

Н. Б. ВАТАЦЫ

ШЛЯХИ

Н. Б. ВАТАЦЫ

ШЛЯХІ

ГІСТОРЫКА-
ЛІТАРАТУРНЫЯ
АРТЫКУЛЫ

*Фамілія Міхайлавічына
Якубовіч
3 пав. 86.
8. IV. 86.
А. В. Ватцы*

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1986

ББК 83.3Бел
В 21

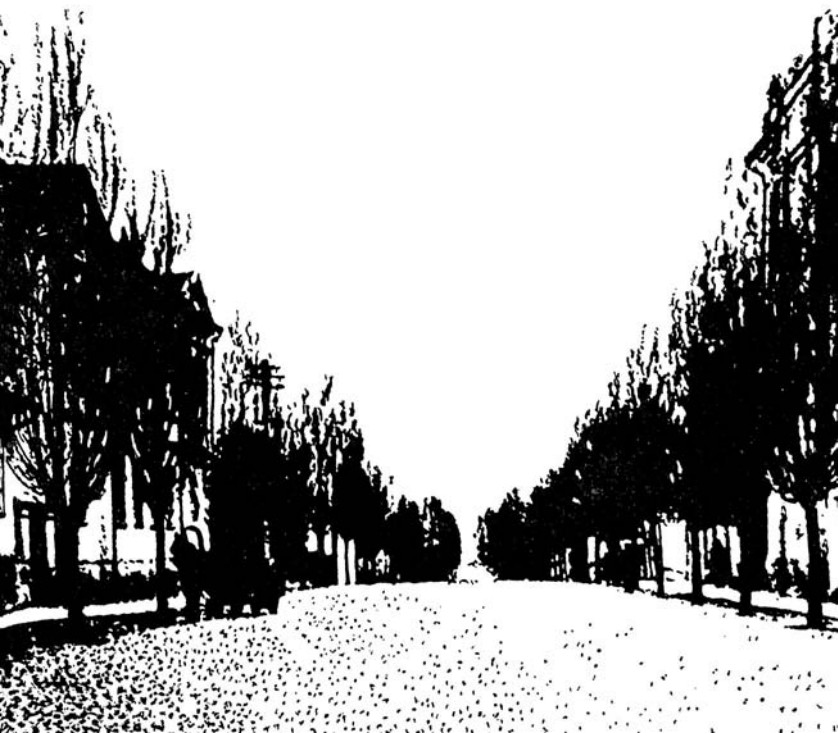
Рэцэнзент
кандыдат філалагічных навук
А. К. Кабаковіч

В $\frac{4603010200-045}{М 302(05) - 86}$ 82-86

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1986.

У ВЯНОК
МАКСИМУ
БАГДАНОВИЧУ

У ГОРКИМ

Максім Багдановіч пражыў усяго 25 гадоў, але плёну гэтага жыцця, кароткага і яркага, як бліскавіца, суджана тое даўгалецце, якім лёс надзяляе ўсё сапраўды таленавітае на зямлі.

«Максім Багдановіч па праву заняў пачэснае месца ў нашай маладой паэзіі як высока таленавіты паэт і майстар паэтычнай формы. Сярод беларускіх паэтаў Максім Багдановіч вылучаўся глыбокай і шырокай адукацыяй, тонкім разуменнем і пачуццём паэзіі...

Максім Багдановіч быў і не менш таленавітым крытыкам. Яго артыкулы ў гэтай галіне здзіўляюць сталасцю думкі, глыбокім пранікненнем у сутнасць паэтычных твораў». Так вызначыў месца Максіма Багдановіча ў гісторыі Беларускай літаратуры народны паэт Беларусі Якуб Колас.

ЯК МНЕ ДАПАМАГЛА КНІГА «БЕЛОРУССКИЕ ПОЭТЫ»

У пошуках аўтографу Максіма Багдановіча зусім нечакана мне дапамагла кніга «Белорусские поэты (XIX — начало XX столетия)», выдадзеная

на рускай мове ў Ленінградзе ў 1963 г. Было гэта так.

Працуючы над складаннем бібліяграфіі твораў Максіма Багдановіча, я вяла перапіску з рукапіснымі аддзеламі некалькіх бібліятэк і з прыватнымі асобамі. У 1957 г. я напісала пісьмы зводнаму брату Максіма — Паўлу Адамавічу Багдановічу ў Яраслаўль і стрыечнаму брату — Андрэю Трыфанавічу Галавану ў Маскву, у якіх расказала пра новыя выданні і публікацыі твораў Максіма Багдановіча, пра літаратуразнаўчыя работы, прысвечаныя яго творчасці, і папрасіла адказаць на некалькі маіх пытанняў, якія датычылі біяграфіі паэта. Я прасіла таксама паведаміць аб тым, ці не захаваліся ў іх або ў іншых сваякоў аўтографы М. Багдановіча. У прыватнасці, мяне цікавіў рукапісны сшытак паэта «Зеленя», пра які ўпаміналася ў Творах (1927—1928).

Абодва мае адрасаты адпісалі мне, адказалі на некаторыя пытанні, але аўтографы Максіма ў іх не аказалася. Андрэй Трыфанавіч Галаван перадрукаваў маё пісьмо і разаслаў яго ўсім сваякам.

Аднойчы на рабоце мне падалі канверт, надпісаны незнаёмым почыркам. Гэта было пісьмо з горада Горкага ад стрыечнай пляменніцы Максіма Багдановіча — Наталлі Глебаўны Кунцэвіч.

У 1964 г. у рукі ёй трапіла вышэйпамянёная кніга «Белорусские поэты», у якой вялікае месца займаюць творы Максіма Багдановіча. Яна ўбачыла, што вершы паэта вядомы не толькі ў арыгінале, але выдаюцца і ў перакладзе на рускую мову. Прачытаўшы ў прадмове аб тым, што Максім Багдановіч — класік беларускай літаратуры, што беларускі народ помніць і шануе яго памяць, яна ўспомніла пра маё пісьмо, перасланае ёй у 1957 г. А. Т. Галаванам, і вырашыла адказаць на яго.

Так завязалася ў нас ажыўленая перапіска. Наталля Глебаўна паведаміла, што ў яе ёсць некалькі аўтографаў Максіма Багдановіча, пісьмы яго бацькі Адама Ягоравіча і іншых сваякоў і многа сямейных фота.

Пачынаю збірацца ў дарогу. Некалькі дзён шукаю па ўсіх кнігарнях Мінска розныя выданні твораў Максіма Багдановіча і літаратуру аб ім і ўпэўніваюся, што ў продажы гэтых кніг няма. Знайшла толькі ўспаміны Адама Ягоравіча пра Максіма, апублікаваныя ў зборніку «Беларуская літаратура. Даследаванні і публікацыі» (вып. 3) і пласцінкі з песнямі на тэксты Максіма Багдановіча. Кнігі давялося выпрошваць у Саюзе пісьменнікаў, у Інстытуце літаратуры. З гэтымі падарункамі я і адправілася да Наталлі Глебаўны.

СЯРОД ДАРАГІХ СЭРЦУ РЭЛІКВІЙ

Цягнік прыбывае ў Горкі ў 6 гадзін 40 мінут. На пероне мяне чакае жанчына, якой я ніколі не бачыла, але якую палюбіла па цікавых, дасціпных пісьмах. У руках яна трымае галінку рабіны — умоўны знак. Не ведаю чаму, але я адразу пазнала б яе і без умоўнага знаку.

Таксі хутка дамчала нас да вуліцы Мініна і спынілася каля старога, пацямнелага ад часу драўлянага дома з мезанінам.

Сяджу ў цесным пакоі Наталлі Глебаўны. На дубовым пісьмовым стале з разьбой ляжаць перадмноў рукапіс Максіма Багдановіча — сшытак «Зеленя», два экзэмпляры прыжыццёвай кнігі вершаў «Вянок» з аўтографам паэта (падарункі цёткам Магдаліне Ягораўне і Марыі Ягораўне) і асобны адбітак з часопіса «Украинская жизнь» з артыкулам

«Краса и сила» — таксама з аўтографам паэта. Побач ляжыць сямейны альбом Багдановічаў.

А на ложку Наталлі Глебаўны сядзіць плюшавы мішка (ён ужо абшыты байкай), якога пяцьдзсят гадоў назад падараваў сваёй двухгадовай стрыечнай пляменніцы Наташы Максім Багдановіч. Яму было ў той час 22 гады. Наталля Глебаўна не помніць свайго дзядзьку-паэта, але светлую памяць аб ім перадалі ёй маці — Вера Іванаўна Гапановіч (па мужу Кунцэвіч) і яе родныя сёстры Ганна Іванаўна і Наталля Іванаўна Гапановіч — стрыечныя сёстры Максіма Багдановіча.

ЛЕС СЯМ'І БАГДАНОВІЧАЎ

Праглядаю сямейныя фота, і перада мной паўстае трагічны лёс сям'і Багдановічаў.

Дзед Максіма — Ягор Лук'янавіч Багдановіч — быў прыгонным (кухарам) у памешчыка Лапо ў Халопенічах Барысаўскага павета. Пасля 1861 г. займаўся гандлем.

Бацька Максіма — Адам Ягоравіч — нарадзіўся ў Халопенічах у год вызвалення ад прыгону, 7 красавіка (25 сакавіка па старому стылю) 1861 г. (па метрычнаму пасведчанню 25 сакавіка 1862 г.). Аб гэтай памылцы ў метрычным пасведчанні Адам Ягоравіч пісаў пляменніцы Веры Іванаўне ў пісьме ад 11 красавіка 1937 г.

Скончыўшы Халопеніцкую школу, Адам Ягоравіч працаваў спачатку памочнікам настаўніка, пасля — кандытарам. Прага да ведаў прымусіла яго кінуць прафесію кандытара і паступіць у Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю. Аб тым, што жылося яму ў гэты час нялёгка, сведчыць яго пісьмо да маці Анэлі Фамінічны ад 27 верасня 1880 г. Ён паведамляў,

што не пісаў таму, што не было грошай на марку. З подпісу пад пісьмом відаць, што сапраўднае імя Адама Ягоравіча — Адольф. Наталля Глебаўна сцвярджае, што яму змянілі імя Адольф на Адам у семінарыі.

У 1882 г. Адам Ягоравіч скончыў семінарыю, пасля настаўнічаў у Мінску, працаваў у Сялянскім банку ў Гродна, Ніжнім Ноўгарадзе і Яраслаўлі. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі загадваў навуковай бібліятэкай Яраслаўскага гістарычнага музея і працаваў выкладчыкам мастацка-педагагічнага тэхнікума. Адам Ягоравіч на працягу ўсяго жыцця вёў навуковую работу і ў савецкі час стаў вядомым этнографам. Памёр у Яраслаўлі 16 красавіка 1940 г.

Маці Максіма — Марыя Апанасаўна, дачка наглядчыка ігуменскай бальніцы Апанаса Іванавіча і Таццяны Восіпаўны Мякотаў, нарадзілася ў 1869 г. Яна вучылася ў жаночай настаўніцкай школе, спрабавала пісаць апавяданні.

Замуж за Адама Ягоравіча яна выйшла ў 1888 г. У іх было чацвёра дзяцей: Вадзім (нарадзіўся ў Мінску 6 сакавіка ст. ст. 1890 г., памёр у Ніжнім Ноўгарадзе ў 1908 г.), Максім (нарадзіўся ў Мінску 27 лістапада ст. ст. 1891 г., памёр у Ялце 12/25 нов. ст./мая 1917 г.), Леў (нарадзіўся ў Гродна 14 лістапада ст. ст. 1894 г., памёр у Кіеве ў 1918 г.) і Ніна (нарадзілася ў Гродна 30 мая ст. ст. 1896 г., памерла маленькай у Ніжнім Ноўгарадзе).

Бацькі пераехалі ў Гродна ў 1892 г., калі Максіму было 7—8 месяцаў. Тут і прайшло яго маленства. Захавалася некалькі сямейных фотакартак той пары. Вось маленькі Максім стаіць босымі ножкамі на стале, у кашульцы. Каля стала побач з ім — зусім маладая яго маці. Гэта фота зроблена, відаць, месяцы праз два пасля пераезду сям'і ў Гродна. На другім фота, прыблізна таго ж часу, Марыя

Апанасаўна сфатаграфавана са старэйшым сынам Вадзімам.

На фота 1894 г. бачым двух братоў — Вадзіма і Максіма. Яны трымаюцца за рукі. Максім нагадвае дзяўчынку. Іх маці вельмі хацела мець дачку і таму часта апранала меншага — Максіма — у сукенку. У канцы 1895 г., відаць, быў зроблены фотаздымак, на якім мы бачым Марыю Апанасаўну і Адама Ягоравіча з трыма дзецьмі — Вадзімам, Максімам і Лёвам. Лёва яшчэ маленькі, бацька трымае яго на руках.

Першае гора напаткала Максіма, калі яму было пяць гадоў: ва ўзросце 27 гадоў памерла ад туберкулёзу маці.

Каб не пакідаць без догляду дзяцей, Адам Ягоравіч выпісвае з Адэсы сваю малодшую, не ўладкаваную яшчэ ў жыцці сястру Марылю (Марыю Ягораўну Багдановіч), якая выходзіла асірацелых малых тры гады — да таго часу, пакуль Адам Ягоравіч не ажаніўся другі раз і яна сама не пайшла замуж. Дзеці шчыра любілі сваю цётку. На фота мы бачым маладую прыгожую дзяўчыну, цётку Максіма, у беларускім нацыянальным уборы.

У 1896 г. сям'я Багдановічаў пераязджае ў Ніжні Ноўгарад. Тут Адам Ягоравіч знаёміцца з Аляксеем Максімавічам Горкім. З гэтага часу і пачалася іх дружба, пра якую так цёпла пісаў Адам Ягоравіч у сваіх успамінах пра Горкага.

Праз тры гады сем'я іх парадніліся. У 1899 г. Адам Ягоравіч ажаніўся з роднай сястрой жонкі Горкага — Аляксандрай Паўлаўнай Волжнынай. Ёсць сямейнае фота тых гадоў. Стаяць Аляксей Максімавіч і Адам Ягоравіч, на пярэднім плане — сёстры Волжныны — Кацярына Паўлаўна Пешкава з маленькім сынам Максімам і Аляксандра Паўлаўна Багдановіч.

Па сведчанню самога Адама Ягоравіча Аляксандра Паўлаўна была добрай маткай яго дзецям. Ды спакой і шчасце ў сям'і Багдановічаў былі кароткімі. Нарадзіўшы сына, Аляксандра Паўлаўна памерла ад родаў. Сына яе назвалі Аляксандрам, выхоўваць яго ўзялі да сябе Кацярына Паўлаўна і Аляксей Максімавіч. Але пражыў Шурык нядоўга. Ён памёр ад дызентэрыі, калі яму было 5 гадоў.

Трэцяй, нявенчанай, жонкай Адама Ягоравіча стала Аляксандра Апанасаўна Мякота — сястра яго першай жонкі Марыі Апанасаўны. З ёю ў Адама Ягоравіча было яшчэ пяць сыноў: Павел, Мікалай, Аляксей, Вячаслаў і Раман. Захаваліся фота Аляксандры Апанасаўны і дзяцей.

Але гора не адыходзіла ад сям'і. У 1908 г. памёр ад туберкулёзу лёгкіх старэйшы сын Адама Ягоравіча Вадзім, у 1917-м — Максім, у 1918 г. загінуў Лёва, паўміралі ў розны час і тры зводныя браты Максіма, якія таксама хварэлі на туберкулёз. Перажылі бацьку толькі два яго сыны — Павел і Мікалай.

КНІГІ У СЯМ'І

Адам Ягоравіч рабіў усё што мог, каб вылечыць дзяцей ад туберкулёзу. Але ў той час медыцына не мела сродкаў ад гэтай хваробы, і дзеці гінулі адзін за адным.

Першы раз Адам Ягоравіч павёз сваіх сыноў Вадзіма і Максіма «на кумыс» у вёску Караякупава Уфінскай губерні ў 1900 г. Захавалася цікавае дзіцячае пісьмо Вадзіма, адрасаванае стрыечнай сястры Веры. Дзесяцігадовы Вадзім расказвае пра падарожжа, цікава апісвае прыроду, мясцовыя звычай,

выказвае рознабаковыя веды. Ён ужо ведаў і Лабачэўскага, і Дзяржавіна, і Пугачова. Гэтыя веды ён не мог набыць у першым класе гімназіі. Письмо маленькага Вадзіма сведчыць пра ўмовы, у якіх выхоўваліся дзеці Багдановічаў. Гэта была культурная, інтэлігентная сям'я, дзе панавалі дэмакратычны дух, вялікая прага да ведаў.

У 1902 г. Максім паступіў у Ніжагародскую гімназію. Праз тры гады ён быў сведкам рэвалюцыйных падзей 1905 г. у Ніжнім Ноўгарадзе. У гімназіі таксама праходзілі вучнёўскія мітынгі, у якіх прымалі ўдзел браты Багдановічы, асабліва старэйшы, Вадзім.

У гімназіі Максім Багдановіч многа чытае, займаецца самаадукацыяй, вывучае гуманітарныя навукі. Упершыню знаёміцца паэт з сучаснымі яму перыядычнымі выданнямі на беларускай мове і пачынае выпісваць «Нашу долю», а пазней — «Нашу ніву». У 1907 г. Максім Багдановіч дасылае ў беларускую газету «Наша ніва» свой першы твор — лірычнае апавяданне «Музыка» (Наша ніва, 1907, 6 ліп.).

У 1908 г., пасля смерці васемнаццацігадовага Вадзіма, сям'я Багдановічаў пераязджае ў Яраслаўль, куды быў пераведзены па службе Адам Ягоравіч.

Скончыўшы гімназію ў 1911 г., Максім упершыню наведвае Беларусь. Каля двух месяцаў жыве ён у вёсцы Ракуцёўшчына непадалёку ад Маладзечна, уважліва прыслухоўваецца да жывой беларускай мовы, слухае песні і казкі.

У пачатку 1914 г. М. Багдановіч атрымаў сваю кнігу вершаў «Вянок», датаваную 1913 годам. Вось яна ляжыць на пісьмовым сталe Наталлі Глебаўны. Затаіўшы дыханне, бяру ў рукі два экзэмпляры «Вянка» з аўтографамі М. Багдановіча. Гэта пада-

рунак Наталлі Глебаўны. У яе захаваўся яшчэ адзін экзэмпляр «Вянка» з аўтарскім надпісам яе маці Веры Іванаўне Гапановіч.

РУКАПІС МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Кнігу «Вянок» Максім Багдановіч падарыў стрыечнай сястры Ньюце (Ганне Іванаўне Гапановіч), да якой ён адчуваў сардэчную сімпатыю. Прачытаўшы яго вершы, Ньюта сказала яму, што ёй цяжка ацаніць іх, бо яна не ведае беларускай мовы. Тады Максім выбраў са свайго зборніка «Вянок», з вершаў, апублікаваных у перыядычных выданнях, і са сваіх рукапісаў 22 вершы і пераклаў іх на рускую мову. Сшытак перакладаў назваў «Зеленя». Гэтыя пераклады вядомы па зборах твораў М. Багдановіча. Друкаваліся яны па копіі сшытка «Зеленя», знятай стрыечным братам Максіма Багдановіча — Андрэем Трыфанавічам (а не Андрэем Пятровічам, як зазначана ў Творах (1927—1928) Галаванам. Копія гэта загінула ў час вайны. Аўтограф сшытка «Зеленя» захоўваўся з 1914 г. у Ганны Іванаўны Гапановіч, а пасля яе смерці (1941) — у сястры яе Веры Іванаўны і, нарэшце, у дачкі Веры Іванаўны — Наталлі Глебаўны Кунцэвіч.

Вось ён — невялікі сшытак у лінейку, трошкі паямнелы ад часу, акуратна запоўнены роўнымі, прыгожымі, дробнымі літарамі, напісанымі чорным чарнілам. Вокладкі няма. На першай старонцы сшытка наверху напісана: «Максим Богданович» — чыясь няспрытная дзіцячая рука падкрэсліла імя аўтара два разы сінім чарнілам, відаць, хтось з пляменніц Максіма Багдановіча. Ніжэй буйнымі літарамі прыгожа выведзена: «Зеленя». Пад назвай дробным выразным почыркам напісан падзагало-

вак: «Стихи. Перевод с белорусского автора». Пад гэтым падзагалоўкам справа тэкст: «Переводы стихов — словно женщины: если красивы, то неверны; если верны, то некрасивы». Пад тэкстам: «Нем. писат. поговорка». У самым нізе загалоўнай старонкі шытка — паметка аб месцы і часе напісання вершаў: «Ярославль, 1909—1913». На наступнай старонцы шытка стаіць толькі адно прыгожа напісанае слова-прывячэнне: «Нюте».

Беражліва перагортваю старонку за старонкай гэты зграбна напісаны шытак, у які з такой любоўю пяцьдзесят гадоў назад заносіў Максім Багдановіч пераклады сваіх твораў. Розначытанніў з апублікаванымі з копіі А. Т. Галавана тэкстамі ў аўтографіе нямнога, але яны ёсць і павінны быць улічаны пры падрыхтоўцы наступных выданняў твораў паэта.

А вось і тая, для каго паэт так любоўна рыхтаваў свой дар. З фатаграфіі пяшчотна глядзіць маладая прыгожая дзяўчына. Чытаю яе пісьмо да сястры Веры Іванаўны ад 11 і 12 кастрычніка 1913 г., у ім цытуюцца вершы М. Багдановіча, якія ёй найбольш спадабаліся. Гэта трыялет «На солнце загляделся я...», «Триолет XVIII века», «Мне долгое забвенье вами...», «Слышишь гул? Это дико-печальный лесун...» і «Скоро вечер в прошедшее канет...».

Цікаўлюся лёсам Нюты. Наталля Глебаўна расказвае, што яе цётка Нюта была абаяльнай, цікавай жанчынай. «Гэта быў адзіны чалавек у нашай сям'і, з якім Адам Ягоравіч размаўляў як з роўняй, не павучаючы, з думкай якога па тэарэтычных пытаннях ён лічыўся», — кажа Наталля Глебаўна.

У той час, калі Максім Багдановіч падарыў Нюце шытак «Зеленя», яна вучылася на Вышэйшых жаночых курсах у Маскве на аддзяленні матэматыкі і астраноміі. У час вучобы яна праявіла выдат-

ныя здольнасці да матэматыкі. Прафесары прадказвалі ёй вялікую будучыню. У час першай сусветнай вайны Нюта выйшла замуж за студэнта Яўгена Міхайлавіча Селівановскага, які неўзабаве загінуў на фронце. Скончыць Вышэйшыя жаночыя курсы ёй не ўдалося, бо ў гады разрухі было цяжка жыць, а на яе руках засталася дзіця. Яна прыязджае ў Ніжні Ноўгарад, працуе ў фатаграфіі Дзімітрыева і выхоўвае дачку Кацю. Памерла Ганна Іванаўна 24 мая 1941 г.

АПОШНІ ГОД У ЯРАСЛАЎЛІ

У 1915 г. у Максіма быў родны брат Лева і пяць зводных братоў. Жылі ўсе разам. Пачалася вайна. Жылося цяжка. Бацька ўвесь час ездзіў па камандзіроўках ад Сялянскага банка. На руках у Аляксандры Апанасаўны было сямёра дзяцей. Максім і Леў былі ўжо дарослыя, але яны яшчэ вучыліся, а не працавалі. Максім у гэты час быў ужо хворы і меў патрэбу ў доглядзе і клопатах. Праўда, ён стараўся не дакучаць сваёй асобай другім. Абедаў у студэнцкай сталойцы. Дома зачыняўся ў сваім маленькім пакойчыку і аддаваўся любімаму занятку. Многа чытаў, вывучаў літаратуры славянскіх народаў, завязваў сувязі з рускімі, беларускімі і ўкраінскімі часопісамі і газетамі, спісваўся з дзеячамі беларускай літаратуры, актыўна адгукаўся ў друку на выхад новых кніг, пісаў вершы, артыкулы, рэцэнзіі. Максім Багдановіч разглядаў сваю літаратурную працу як абавязак перад народамі і служэнне яму.

Захавалася цікавае пісьмо стрыечнага брата Максіма Багдановіча — Пятра Іванавіча Гапановіча (роднага брата Нюты) да сястры Веры ад 6 мая

1915 г. Яно пралівае святло на ўмовы жыцця і творчасці Максіма Багдановіча.

«Гіпертрафіраванае захапленне асобнымі аспектамі літаратуры і занадта заўзятая адносіны да «самасційнай» Беларусі без астатку паглыналі ўсе яго [Максіма.— Н. В.] клопаты і ўсю ўвагу. Ён зачыняўся ў сваім пакоі, зарываўся ў гэтыя пытанні і ў такой шчыльнай двайной абалонцы, ізаляванай ад штодзённага, пражыў усе апошнія гады»¹. Пётр Іванавіч не бачыў перспектывы гэтай мэтанакіраванай літаратурнай дзейнасці брата Максіма.

Далей з гэтага пісьма відаць, што Максім сам адчуваў сваю адарванасць ад бацькаўшчыны. Ён імкнуўся да самастойнага жыцця, складаў розныя планы ўладкавання свайго лёсу, раіўся аб гэтым з аўтарам пісьма. «Так абрысоўваецца яго цяперашні стан, і адсюль вынікае яго рашэнне: кінуць дом свайго бацькі і Ал. Апанасаўны і на старане пачаць новае жыццё»,— пісаў Пётр Іванавіч. Мы ведаем, што, скончыўшы ліцэй у 1916 г., Максім выканаў сваю задуму — прыехаў працаваць у Мінск.

АДАМ ЯГОРАВІЧ

З гутарак з Наталляй Глебаўнай і яе сёстрамі ўбачыла, што і ў сем'ях Гапановічаў, і ў сем'ях Галаванаў, што засталіся жыць у Ніжнім Ноўгарадзе, Адам Ягоравіч быў самым паважаным чалавекам. Ён вылучаўся сваёй адукацыяй, шырокімі ведамі, выключнай энергіяй і працаздольнасцю, а таксама пачуццём уласнай годнасці. Любіў, калі да яго звярталіся за парадамі. Шчыра любіў сваіх сясцёр Магдаліну Ягораўну Гапановіч і Марыю Ягораўну Га-

¹ Пераклад на беларускую мову Н. Б. Ватацы.— *Заўв. рэд.*

лаван, а таксама пляменніц і пляменнікаў. Асабліва клапатліва сачыў за інтэлектуальным развіццём пляменніц Веры Іванаўны і Ганны Іванаўны Гапановіч, з якімі, калі пераехаў у Яраслаўль, увесь час перапісваўся. Калі яны былі ўжо сталымі жанчынамі, мелі сваі сем'і, часта наведваў іх у Горкім. Пляменніцы Веры Іванаўне Кунцэвіч давяраў свае выдавецкія справы ў Горкім, дасылаў свае рукапісы з Яраслаўля. А з яе сястрой Ганнай Іванаўнай Селіваноўскай (Нютай Гапановіч) любіў проста пагутарыць, бо паважаў яе розум і здольнасці.

Наталля Глебаўна перадала мне многа пісем Адама Ягоравіча. Самае ранняе з іх датуецца 27 верасня 1880 г., астатнія — дваццатымі — трыццатымі гадамі. У іх ёсць цікавыя звесткі аб навуковай рабоце самога Адама Ягоравіча, якую ён вёў да самай сваёй смерці. У перапісцы сярэдзіны 20-х гадоў сустракаюцца звесткі аб тым, як збіраліся матэрыялы для першага выдання Твораў (1927—1928) Максіма Багдановіча.

Захаваліся таксама пісьмы Ганны Іванаўны да сястры Веры Іванаўны, брата іх Пятра Іванавіча і іншыя. Усяго у нашым распараджэнні больш пяцідзесяці пісьмаў, якія так ці інакш датычацца лёсу Максіма Багдановіча.

СУСТРЭЧЫ

Я шчыра падзякавала Наталлі Глебаўне за беражлівае захаванне каштоўных матэрыялаў. Яна сціпла адказала, што гэта заслуга не яе, а яе маці Веры Іванаўны. Вера Іванаўна, якой так шчыра давяраў усе свае думкі і выдавецкія справы Адам Ягоравіч, памерла ў 1949 г. На працягу ўсяго жыцця яна захоўвала фота сям'і Багдановічаў, пісьмы свайго дзядзькі Адама Ягоравіча і іншых сваякоў,

а пасля смерці сястры Ганны Іванаўны і рукапісны сшытак М. Багдановіча «Зеленя».

Наталля Глебаўна расказала многа цікавага пра сям'ю Багдановічаў, удакладніла некаторыя даты. Яна не толькі захавала аўтографы і фотаздымкі Максіма і ўсіх членаў сям'і Багдановічаў і цікавую перапіску свайго дзядзькі Адама, але і сама з'яўляецца яскравым прадстаўніком гэтай сям'і. Чалавек высокай культуры, разумны, справядлівы і востры на слова, патрабавальны да сябе і іншых, але вельмі сціплы ў штодзённым побыце, яна вырасла таксама пад непасрэдным уплывам дзеда Адама. Гутарыла я і з малодшымі яе сёстрамі — астраномамі Геадэзістам Анастасіяй Глебаўнай Кунцэвіч і з выкладчыцай літаратуры Таццянай Глебаўнай Сібіраковай.

Вельмі ўзрадавала мяне знаёмства са стрыечнай сястрой М. Багдановіча — Ганнай Кіпрыянаўнай Гразновай (дзявочае Валасовіч).

Мы з Наталляй Глебаўнай прыехалі да яе на прыгарадную дачу, калі пачало цямяць. У гародзе паліла галлё прыгожая пажылая жанчына. Калі яна даведалася, адкуль я прыехала, твар яе ўвесь засвяціўся радасцю. Зайшлі на тэрасу маленькай дачы. На канапе ляжаў зачытаны, без вокладкі экзэмпляр прыжыццёвай кнігі Максіма Багдановіча «Вянок». Ганна Кіпрыянаўна ўзяла яе з сабой, калі выбіралася вясной на дачу.

Ганна Кіпрыянаўна жыла ў Мінску да 1915 г., а ў час першай сусветнай вайны пераехала ў Яраслаўль. Максіма Багдановіча ведала асабіста з 1915 г. да яго ад'езду ў 1916 г. у Мінск. Максім быў старэйшы за яе, жыў у гэты час напружанай творчай працай. Дружыла Ганна Кіпрыянаўна больш з яго малодшымі братамі, асабліва з Мікалаем.

Ганна Кіпрыянаўна расказала аб мінскім перыядзе (1891—1892) жыцця сям’і Багдановічаў (яе маці Ганна Апанасаўна жыла ў той час каля года ў сям’і Адама Ягоравіча): «Адам Ягоравіч настаўнічаў, жонка — дома. Было двое дзяцей. Жылося цяжка. У бліжэйшай краме бралі напавер. Купляюць, купляюць, набяруць многа — крамнік больш не дае».

На другі дзень Ганна Кіпрыянаўна прыехала з дачы і прыйшла да Наталлі Глебаўны. Пазнаёмілася з новымі выданнямі кніг Максіма Багдановіча і крытычнай літаратурай пра яго, якія я прывезла з Мінска, праслухала пласцінкі з рамансамі на словы паэта і ўзяла чытаць двухтомнае выданне Твораў (1927—1928).

У кожнай з гэтых сем’яў, якія жывуць у Горкім, я знайшла даўнейшыя выданні твораў Максіма Багдановіча — або «Вянок», або Творы (1927—1928). Сустрэкалі мяне як жаданага гасця з родных мясцін. Шчыра дзяліліся ўсім, што мелі і ведалі, жыва цікавіліся Беларуссю.

Пакуль я спісвалася з Наталляй Глебаўнай, не стала некалькіх сваякоў Максіма Багдановіча. 13 жніўня 1964 г. памерла ў Ленінградзе стрыечная сястра паэта Наталля Іванаўна Гапановіч. У гэтым жа, 1964 г. не стала стрыечных сястры і брата Максіма Ганны Трыфанаўны і Андрэя Трыфанавіча Галаванаў. Праз Андрэя Трыфанавіча мне і ўдалося звязацца з Наталляй Глебаўнай. Андрэй Трыфанавіч памёр 15 верасня 1964 г. за два дні да майго прыезду ў Горкі.

Наталля Глебаўна пазнаёміла мяне з астатнімі сваякамі. Тры доўгіх вечары мы разам разбіралі і перачытвалі пісьмы, якія ў яе захаваліся, каб адабраць тыя, што маюць гісторыка-літаратурнае значэнне.

Я пазнаёмілася з малодшым пакаленнем «беларускай калоніі», пра якую калісьці пісаў у сваіх успамінах Адам Ягоравіч Багдановіч.

НА РАДЗІМЕ ПРОДКАУ

Я наведала горад Горкі ўвосень 1964 года. Ад'язджаючы, вельмі прасіла Наталлю Глебаўну і Ганну Кіпрыянаўну прыехаць да мяне ў госці. І яны разам прыехалі ўлетку 1965 года. Ганна Кіпрыянаўна не была ў Мінску 50 год, але ў старой частцы горада яна добра арыентавалася, бо планіроўка вуліц засталася старая, хоць некаторыя вуліцы значна пашыраны і будынкі ўсе стаяць новыя. Наталля Глебаўна была ў Мінску ўпершыню і з цікавасцю знаёмілася з горадам. Я пазнаёміла іх з некаторымі пісьменнікамі.

Сустрэліся яны і з супрацоўнікамі Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. У Інстытуце літаратуры захоўваюцца рукапісы Адама Ягоравіча Багдановіча, і сярод іх — аўтограф успамінаў пра сваіх продкаў і сваё жыццё. Пісаў Адам Ягоравіч гэтыя ўспаміны для дзяцей і ўнукаў. Наталля Глебаўна прасіла дырэктара інстытута В. В. Барысенку, каб для яе перадрукавалі гэтыя ўспаміны, каб яна мела магчымасць паслаць іх усім нашчадкам Адама Ягоравіча. Праз некаторы час яе просьба была выканана і яна атрымала ў Горкім копію рукапісу.

1965

НАТАЛЛЯ ГЛЕБАЎНА І ЯЕ КРЫЎДА

З таго часу, як адбылося наша знаёмства з Наталляй Глебаўнай і яе сёстрамі ў Горкім (1964), прайшло нямала часу. За гэты час пра Максіма Багдановіча і бацьку яго Адама Ягоравіча напісана многа кніг, артыкулаў і мастацкіх твораў. Працы Ю. Пшыркова, А. Лойкі, Р. Бярозкіна, А. Бачылы, М. Барсток і іншых даследчыкаў беларускай літаратуры чытала яна з вялікай цікавасцю. Але адну кнігу Наталля Глебаўна не прыняла: кнігу Міхася Стральцова «Загадка Багдановіча» (1968).

Кніга М. Стральцова глыбока абразіла і засмуціла яе. Справа ў тым, што, думваючы пра акаляючае асяроддзе Максіма Багдановіча, аўтар паспрабаваў намалюваць вобраз стрыечнай сястры Максіма — Нюты, Ганны Іванаўны Гапановіч, роднай цёткі Наталлі Глебаўны.

Не ведаючы фактаў яе жыцця, Міхась Стральцоў не здолеў намалюваць сапраўдны яе партрэт. Ганна Іванаўна была здольным і разумным чалавекам, мела вялікія матэматычныя здольнасці і свой погляд на жыццё, з якім лічыліся ўсе члены сям'і Багдановічаў, у тым ліку і Максім. Каб пачуць яе думку аб сваіх вершах, ён нават пераклаў іх на рускую мову. У зборніку М. Багдановіча «Зеленя» няма ніводнага верша, прысвечанага асабіста Нюце. Ён прысвяціў ёй увесь рукапісны зборнік, бо аддаў свае вершы на яе суд.

У цікавым эсе Міхася Стральцова Ганна Іванаўна, на жаль, паказана проста легкадумнай, пустой і эгаістычнай дзяўчынай. Пры ўсім праве аўтара на выдумку ў жанры эсе Міхась Стральцоў не меў права, не ведаючы фактаў, рабіць вывады толькі на падставе фотаздымка, на якім Ганна Іванаўна зда-

лася яму дзяўчынай «са светлымі наіўна-легкадумнымі вачамі, з капрызным абрысам вуснаў, са слабаватым і нервова-мяккім падбародкам». Нельга, зразумела, з аднаго фота рабіць вывады пра характар, здольнасці і погляды чалавека. І за гэта слухна зрабіў папрок М. Стральцову крытык Рыгор Бязрозкін у рэцэнзіі «Кніга пра Багдановіча», надрукаванай у часопісе «Беларусь» № 7 за 1969 г. Рыгор Бязрозкін піша: «Але бывае, што Стральцоў — аўтар тонкіх псіхалагічных апавяданняў — пачынае браць на сябе больш, чым гэта дазваляе аповесць пра *рэальных* людзей. Так паяўляецца непатрэбны, на нашу думку, домysel пра Анюту Гапановіч — няшчаснае каханне Максіма: яна і такая і сякая, і шукала «рэспектабельнага жыцця» з «чыноўнікам ці інжынерам», і «ўздыхала б і ахала». Лішняе ўсё гэта, бо грунтуецца на чыстай фантазіі»¹.

Наталля Глебаўна, што зберагла нам рукапісныя і фатаграфічныя скарбы Максіма Багдановіча, марыла аб тым, каб хоць перад смерцю наведаць радзіму сваіх продкаў — Халопенічы. У пісьме да мяне ад 27 кастрычніка 1976 г. яна пісала: «Са смерцю старых Тарановічаў і асабліва зараз, калі не стала «Кіпрыяніхі»², неяк зусім абарваліся мае сувязі з радзімай продкаў. І мне вельмі шкада. Не кідайце хоць Вы мяне. Вы, канечне, больш трывалая ніць, чым Тарановічы, хаця Леанід Яўстаф'евіч³ прыходзіцца майму бацьку стрыечным братам. Я ўсё марыла і мару яшчэ раз з'ездзіць у Беларусь і, непрыменна, — у Халопенічы. Пра гэта марылі многія мае *адышоўшыя* родныя. І некаторыя здзейснілі гэтую мару (Галаваны). А зараз для мяне

¹ Беларусь, 1969, № 7, с. 27.

² Ганна Кіпрыянаўна Гразнова. — *Зайв. аўтара.*

³ Леанід Яўстаф'евіч Тарановіч — вядомы мінскі ўрач. — *Зайв. аўтара.*

паездка на трамваі ці аўтобусе ў мікрарайон — сучальны подзвіг».

Пасля гэтага пісьма Наталля Глебаўна пражыла няпоўных 6 гадоў. Жыццё яе раптоўна абарвалася 21 ліпеня 1982 года напярэдадні яе сямідзесяцігоддзя.

НАШЧАДКІ «БЕЛАРУСКАЙ КАЛОНІІ»

У пачатку 1976 г. я паслала Наталлі Глебаўне зборнік успамінаў пра Максіма Багдановіча «Шлях паэта» (1975). Атрымаўшы яго, Наталля Глебаўна прыслала мне пісьмо, у якім паведаміла яшчэ многа фактаў з жыцця нашчадкаў сям'і Багдановічаў. Акрамя трох экзэмпляраў кнігі з прысвячэннем Наталлі Глебаўне і яе сёстрам Анастасіі і Таццяне, я паслала яшчэ адзін экзэмпляр непадпісаны. У адказ на гэта ў пісьме ад 14 сакавіка 1976 года Наталля Глебаўна пісала:

«Кнігу без надпісу мы вырашылі паслаць Каці Селіваноўскай (дачка цёткі Нюты). Я спачатку хацела паслаць у Яраслаўль Ірыне Паўлаўне¹. І я ёй напісала з запытаннем: ці патрэбна ёй такая кніга? Яна мне пакуль не адказала. «Галаваняты» з Масквы таксама нешта не пішуць. А яны (у прыватнасці Галя, дачка Марыны Трыфанаўны), мне здаецца, захавалі ў сабе найбольш беларускага.

Прабачце, я адцягну Вашу ўвагу і коротка раскажу пра Галю. Трыфан Пятровіч Галаван (муж Марыі Ягораўны) быў бязмерна адданы Беларусі і Халопенічам. Здаецца, не прызнаваў іншых месц на свеце. Так і не давялося небараку трапіць на родную старонку. Пасля смерці жонкі ў 1931 г., калі

¹ Дачка Паўла Адамавіча Багдановіча.— *Заўв. аўтара.*

час быў аддаваць замуж старэйшую дачку Марыну (год нараджэння 1908), ён нейкім чынам «выпісаў» жаніха з Халопенічаў. Бацька жаніха, відаць, з суседзяў або блізкіх знаёмых Галаванаў <...>, прозвішча яго Каткоўскі і яшчэ, здаецца, Скокліч, г. з. падвойнае. І вось бацька прывёз сына жаніць. Бацькі дамовіліся і дзяцей ажанілі. Шлюб быў не вельмі ўдалы. Міхаіл Каткоўскі не карыстаўся тут аўтарытэтам. Ён трохі выпіваў і падаўся ў артысты (у Марыны, праўда, таксама была гэта тэндэнцыя). У адрозненне ад малодшай сястры Нюраські Марына была трохі інтэлектуалкай. Нават пісала вершы... У першыя гады вайны Міхаіл прапаў без вестак на фронце. У іх з Марынай было тры дзяцей. Старэйшая дачка Вера, якую чамусьці звалі «Туся», памерла ў час вайны, калі ёй было тры — пяць гадоў.

Сын Вадзім пасля смерці Марыны ў 1946 г. застаўся 9 гадоў і працягваў жыць у той самай кватэры і выхаван цёткай Нюрасяй, разам з яе Валодзем. Малодшую Марыніну дачку Галю ўзяў Барыс Трыфанавіч. Ён у той час быў ужо таксама канчаткова прыгавораны (саркома). Яны з жонкай не хацелі ў свой час мець дзяцей. А тут перад смерцю ў яго з'явілася ўсёпаглынальная патрэбнасць пакінуць на зямлі якую-небудзь часцінку свайго «я». Якія пісьмы ён пісаў маёй маме, гледзячы на спячую Галю! «І няўжо Касая не дасць аднаго дзіцёнка ў людзі вывесці?!» Не дала! Але ўдава яго Тамара Аракелян, армянка па нацыянальнасці, пакінула Галю ў сябе (нейкі час Галя звала яе мамай), дала ёй музычную адукацыю (сама — выкладчык музыкі, і Галя зараз музработнік у дзіцячых установах, закончыла вучылішча). Зараз замужам за армянінам, і яе прозвішча Агаян. У яе дачка Нюраська вылітая бабуля Марына або, што тое самае, Трыфан Пят-

ровіч Галаван. Вось гэта Галя, 1941 года нараджэння, вельмі прыхільная, нягледзячы на армянскае акружэнне, да ўсяго беларускага. Яна ўсё жыццё падтрымлівала адносіны са шматлікай раднёй бацькі. Яны (Каткоўскія) жывуць зараз у ваколіцах Масквы.

Вось гэтай Галі я хацела паслаць Вашу кнігу. Павел Багдановіч вельмі імкнуўся далучыць да ўсяго гэтага яе брата Вадзіма (Павел, як і яго бацька, па-біблейску не лічыў у радні баб і на Вадзіма, свайго стрыечнага пляменніка, глядзеў, мабыць, як на прадаўжальніка роду). Але Вадзім, кадравы афіцэр, служыць на Далёкім Усходзе. З сястрой ён актыўна перапісваецца, але я вестак не маю.

Разважаючы аб тым, каму з нашчадкаў сям'і Багдановічаў паслаць кнігу, Наталля Глебаўна піша і пра Кацярыну Яўгеньеўну Селіваноўскую, дачку Ганны Іванаўны Гапановіч, якая жыве ў Ленінградзе. «І Каця такая ж «стрыечная» пляменніца М. Багдановіча, як і мы. Нават м. б. некалькі болей, бо Максім усё ж асабліва сябраваў з Нютай. З маленства, як відаць з ліста Вадзіма да мамы ў 1897 г., дзе ён дзіцячымі каракулямі просіць перадаць прывітанне ад Максіма Нюце».

У канцы пісьма Наталлі Глебаўны ёсць пастскрыптум пра мішку Васеньку, якога калісьці ў раннім дзяцінстве яна атрымала ў падарунак ад дзядзькі Максіма.

«Маленькі Р. С.

Пасля прачытання Вашай кнігі, асабліва главы «У Горкім», дзе апісваецца наша з Вамі сустрэча і мая бярога, я згрызлася сумленнем ад таго, што мой Васенька (лялечны мішка, былы плюшавы) так па-жабрацку апрануты. Яго апошні раз абшывала Ксаніна няня — цёця Поля. Гадоў 20 таму назад

на ім былі ліловыя запарожскія шаравары і касаваротка. Але ўсё гэта літаральна струхлела. Я, калі мяняла яму шкуру (у цёці Полі ён быў абшыты панчохай з валасамі з каракулю. А я абшыла фланельнымі штанамі), касцюм не мяняла. Дык вось, прачытаўшы Вашу кнігу, пашыла яму новы гарнітур, павязала гальштук і вочы паднавіла. І ён Вас вітае. Во як!»

Адгукнулася на кнігу «Шлях паэта» і стрыечная пляменніца Максіма Багдановіча Галіна Міхайлаўна Агаян.

«Справа ў тым,— пісала яна мне ў лісце ад 6 жніўня 1976 года,— што я — Галіна Міх. Агаян, народжаная Каткоўская,— сваячка Максіму. Мая маці — Марына Трыфанаўна Галаван — яму даводзіца (прабачце, даводзілася) стрыечнай сястрой.

Яна была дачкой Машы Багдановіч (калі можна маю бабулю назваць так). Мае бацькі рана памерлі (бацька загінуў, а маці памерла ў 1946 г.), і я выходзілася ў сям'і майго дзядзькі Барыса Трыфанавіча Галавана.

Цяпер, прачытаўшы кнігу пра Максіма, я разумею, што шмат што ў нашай сям'і (а менавіта ў дзядзькі) было прасякнута духам асобы дзядзькі Адама (як у нас яго звалі). Ён часта наведваў Маскву і абавязкова заглядваў у наш дом. Ужо прачытаўшы ўспаміны дзядзькі Адама пра Максіма і погляды на выхаванне дзяцей кнігамі, я зразумела, што сапраўды бібліятэка майго дзядзькі Барыса была сабраная не без уплыву гэтых поглядаў.

У нас захаваўся невялічкі альбомчык з вершамі, якія дзядзя Бора ў юнацтве пісаў. Думаю, што не абышлося без уплыву асобы дзядзькі Адама і Максіма. У нашай сям'і часта ўспаміналі і дзядзьку Адама, і так званых «Гапановічаў» (Веру і Нюту).

Мая прыёмная маці сябрвала з імі, асабліва з Ньютаю.

Такім чынам, бачыце, колькі ўспамінаў абудзіла гэта кніга! А мая прыёмная маці — Тамара Давыдаўна Аракелян — жонка Барыса Трыфанавіча Галавана. Яна якраз многа расказвала пра сем'і Галаванаў-Багдановічаў і Гапановічаў-Кунцэвічаў. Яна вельмі любіла іх і зараз любіць. Ад яе я многа чула пра сваю бабулю Маню (Машу Багдановіч). Тамара Давыдаўна даводзілася ёй нявесткай. Многа чула пра бабулю ад суседзяў па доме ў Ніжнім, з якога я паехала ў 7 гадоў. Але штогод ездзілі мы туды з маёй прыёмнай маці, такім чынам штогод успаміны падаграваліся. Ездзілі мы ў дом Ганны Трыфанаўны Галаван, маёй роднай цёткі па маці, а калі быць да канца дакладнай, дык папросту ў дом бабы Мані.

Усе фотаздымкі ў кнізе мне знаёмыя па дому, я нават зараз памятаю, дзе які вісеў (зразумела, акрамя фота Максіма. Хаця ў альбоме яны, відаць, былі, але ў памяці не захаваліся).

Для мяне цікавы яшчэ адзін факт. Мой бацька (па нараджэнню Кацярчук) таксама быў з сяла Халопенічы (вярней яго бацька).

А загінуць бацьку (Міхаілу Антонавічу Каткоўскаму) давялося ў Беларусі ў сяле Калінкавічы (не памятаю вобласці). Ён загінуў у канцлагеры.

З пільмаў Наталлі Глебаўны Кунцэвіч і Галіны Міхайлаўны Агаян мы бачым, што яшчэ жывуць нашчадкі той ніжагародскай «беларускай калоніі», пра якую пісаў Адам Ягоравіч у сваіх успамінах. У Яраслаўлі жыве пляменніца Максіма Багдановіча — Ірына Паўлаўна Папова (дачка Паўла Адамавіча Багдановіча). У розных гарадах да нядаўняга часу жылі пяць стрыечных пляменніц Максіма Багдановіча па бацькоўскай лініі: у Горкім — На-

талля Глебаўна Кунцэвіч (памерла 21 ліпеня 1982 г.), Анастасія Глебаўна Кунцэвіч і Таццяна Глебаўна Сібіракова; у Ленінградзе — Кацярына Яўгеньеўна Селіваноўская; у Маскве — Галіна Міхайлаўна Агаян.

ГАННА КІПРЫЯНАЎНА

Увосень 1966 года прыехала ў Мінск адна Ганна Кіпрыянаўна. Чалавек душэўны, гарачы і рухавы, яна пазнаёмілася з многімі беларускімі пісьменнікамі, асабліва блізка з Янкам Брылём, Алесем Бачылам і Язэпам Семяжонам. Год, што прайшоў пасля першага яе наведвання Мінска, яна прысвяціла вывучэнню творчасці Максіма Багдановіча. Прачытала ўсе яго апублікаваныя творы і літаратуру пра паэта і пачала чытаць беларускую літаратуру. З сучасных твораў ёй больш за ўсё падабаліся творы Янкі Брыля. Яна перачытала іх усе.

Калі Ганна Кіпрыянаўна прыехала да мяне ў другі раз, я пачала ўгаворваць яе напісаць успаміны пра Максіма Багдановіча. Спачатку яна не рашалася, усё казалася: не атрымаецца. Але нарэшце ўзялася за пяро. Я з раніцы ішла на працу, а яна, седзячы ў маім пакоі, пісала ўспаміны. І напісала. Напісала шчыра, ад сэрца. «Успаміны пра брата» Г. Валасовіч-Гразновай апублікаваны ў часопісе «Полымя», 1966, № 12. У снежні 1966 г. рэспубліка адзначала 75-гадовы юбілей з дня нараджэння Максіма Багдановіча. Ганна Кіпрыянаўна выступіла з успамінамі пра брата на вечары ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце.

У наступныя гады Ганна Кіпрыянаўна прыязджала ў Мінск яшчэ два разы і заўсёды гаварыла, што кожная паездка прыбаўляе ёй многа год жыцця, бо ў Мінску яна бывае шчаслівай.

Чалавек эмацыянальны і шчыры, Ганна Кіпрыянаўна лёгка знаёмілася з людзьмі, і не толькі знаёмілася, але і сябравала. Многа радасці прынеслі ёй сустрэчы з Алесем Бачылам. Аляксандр Мікалаевіч вельмі клапаціўся аб тым, каб ёй было добра і цікава ў Мінску.

Апошні раз, прыехаўшы ў Мінск у 1975 г., Ганна Кіпрыянаўна спынілася не ў мяне, а ў гасцініцы. Сустрэлі яе на вакзале Аляксандр Мікалаевіч Бачыла і я. Як і ў мінулыя прыезды, Ганна Кіпрыянаўна хадзіла ў тэатры, сустракалася з пісьменнікамі. Перад яе ад'ездам з Мінска яе наведаў Янка Брыль. Мы сядзелі з ім у нумары гасцініцы «Мінск» і гаварылі. Яе цікавіла ўсё ў жыцці беларускага народа, культурным і літаратурным жыцці рэспублікі. Загаварылі пра тое, што Максім Багдановіч любіў народныя беларускія песні, і Іван Антонавіч заспяваў. Як хораша ён спяваў! Спяваў цэлы вечар, спачатку беларускія песні, пасля рускія, украінскія, польскія. Вось з гэтай шчырай песняй у сэрцы і паехала ад нас Ганна Кіпрыянаўна. І марыла ў наступным годзе прыехаць зноў.

Але час няўмольны. 29 снежня 1975 года яе не стала.

Зараз у Горкім жыве яе сын, Мікалай Пятровіч Гразноў (выкладчык Вышэйшай школы МВД), стрыечны пляменнік Максіма Багдановіча, а ў горадзе Краснадары — старэйшая сястра Мікалая Пятровіча, доктар медыцынскіх навук Таццяна Пятроўна Гразнова. Яна загадвае кафедрай педыятрыі на медыцынскім факультэце Краснадарскага ўніверсітэта.

У Таццяны Пятроўны ёсць дачка Наталля Уладзіміраўна Сарока, любімая ўнучка Ганны Кіпрыянаўны. Наташа, маладая маці двух малых дзяцей, урач, жыве і працуе таксама ў Краснадары. У чэр-

вені — ліпені 1982 года Наталля Уладзіміраўна прыязджала ў Мінск, прысутнічала на ўрачыстым вечары ў оперным тэатры, прысвечаным 100-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы, наведала дырэкцыю музея Максіма Багдановіча і помнік паэту, завітала да Янкі Брыля. Яна прайшла па ўсіх сцежках, па якіх хадзіла ў Мінску яе бабуля Ганна Кіпрыянаўна.

«ВЕРАНІКА» НА РУСКАЙ МОВЕ

Муж Анастасіі Глебаўны — Аркадзь Якаўлевіч Бараховіч — друкуецца ў абласным друку і перакладае на рускую мову творы Максіма Багдановіча. Так у саратаўскім часопісе «Волга» (1967, №3) ён апублікаваў артыкул «Классик белорусской поэзии с берегов Волги» і некалькі вершаў Максіма Багдановіча ў сваім перакладзе. На артыкул А. Бараховіча і яго пераклады адгукнуўся рэцэнзіяй «Странничка дружбы» у часопісе «Неман» (1967, № 6) Рыгор Бярозкін. У «Горьковском рабочем» (1979, 6 жн.) Аркадзь Якаўлевіч апублікаваў пераклад паэмы «Вераніка». Там жа змешчана невялічкая прадмова перакладчыка.

Пазней Аркадзь Якаўлевіч прыслаў мне цікавае пісьмо, датаванае 20 сакавіка 1980 г. Яно поўна любові і павагі да творчасці беларускага паэта Максіма Багдановіча і ўдакладняе ўмовы публікацыі перакладу паэмы «Вераніка» на рускую мову.

Вось тэкст пісьма:

«Дарагая Ніна Барысаўна!

Вядома, куды вядуць добрыя намеры, і мой прыклад лішняе таму паўтарэнне. «Вераніку» я аднёс у «Горьковский рабочий» аж на пачатку мінулага

года, калі не ў канцы пазамінулага. Заг. аддзелам культуры, прачытаўшы, сказаў, што наўрад ці рэдактар пранусціць, але хутка паведаміў, што рэдактару паэма спадабалася і ён даў «дабро». Аднак надрукавалі паэму толькі 6 жніўня. Мяне ў горадзе не было, і мілыя сваякі купілі ўсяго 10 газет, магчыма, справядліва вырашыўшы, што больш і не трэба. Я ў гэты час рыхтаваўся да паездкі ў Арктыку. У нас штогод студэнцкія агітбрыгады выязджаюць з канцэртна-лекцыйнымі праграмамі на розныя будоўлі і флоты <...>

Я ў свае лекцыйныя выступленні і на Волзе, і ў Арктыцы ўключаў абавязкова расказ пра М. Багдановіча і чытаў яго вершы. І ўсюды жыццё і творчасць М. Багдановіча выклікалі вялікую зацікаўленасць. На жаль, нават яраслаўцы (агітцэплаход «Камсамалец» прыпісаны да Яраслаўля) мала што ведаюць пра М. Багдановіча.

Да паездкі ў Арктыку мы рыхтаваліся на базе спартыўна-аздараўленчага лагера нашага інстытута. База знаходзіцца на беразе Горкаўскага мора за Гарадцом, і газету я ўбачыў толькі чысла 12 жніўня, а ўжо 15-га мы вылецелі ў Мурманск. Ну, газетчыкі, яны газетчыкі і ёсць: эпіграф знялі, нават не параіўшыся, і ў «Вераніцы», і ў вершы Н. Гілевіча, скарацілі і маю прадмову да перакладаў, ды і надрукавалі дробным шрыфтам. Але сам факт з'яўлення ў газеце перакладаў з М. Багдановіча, а значыць, і знаёмства з імі шмат тысяч чытачоў, зразумела, прыемны.

Сумленна кажучы, мяне збянтэжыла адсутнасць эпіграфу (а яны, на маю думку, многа значаць), і я ў мітусні падрыхтоўкі да ад'езду не сабраўся паслаць газету Вам і Нілу Сямёнавічу. Гэта мяне, безумоўна, не апраўдвае, але неяк тлумачыць тое,

што Наталля Глебаўна справядліва называе «свінствам».

У друкаванага тэксту (друкарскага) ёсць цяжка вытлумачальная ўласнасць падкрэсліваць недахопы, непрыкметныя часам ні ў рукапісу, ні ў машынапісу. Так здарылася і з гэтым перакладам. Я ўжо сёе-тое змяніў (пасля публікацыі ў газеце), але не адчуваю задавальнення і зараз. <...>.

Што датычыць вершаў М. Багдановіча, то, напэўна, упершыню яны гучалі на 78° паўночнай шыраты і на 150° усходняй даўгаты.

Па дарозе назад мы «заселі» ў ільдах і замест запланаваных 30 дзён правялі 42 дні, аб чым не шкадуем...»

Так папулярызатарам творчасці Максіма Багдановіча сярод рускіх чытачоў стаў далёкі сваяк паэта Аркадзь Якаўлевіч Бараховіч.

1981

ЛЁГКІХ ШЛЯХОУ НЕ ШУКАЎ

Ў мя Максіма Багдановіча стала сімвалам гарачай юнацкай любові да Радзімы і веры ў творчыя сілы народа. У змрочныя дні рэакцыі, калі беларуская мова лічылася выключна «мужыцкаю» моваю, ён марыў аб тым часе, калі беларускі народ стане поруч з самымі культурнымі народамі свету і ўнясе свой дар у скарбніцу сусветнай культуры. Сваё кароткае, але мэтанакіраванае жыцц-

цё ён аддаў развіццю беларускай культуры. Цяжка паверыць, што за 10 гадоў юнак мог стаць выдатным паэтам, публіцыстам і першым беларускім крытыкам і літаратуразнаўцам, які намеціў асноўныя шляхі развіцця маладой беларускай літаратуры.

Першы свой твор «Музыка» М. Багдановіч апублікаваў у ліпені 1907 года, калі яму яшчэ не споўнілася 16 год, а ў маі 1917 года дваццаціпяцігадовага паэта не стала. І калі жыццесцвярджальная паэзія Максіма Багдановіча была дзіўнай казкай, то само жыццё паэта падобна на прыгожую, але трагічную легенду.

Пра жыццё і творчасць Багдановіча напісана нямала цікавых кніг. І з кожнай новай кнігай мы адкрываем усё новыя старонкі жыцця паэта. Але невядомых для нас старонак яго жыцця яшчэ вельмі многа. І таму нас цікавіць кожны новы факт з яго біяграфіі.

Большую частку біяграфічных звестак пра паэта мы даведваемся з успамінаў яго бацькі, вядомага беларускага этнографа Адама Ягоравіча Багдановіча, напісаных у 1923 годзе па просьбе Інстытута беларускай культуры.

Успаміны Адама Ягоравіча знаёмяць нас з сям'ёй, з яе нацыянальнымі традыцыямі, расказваюць пра дзіцячыя і юнацкія гады паэта, пра ўмовы, у якіх ён рос, вучыўся і фарміраваўся як мастак.

Максім рос і выхоўваўся далёка ад Радзімы, на берагах Волгі. Што ж прымусіла яго стаць адным з самых яркіх песняроў Беларусі, першым крытыкам і тэарэтыкам беларускай літаратуры? «...Чым вытлумачыць выбар пастаноўкі мэты? — задае сабе пытанне Адам Ягоравіч і адказвае: — Перш за ўсё ўнутраным, відавочна, непераадольным захапленнем роднай стыхіяй, інтуіцыяй, унаследаванай ад продкаў».

Сам Адам Ягоравіч таксама ўнаследаваў ад продкаў любоў да родных мясцін, да нацыянальных традыцый, да беларускіх звычаяў і вуснай народнай творчасці. Ён беражліва збіраў мілыя яго сэрцу ўспаміны дзяцінства, казкі і паданні. Але ў тыя змрочныя часы ён не верыў у магчымасць развіцця нацыянальнай беларускай культуры. У сваёй кнізе «Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк» (Гродна, 1895) Адам Ягоравіч сцвярджаў, што «...жыццё беларуса і яго творчая дзейнасць носяць выразны адбітак няразвітасці, адсталасці, забітасці».

Максім Багдановіч усю сваю творчую дзейнасць прысвяціў таму, каб наблізіць час, калі беларуская літаратура ўнясе свой уклад у скарбніцу сусветнай культуры. «Наша пісьменнасць... вялікім пачуццём напоўнена..., не на грашовых справах трымаецца яна і ніколі не пойдзе чысціць боты капіталу»¹.

У 1923 годзе Інстытут беларускай культуры распачаў пошукі літаратурнай спадчыны Максіма Багдановіча і звярнуўся да Адама Ягоравіча з просьбай напісаць успаміны пра сына. Толькі азнаёміўшыся з рукапісамі, бацька зразумеў, якую тытанічную працу прарабіў яго сын. Характарызуючы рысы характару Максіма, Адам Ягоравіч пісаў: «У працы быў настойлівы і ўпарты. Паставіўшы якую-небудзь мэту, ён цвёрда і няўхільна імкнуўся да яе ажыццяўлення». І далей: «З той жа ўпартасцю ён адносіўся і да вывучэння беларускай мовы і да пісання вершаў на ёй. Калі прыняць пад увагу неабходнасць вучэння і ўсе абставіны яго жыцця, то нельга не прызнаць яго работу ў гэтай сферы велізарнай. І нельга не палічыць гэтага прадпрыемства нават дзёрзкім. Не пайшоў жа ён па лініі найменшага су-

¹ Багдановіч М. Зб. тв.: У 2-х т., Мн., 1968, т. 2, с. 103.

праціўлення: не стаў пісаць па-руску. Яго пераклады сваіх жа вершаў сведчаць, што ён і па-руску мог бы пісаць нядрэнныя вершы. Але ён гэты лёгкі шлях яшчэ ў дзяцінстве адвергнуў і смела рашыў пераадолець велізарныя цяжкасці, каб пісаць прыгожыя вершы і ўзбагаціць гэтую мову новымі мастацкімі формамі. Да апошняй мэты ён імкнуўся свядома...

Якія цяжкасці ён пераадолеў на гэтым шляху, сведчаць яго рукапісы і сшыткі: колькі там выпісак са слоўнікаў, зборнікаў і старадрукаваных кніг! Які з паэтаў, хто ўсмактаў беларускую мову з малаком маці, узнімаў гэтую цяжкую, карпатлівую, крахаборчую працу? А ён, слабагруды, хілы, падняў. І нёс яе цярпліва, упарта і для мяне і для ўсіх, хто яго акружаў, непрыкметна»¹.

Пачынаючы з 1923 года, Адам Ягоравіч пачаў збіраць раскіданыя па розных дарэвалюцыйных выданнях публікацыі Максімавых твораў, дамаўляўся з Максімавымі таварышамі, каб напісалі ўспаміны, спісваўся са сваякамі.

Ніжэй публікуюцца ў скарачаным выглядзе пісьмы Адама Ягоравіча да Веры Іванаўны Кунцэвіч. Пасля смерці Веры Іванаўны (1949 г.) іх захоўвала яе дачка — Наталля Глебаўна Кунцэвіч. У 1964 годзе Наталля Глебаўна перадала іх мне.

«15/IX-25 г.

Яраслаўль

Дарагая Верачка²,

шаноўная цётка і ўсе любяя майму сэрцу пляменніцы і ўнучкі!

¹ Шлях паэта. Мн., 1975, с. 43.

² Вера Іванаўна Кунцэвіч (народжаная Гапановіч), пляменніца Адама Ягоравіча, дачка яго сястры Магдаліны. Жыла ў Горкім, працавала настаўніцай, пасля машыністкай, памерла 10 лют. 1949 г.

Я таму цябе, Верачка, паставіў на чале пісьма, што дзелявая частка яго цябе датычыць.

Зрабі ласку — падыдзі ў мясцовую Цэнтральную публічную бібліятэку на Варварцы, спытайся там т. Драніцына і папрасі яго пашукаць «Нижег<ородский> Лист<ок>» за 1915 г., прыблізна 90-я нумары. У іх надрукаваны пераклад Максімаў апавядання Франка¹. Заканчэнне гэтага апавядання ў № 98 ёсць, так што друкаваць не трэба. І наогул пагартай Листок за гэты год: ці не знойдзеца яшчэ чаго-небудзь Максімавага — перадрукуй². Колькі ўся гэтая аперацыя з перасылкамі і трамваем будзе каштаваць — прышлі рахунак, я вышлю грошы.

Усё гэта трэба зрабіць як мага хутчэй: затрымліваецца размеркаванне матэрыялу.

Пасля папрасі пашукаць «Украинскую жизнь» за 1914-ты год, № 11—12 (лістапад — снежань) з артыкулам Максіма «О гуманизме и неосмотрительности» і таксама перадрукуй. Ведаю, што ты занятая. Калі сама не зможаш — папрасі каго-небудзь...

Запіску да Драніцына прыкладаю...

Твой дзядзька Адам».

«9/X-25 г.

Дарагая Верачка!

Як шкада, што ты мне позна адказала і прытым адмоўна. А я ўжо абнадзеіў Мінск, што справа на мазі. Няважна — ці будзе артыкул перадрукаваны або перапісаны. Адзін фельетон перапісаць няцяжка. Можна абмежавацца толькі артыкулам у «Нижег.

---

¹ Апавяданне І. Франка «Муляр» перакладзена М. Багдановічам з украінскай на рускую мову («Каменщик») і апублікавана ў газеце «Нижегородский листок», 1915, № 94, 9 крас. і № 98, 13 крас.

² Верш І. Франка «На реке вавилонской» у перакладзе на рускую мову М. Багдановіча апублікаваны ў «Нижегородском листке», 1915, № 188, 13 ліп.

Листке», а «Украинскую жизнь» пакінуць у спакой: яго лягчэй дзе-небудзь знайсці, «Листок...» жа не знойдзеш.

Калі ты не можаш гэтага зрабіць — папрасі каго-небудзь іншага, напрыклад, Андрушу, калі ён дома. І тады дай яму рэкамендацыйнае пісьмо і ўсе неабходныя ўказанні. Калі Андрушы няма — магчыма, знойдзеца яшчэ хто-небудзь, хто зможа зрабіць гэтую нескладаную справу. Што будзе каштаваць — я заплачу.

Я ведаю, што Вы вельмі холадна адносіцеся да выдання твораў Максіма. Але ўжо не да такой ступені варожа, каб не выканаць маёй просьбы па адшуканні добраахвотніка. Рускія артыкулы пойдучь у дадатак, і таму яшчэ не позна. Аднак занадта доўга марудзіць не варта...

Ваш А. Багдановіч.

«15/X-39 г.

Дзякуй табе, дарагая Вера, за прысылку выразкі аб выданні вершаў Максіма ў зборніку. Пасля далучэння Заходняй Беларусі цікавасць да яго ажывілася, бо адначасова мне прыслалі артыкул у «Літэратурной газете» № 54 нейкага Мазалькова вельмі хвалебна, з якога я даведаўся, што група паэтаў... выпускаюць у бліжэйшы час зборнік «Выбраных вершаў» М. Багдановіча ў сваіх перакладах на расійскую. Пераклады, наколькі я магу меркаваць па некаторых узорах, невысокай якасці, але ўсё ж сведчаць аб наяўнасці цікавасці да пісьменніка з нашай сям'і. З Максімам Багдановічам у цэлым знаёмы вельмі нямногія, бо выданні яго «Твораў» Белар. Акад. навук [Інстытута беларускай культуры.— Н. В.] у продаж не пускаліся, а толькі служылі матэрыялам для абмену з іншымі выдавецтвамі. Зборнік «Вянок» выдадзены ў абмежаванай коль-

касці экзэмпляраў, яшчэ пры жыцці паэта ўвесь разышоўся. Дарэчы, у Вільні ён быў перавыдадзены ў 20-х гадах ды, напэўна, і яшчэ перавыдаваўся¹. Цяпер Вільню мы перадаем Літве — абставіны наўрад ці спрыяльныя для выдання беларускіх аўтараў: яна будзе адрэзана ад Беларусі. Але пажывем, то ўбачым, калі не я, дык ты...

Будзь здарова.
Твой дзядзька Адам».

Асобныя штрыхі з жыцця Максіма могуць быць і ў іншых пісьмах сваякоў і родзічаў. У свой час Адам Ягоравіч прасіў некаторых знаёмых напісаць успаміны пра сына. Можна, і яны дзе захаваліся. Рукапісныя матэрыялы трэба шукаць, каб сабраць як мага больш кветак у вянок памяці паэта.

1971

«ЯНА — ВЫДУМКА МАЕЙ ГАЛАВЫ...»

У кабінеце Адама Ягоравіча, бацькі Максіма Багдановіча, вісела рэпрадукцыя «Сіксцінскай мадонны» Рафаэля. Яе падарыў Адаму Ягоравічу разам з рэпрадукцыямі іншых карцін Аляксей Максімавіч Горкі.

Максім ведаў і любіў гэтую карціну з дзіцячых гадоў, і вобраз Мадонны адыграў вялікую ролю ў

---

¹ Багдановіч М. Вянок: Зборнік вершаў. 2-е выд., папраўленае. Вільня, 1927, 118 с.

фарміраванні яго эстэтычных поглядаў, натхніў на цудоўныя творы, прывечаныя жанчыне-маці.

У адзінай прыжыццёвай паэтычнай кнізе Максіма Багдановіча «Вянок» ёсць цыкл пад назваю «Мадонны». У яго ўваходзяць дзве невялічкія паэмы¹ «У вёсцы» і «Вераніка».

У эпіграфе да паэмы «Вераніка» паэт напісаў: «Яна — выдумка маёй галавы». Але даследчыкаў творчасці М. Багдановіча не раз цікавіла пытанне, ці быў у герані паэмы «Вераніка» прататып і якія падзеі ўспамінае аўтар з такім сумам? Дзе, калі і з кім гуляў Максім у лапту, гарэлкі і гарадкі, пускаў «у паветра белых галубоў»? Ці быў такі сад, «дзе веяла дыханне сна», у якім узрасла Вераніка?

Паэт Алесь Бачыла ў сваёй кнізе «Дарогамі Максіма» выказаў наступнае меркаванне: «Чытаючы апісанні прыроды ў «Вераніцы», мы адразу пазнаем Ракуцёўшчыну², дзе былі

І вулка, веючая сном,
І ціхі старасвецкі дом
З цяністым, адзічэлым садам;
Над ім шпакоўніца ўгары,
А ўкруг схіліўся тын стары».

Прааналізаваўшы ўсе абставіны, адлюстраваныя ў паэме «Вераніка», і супаставіўшы іх з расказамі людзей, якія яшчэ помняць тых, хто некалі жыў у ракуцёўскім фальварку, Алесь Бачыла прыходзіць да вываду, што «за вобразам Веранікі стаяла канкрэтная асоба. Яна яшчэ пазней напамніць паэту пра сябе.

¹ Сам паэт у лісце да супрацоўніка рэдакцыі газеты «Наша ніва» ад 7 лістапада 1913 года называў «У вёсцы» паэмай.— Гл.: Польша, 1958, № 3, с. 182.

² Ракуцёўшчына — вёска ў Маладзечанскім раёне. Да рэвалюцыі там быў невялікі фальварак.

Я ў сад пайшоў. Усё глуха,
дзіка,
Усё травой зарасло.
Няма таго, што раньш было,
І толькі надпіс «Вераніка»,
На ліпе ўрэзаны ў кары,
Казаў вачам аб тэй пары.

А што да эпіграфаў, дык іх, як і самі вершы, не заўсёды трэба разумець прасталінейна».

У разважаннях Алесья Бачылы многа слухнага, але з асноўным вывадам яго, што ў «Вераніцы» паказаны падзеі, якія адбываліся ў Ракуцёўшчыне,— згадзіцца цяжка.

Уважліва ўчытаемся ў тэкст паэмы. Першае, на што звяртаеш увагу, гэта тое, што дом і сад Забелаў былі не ў фальварку, а недзе на ціхай гарадской вуліцы.

Не калыхнуцца лісцяў хвалі,
Успляснуўшы пенаю цвятоў
Паверх чарэшневых кустоў;
Кіпіць шум места дзесь там
далі,

А тут і глуха і цямно,—
Не зварухне марское дно.

Ціха ў вялікім цяністым адзічэлым садзе, але далей, у горадзе (месце), «кіпіць шум». Гэта ўжо не вёска Ракуцёўшчына!

А Ракуцёўшчына сапраўды глыбока запала ў сэрца паэта, але ўражанні ад яе ён выказаў не ў «Вераніцы», якую задумаў, відаць, яшчэ да паездкі на Беларусь, а ў маленькай паэме «У вёсцы». Максіма Багдановіча ўразіла беднасць беларускай вёскі.

Праз вёску я ішоў.
Панураю чаргой
З абох бакоў крывой і
вузкай вулкі хаты

Стаялі — шэрыя,
Віднеліся ў сцянах
І аж счарнелася салома
струхнеўшыя; як латы,
сляпяя вокны іх,
стрэх гнілых.

Паэма «Вераніка» пачынаецца з апісання вясе-
лых гульняў у гарадкі і лапту. Мы не ведаем з бія-
графіі Максіма Багдановіча, каб у гады юнацтва ён
часта сустракаўся са сваімі ровеснікамі і гуляў з
імі ў гарадкі, лапту, а таксама ганяў галубоў. Баць-
ка паэта сцвярджаў, што Максім у гімназічных гады
жыў адзінока і сіратліва. Але ў паэме «Вераніка»
паэт апісвае свае гульні з такой дакладнасцю і з
такім светлым сумам па тых незваротных, бескла-
потных днях, што нельга не паверыць: паэт быў
удзельнікам тых падзей, што апісаны ў паэме.

Як гэта часам і бывае, выпадак дапамог мне да-
ведацца пра некаторыя не вядомыя раней факты
біяграфіі Максіма Багдановіча. Яны цесна звязаны
з падзеямі, апісанымі ў паэме «Вераніка».

У 1971 годзе Міністэрства культуры БССР атры-
мала ліст з Ленінграда ад Мікалая Іванавіча Ліле-
ева, які паведамляў, што ён мае экзэмпляр кнігі
Максіма Багдановіча «Вянок» з аўтографам паэта
і прапануе аддаць яго на радзіму Максіма Багдан-
овіча. Письмо было перададзена ў Дзяржаўную біб-
ліятэку БССР імя У. І. Леніна, і дырэкцыя бібліятэ-
кі прапанавала купіць кнігу. Мікалай Іванавіч пры-
слаў кнігу ў дарунак Дзяржаўнай бібліятэцы.

На кнізе — лаканічны аўтограф Максіма Багда-
новіча: «Николаю Рафаиловичу Кокуеву от автора.
М. Богданович. Ярослав. 1914». Цяпер гэты каштоўны
экзэмпляр «Вянка» з надпісам, напісаным калігра-
фічным почыркам уласнаю рукою Максіма Багдан-
овіча, захоўваецца ў аддзеле рэдкай кнігі Дзяржаў-
най бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна.

Мікалай Рафаілавіч Какуеў, якому Максім Багдановіч падарыў сваю кнігу,— яраславец, гімназічны таварыш паэта і родны дзядзька Мікалая Іванавіча Лілеева. «Кніга «Вянок»,— пісаў М. І. Лілееў на імя дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна Эдуарда Мікалаевіча Цыганкова,— з'яўляецца свайго роду рэліквіяй нашай сям'і, і мы з задавальненнем дорым яе бібліятэцы».

Пазнаёміўшыся з пісьмом Мікалая Іванавіча, я зразумела, што ён, хоць асабіста і не ведаў паэта, павінен многа ведаць пра яго з сямейных гутарак. Я паслала ў Ленінград двухтомнае выданне твораў М. Багдановіча, альбом аб яго жыцці і творчасці, бібліяграфічны даведнік і некаторыя іншыя матэрыялы і запытала Мікалая Іванавіча, ці не захаваліся ў яго фотаздымкі М. Багдановіча. А яшчэ прасіла, каб ён паведаміў усё, што ведае ад дзядзькі пра Максіма.

У адказ на маё пісьмо Мікалай Іванавіч напісаў:
«Мяне вельмі радуе, што памятныя рэчы, звязаныя з М. Багдановічам — сябрам майго дзядзькі, атрымалі прызнанне і будуць па праву належаць беларускаму народу»,— і выслаў фота Максіма Багдановіча з аўтографам. Гэтае фота Максім Багдановіч падарыў Мікалаю Какуеву. На адваротным баку фота выразным дробным почыркам Максіма Багдановіча напісана:

Я вспоминаю дом старинный,
На тихой улице фасад,
И небольшой уютный сад,
И двор просторный и пустынный.

На нем кипели игры наши:
При общем шуме взмах руки
Вдруг «брал на вынос» городки,
И смех звучал при виде «каши».
и т. д. и т. д.

Конец остается за мной.
Не поминай ляхом!

Яросл. 19 $\frac{24}{VIII}$ 11 г.

М. Богданович.

Першае, што кідаецца ў вочы, — верш з'яўляецца рускім варыянтам пачатку паэмы «Вераніка». Асабліва блізкія да рускага тэксту наступныя радкі з «Веранікі»:

Вясёла йшлі гулянкi нашы:
Пад шум і гук размах рукі
Збіваў здалёку гарадкі,
Быў чутны смех пры відзе «кашы»,
І кожны стрымліваў свой плач,
Калі ўразаўся ў плечы мяч.

Першая страфа аўтографа была дагэтуль вядома як асобны верш. Яна змешчана ў Зборы твораў М. Багдановіча (Мінск, т. I, 1968, с. 281). Другая страфа дагэтуль была невядома.

Той факт, што паэма «Вераніка» мела дачыненне да сям'і Какуевых, зацікавіў мяне, і я зноў напісала Мікалаю Іванавічу, падзялілася некаторымі сваімі здагадкамі і прасіла адказаць на ўсе мае пытанні. Мікалай Іванавіч адказаў цікавым змястоўным пісьмом.

«...Вось я, нарэшце, сабраўся з думкай і пастараюся дапамагчы ў Вашай рабоце.

Каб вершы М. Багдановіча загаварылі, Вы павінны сабе ўявіць стары багаты дом таго часу. Гэта быў дом маёй бабулі Таццяны Рафаілаўны Какуевай у Яраслаўлі. З ёю жылі малодшыя Какуевы: мая маці Ганна Рафаілаўна (старэйшая з дзяцей), блізныя Варвара і Рафаіл і малодшы брат Мікалай. (Для яснасці растлумачу, што імя Рафаіл паўтаралася ў сям'і Какуевых у трох пакаленнях.)

Дом быў вельмі гасцінны, і таму там заўсёды збіралася моладзь. Любімымі гульнямі на дварэ тады

былі лапта і гарадкі. Вясёлая кампанія гімназістаў напаўняла шумам і смехам вялікі двор. Пасылаю, з просьбаю вярнуць, яго фатаграфію.

Узяць «на вынас» — гэта азначала адным ударам выбіць усе чуркі з гарадка, а «каша» — гэта калі фігура развалілася, але ўсе чуркі засталіся ў горадзе. У лапту з хлапчукамі гулялі і дзяўчынкі.

У халодныя вечары моладзь збіралася ў прасторных пакоях дома. Тут чыталі вершы і музіцыравалі. Трое з дзяцей добра ігралі: Ганна — на раялі (яна потым паступіла ў Петраградскую кансерваторыю), Рафаіл — на віяланчэлі, Мікалай — на скрыпцы. Нехта з дзяцей — на альце. Часта ўсе спявалі хорам. (Старэйшае пакаленне Какуевых таксама было вялікімі аматарамі музыкі.)

Часам уся кампанія ездзіла пад Яраслаўль у сяло Шчокатава. Там быў невялікі фальварак у бабулі з вялікім фруктовым садамі і мноствам кветак (кветкі бабуля разводзіла з вялікай любоўю, і насенне ёй прысылалі з усяго свету). Бабулін дом яшчэ захаваўся, але ад саду нічога не засталася. Дзе-нідзе цэлая яшчэ жывая агароджа...

У вёсцы каталіся на лодцы па вялікай сажалцы, што была ля сядзібы, хадзілі ў лес. Ва ўсіх забавах прымаў удзел і друг сям'і — Максім Багдановіч.

Пасля атрымання Вашага апошняга пісьма і зборніка вершаў я доўга думаў над паэмай «Вераніка». Сапраўды, у яе ўвайшоў пасланы мной незакончаны верш. Гульні ў лапту пацвярджаюць радкі: «...І кожны стрымліваў свой плач, калі ўразаўся ў плечы мяч»... Я ўспамінаю, што і пра галубоў мне нешта расказвала мая мама. Што датычыць аўтабіяграфічнасці паэмы, мяне бярэ сумненне, таму што ніхто з Какуевых, па-мойму, не можа служыць правобразам Веранікі. Крыху падобная на яе пры-

ёмная дачка дзядзькі — Ліда, але пакуль пра яе я нічога напісаць не магу. Уважліва прагледзеўшы яшчэ раз усе старыя фатаграфіі, я знайшоў дзве групы гімназістаў. Яны вельмі падобныя, і адну я Вам магу падарыць... Калі мне ўдасца здабыць дадатковыя звесткі, я Вам напішу, і Вы скажыце мне, калі ласка, што Вас яшчэ асабліва цікавіць...»

Разглядаю прысланую Мікалаем Іванавічам фатаграфію, якую ён апісаў у пісьме. Групавы фотаздымак сямі гімназістаў. У першым радзе пасярэдзіне Максім Багдановіч. Ён вылучаецца сярод групы сваёй вопраткай — форменнай, але мешкаватай, пашытай з простага матэрыялу. І ў той жа час сядзіць пасярэдзіне, як старэйшы.

Мы не прывыклі бачыць Максіма поўным. Калі ён вучыўся ў ліцэі і пазней, ён быў высокі і стройны. Гэта мы ведаем па ўспамінах бацькі паэта і людзей, якія асабіста яго ведалі (напрыклад, па ўспамінах В. Гарбацэвіча). Тут мы бачым юнака трошкі нязграбнага, з хлапечымі поўнымі вуснамі. І ўсё ж вы адразу яго пазнаеце. Гэта фота — добрая ілюстрацыя да ўспамінаў Д. Дзявольскага, які пісаў: «Упершыню я ўбачыў Максіма на шырокай мармуровай лесвіцы гімназіі, дзе мне нехта яго паказаў. У гэты дзень пайшлі ў нашым класе размовы, што прыехаў нейкі навічок з Ніжняга, але што будзе ён вучыцца не ў нашым, а ў паралельным класе. Першае, што кінулася ў вочы і вельмі запомнілася ў Максіма, — не зусім звычайны выгляд гімназічнага касцюма. Курткі і штаны ва ўсіх гімназістаў былі з добрага сукна і заўсёды захоўвалі «першапачатковую» форму. Касцюм жа Багдановіча, яўна сваёй работы, пашыты з нечага хутчэй падобнага на мультан, меў не зусім бездакорны выгляд.

Чутка аб тым, што навічок вельмі начытаны і

«во як ведае літаратуру», зараз жа дайшла да нашага класа...»¹

Звесткі, атрыманыя ад Мікалая Іванавіча Лілеева, поўнасю пацвярджаюцца ўспамінамі Д. Дзявольскага.

«У апошнія гімназічныя гады,— піша Д. Дзявольскі,— Максім пазнаёміўся з сям'ёй свайго аднакласніка Рафаіла Кукуева² і стаў часта там бываць, пасябраваўшы не столькі з братамі Рафаілам і Мікалаем, як з двума іх сёстрамі — Ганнай і Варварай. Яны вучыліся ў жаночай гімназіі і з Максімам былі прыкладна аднагодкі. Абедзве добра ведалі мовы і былі вельмі прывабнымі, асабліва Ганна, стройная, з тонкім тварам і цёмнымі вачыма. Вясною Максім амаль кожны вечар бываў у іх; на вялікім двары кукуеўскага дома па вечарах гулялі ў гарадкі. Максім быў захоплены гульнёй і з захапленнем пра яе расказваў. У радках пра «гарадкі» ў вершаваным апавяданні «Вераніка» я адразу ж пазнаў яго расказы аб гарадках у веснавыя светлыя вечары на двары Кукуевых.

Знаёмства з сям'ёй Кукуевых і пастаянныя наведванні ў тую ж вясну вялікага кукуеўскага дома былі, магчыма, лепшым часам яго не вельмі радаснага юнацтва, таму што хвароба ўвесь час напамінала аб сабе».

У сям'і Какуевых Максім Багдановіч знайшоў тое, чаго яму так не хапала ў сваёй сям'і: гасціннасць, утульнасць, дружную кампанію равеснікаў. Дома Максім заўсёды сядзеў у сваім пакойчыку. Ён даўно ўжо не ведаў матчынай ласкі. Бацька быў за-

---

¹ Дзявольскі Д. Старонкі ўспамінаў.— Літ. і мастацтва, 1958, 5 лют.

² Д. Дзявольскі памылкова называе яго Кукуевым, замест Какуеў.

няты сваімі справамі, у мачыхі было нямала клопату са сваімі дзецьмі: іх было пяцёра.

У Багдановічаў моладзь ніколі не збіралася. Сямейныя справы бацькі Максіма склаліся такім чынам, што дадому ён ніколі нікога не запрашаў. Вось ад гэтага аднастайнага жыцця Максім і знайшоў аддушynu ў сям'і Какуевых і Дзявольскіх, дзе збіраліся культурныя і вясёлыя равеснікі. Д. Дзявольскі так і піша: «У нас Максім знаходзіў тое, чаго яму, відавочна, вельмі не хапала,— утульнасць».

Цеплыня, дружба і бесклапотная весялосць у доме Какуевых і далі фактычны матэрыял для апісання юнацкіх гульняў у вершаваным апавяданні «Вераніка». Але застаецца яшчэ самае істотнае пытанне: ці існавала Вераніка?

Пачнём з імя. Ці сустракаў Максім Багдановіч дзяўчыну Вераніку? Звернемся зноў да ўспамінаў бліжэйшага таварыша Максіма Багдановіча Дэadora Дзявольскага.

«У 1910 г.,— піша Д. Дзявольскі,— з'явілася ў нашай сям'і маленькая чароўная істота, наша першая пляменніца — Вераніка. Для Максіма яна адразу ж стала не менш блізкай, чым для нас усіх. Ён заўсёды размаўляў з ёю, прынёс вялікі заалагічны атлас з малюнкамі звяроў. Гэтых звяроў яна падоўгу разглядала, седзячы на сваім высокім крэсліку, і, калі прыходзіў Максім, гаварыла глыбокім шэптам: «Махім прыйшоў».

Мая маці расказала неяк Максіму, што вось Вераніка ёй спаць не дае, так рана прачынаецца. З гэтага поваду быў напісаны вершык, чатыры радкі якога захаваліся ў маёй памяці, таму што лісток з ім, напісаны Максімам, я хаваў у яго зборніку «Вянок»:

Если, Роночка, ты встанешь спозаранку
Или если спать не будешь по ночам,

Позову я к вам большую «амку»,
Этой «амке» Роночку отдам.

Імя Вераніка Максіму вельмі падабалася. Адсюль пайшла назва яго паэмы «Вераніка». І тады ўжо ён пачаў шукаць і прыкмячаць у рысах і жэстах дзяўчынкі жаночае і мацярынскае. І ў гэтай паэме яму ўдалося стварыць вобраз дзяўчыны, якая

Зіючы перада мной
У новай пекнасці жывой,
У тэй, што з постацю дзяўчыны
Злівала мацеры чэрты.

Пасля сканчэння гімназіі мы сустрэкліся вельмі рэдка, таму, відавочна, і запомнілася, як вясною 1912 года Максім, седзячы ў крэсле-гайданцы, расказваў мне аб гэтым хваляваўшым яго вобразе як пра яго, Максімава, адкрыццё і як пра вабячую да сябе загадку».

Значыць, імя гераіні паэмы дадзена па маленькай дзяўчынцы Роначцы, Вераніцы, якая так палюбілася Максіму. Аўтар уклаў у вобраз Веранікі разуменне жаночасці і прыгажосці. Гэта — своеасаблівы ідэал, да якога ён звяртаецца ва ўсім цыкле «Мадонны», у паэмах «У вёсцы» і «Вераніка». Вобраз Веранікі сапраўды «выдумка галавы» паэта.

Застаецца апошняе пытанне: а ці не было асобы, якой прысвечаны гэтыя ўсхваляваныя вершы паэта?

Бацька Максіма Адам Ягоравіч у пісьме ад 23 чэрвеня 1926 года на імя Інстытута беларускай культуры паведаміў, што вершы сына, адрасаваныя Ані, «Учора шчасце толькі глянула нясмела...», «Четверной акростих», «Уймитесь, волнения страсти...» і інш. прысвечаны Ганне Ку[а]куевай і што Ганна Р-на К-ва — таксама яна».

Учора шчасце толькі глянула нясмела,—
І развеяліся хмары змрочных дум.
Сэрца чулае і мела, і балела,

Радасць душу мне шчаміла, быццам
сум.

Усё жыццё цяпер, як лёгкая завяя,
Кнігу разгарнуў — а не магу чытаць.
Як зрабілася, што пакахаў цябе я,—
Хіба знаю я? Ды і нашто мне знаць?

Верш гэты асабісты, напісаны для сябе. Аўтар звяртаецца ў ім да дзяўчыны на «ты», піша на беларускай мове.

«Четверной акростих» напісаны на рускай мове і адрасаваны, відаць, самой Ані.

Ах, как умеете Вы, Анна,
Не замечать, что я влюблен.
Но все же шлю я Вам не стон,
А возглас радостный: осанна!

Аня, Анна, Ганна Рафаілаўна Какуева ўжо знаёмая нам. Яна — сястра гімназічных таварышаў Максіма Багдановіча Рафаіла і Мікалая Какуевых, удзельніца вясёлых гульняў на двары Какуевых. Яна добра ведала замежныя мовы, іграла на раялі (пасля скончыла кансерваторыю з залатым медалём), была добрай наезніцай. Д. Дзявольскі ўспамінае яе прыгожай, зграбнай дзяўчынай з тонкім тварам і цёмнымі вачыма. Узростам была, відаць, трошкі старэйшая за Максіма і братоў Какуевых. Вось і ўсё, што мы ведаем пра яе маладыя гады. Але гэтая дзяўчына, пра якую мы так мала ведаем, пакінула глыбокі след у творчасці Максіма Багдановіча.

Сярод чарнавых накідаў М. Багдановіча захавалася нямала радкоў, у якіх паэт выказаў сваю любоў да Ані і свой вялікі боль:

Толькі чаму ж гэта ў ночы глыбокія,
Даўшы спачынак стамлёным вачам,
Я шапачу цераз сны адзінокія:
«Аня... мая... нікаму не аддам».

Вершы, прысвечаныя Ані, носяць яўна выражаны аўтабіяграфічны характар. З наступных радкоў, у якіх аўтар звяртаецца да Ані, відаць, як адносілася да яго Аніна цётка Таццяна Рафаілаўна:

Вашай цётцы, здаецца, вельмі прыемна
Рабіць обыск у маім сэрцы.
Яшчэ ўчора яна мне казала:
«Прызнайцеся, што Вы палюбілі Аню!»

Вялікім болей адзваваюцца радкі няскончанага верша М. Багдановіча:

Больш за ўсё на свеце жадаю я,
Каб у мяне быў свой дзіцёнак,—
Маленькая дачушка — немаўляшка,
Аня Максімаўна,
Такая прыгожанькая,
Цёпленькая, мокранькая,
З чорнымі валосікамі і броўкамі,
З цёмна-карымі вочкамі,
А ручкі, як перацягнутыя ніткамі.
Зусім такая, як Вы,
Калі Вы былі маленькай дзяўчынкай.

Паэт не цешыць сябе надзеяй на асабістае шчасце. Адзінае, што дазваляе ён сабе,— жаданне быць сведкам яе шчасця. Ён хоча дажыць да таго часу, калі ў Ані народзіцца дзіця, падобнае на яе.

Адам я жыццё яму ў рукі,—
Няхай тады будзе, што будзе:
Ці хай ён у ручках
Пакрышыць яго, як забаўку,
Ці хай ён у ручках
Угрэе сірочае сэрца.

І, нарэшце, Максім Багдановіч падводзіць сумны вынік свайму каханню:

Муар
Двума колерамі
Пераліваецца.
І бачна ўсім,
Дзе пачынаецца і дзе канчаецца

каторы;

А ўсё ж такі мяжу між імі
Чэртою цвёрдай
Не правесці.
У сэрцы — боль:
Ніколі
З душою Вашай так не сальцеца
Мая душа.
Канец.

Калі першыя вершы, прысвечаныя Ані, маглі быць напісаны ў 1910—1911 гадах, дык вершы «Заціхніце, мукі кахання...», «Муар двума колерамі пераліваецца» і іншыя напісаны, відаць, у ліцэйскі перыяд жыцця паэта. Гэта быў час, калі моладзь какуеўскага дома ўжо раз'ехалася і Максім бачыўся з Аняй толькі ў час канікулаў. Але вобраз Ані Какуевай жыве ў сэрцы Максіма. Вершы пра Аню ён нават хацеў сабраць у асобны цыкл «Польны-трава. Стихи об Ане Р-не с ее портретом, автографом, с комментариями к стихам». Такі надпіс быў зроблены паэтам у аўтографе вершаў¹.

Аднаму паэту вядома, што хацеў ён напісаць у каментарыях да вершаў пра Аню. Адно відавочна, што хоць Максім Багдановіч і разумее, што палынтрава заглушае «пазабытыя даўнейшыя пуці», свае заветныя думы ў вершах ён і ў 1913 годзе давяраў Ані. У пісьме да супрацоўніка рэдакцыі газеты «Наша ніва» ад 7 лістапада 1913 года Максім Багдановіч пісаў: «На рэдакцыю «Н. Н.» [«Нашай нівы». — Н. В.] пасылаю паэму «У вёсцы», першую з аддзела «Мадонны», гэты аддзел пасвячаю А. Р. К., так толькі буквы і пастаўце».

А. Р. К. — Анне Рафаілаўне Какуевай — прысвяціў Максім Багдановіч цыкл «Мадонны», сваё заветнае разуменне прыгожага, якое паэт шукаў у штодзённым жыцці народа. Але работнікі рэдакцыі

---

¹ Багдановіч М. Зб. тв.: У 2-х т., Мн., 1968, т. 1, с. 524.

«Нашай нівы» не выканалі просьбы аўтара і не паставілі перад цыклам «Мадонны» прысвячэння. Таму мы і даведаліся аб ім толькі з п'сьма М. Багдановіча, апублікаванага М. Смолкіным у часопісе «Полымя», № 3 у 1958 г. А даследчыкі творчасці М. Багдановіча не звярнулі ўвагі на гэтыя радкі з п'сьма паэта.

Некалькі слоў аб часе напісання «Веранікі».

На фотакартцы Максіма Багдановіча з аўтографам урыўка з «Веранікі» на рускай мове стаіць дата 24 жніўня 1911 года. Але гэта — толькі пачатак паэмы. Ці існаваў у гэты час беларускі тэкст усёй паэмы, сказаць цяжка. Упершыню паэма была надрукавана ў «Вянку» (1913).

Значыць, мы можам дапусціць, што паэма «Вераніка» пачата ў 1911 годзе. А калі напісаны яе асноўны тэкст — у 1911 ці ў 1912 годзе? Фактаў, якія пацвердзілі б дакладную дату, няма, але вядома, што асноўныя матэрыялы да зборніка «Вянок» Максім Багдановіч паслаў у сярэдзіне 1912 года. А ў лісце яго ў рэдакцыю «Нашай нівы» ад 2 сакавіка 1913 года чытаем: «Сягоння ранкам надаслаў Вам некалькі вершаў, з якіх да зборніка прызначаю толькі эпілог «Веранікі».

Эпілог быў напісаны, відаць, ужо ў той час, калі моладзь какуеўскага дома паехала вучыцца і распалася дружная кампанія гімназістаў. Падзеі здаюцца паэту даўнім, незваротным мінулым:

Няма таго, што раньш было,
І толькі надпіс «Вераніка»,
На ліпе ўрэзаны ў кары,
Казаў вачам аб тэй пары.

Такім чынам, М. Багдановіч закончыў паэму ў 1913 годзе, і датаваць яе можна 1911—1913 гадамі. У «Вянку» эпілог паэмы быў змешчаны як асобны верш, відаць, з той прычыны, што рэдакцыя атрыма-

ла яго з Яраслаўля ў той час, калі частка аркушаў кнігі ўжо была надрукавана.

Яшчэ пазней — у лістападзе 1913 года — паслаў паэт для «Вянка» паэму «У вёсцы». У пісьме, напісаным у кастрычніку ці лістападзе 1913 года, ён пісаў: «Аддзел «Мадонны» складаецца ў мяне з двух паэм «Вераніка» і «У вёсцы», чарнавіка апошняй няма, аднак, здаецца, патраплю ізноў напісаць». І ў наступным пісьме: «На рэдакцыю «Н. Н.» пасылаю паэму «У вёсцы», першую з аддзела «Мадонны».

Частка аркушаў «Вянка» ў гэты час ужо была надрукавана. Але рэдакцыя палічылася з воляй аўтара. Тэкст паэмы «У вёсцы» быў набраны і змешчаны ў пачатку цыкла «Мадонны».

Такім чынам, цыкл «Мадонны» канчаткова аформлены паэтам у 1913 годзе і прысвечаны Ганне Рафаілаўне Какуевай. Так паступова раскрылася яшчэ адна загадка з творчай біяграфіі Максіма Багдановіча. Яе дапамог нам разгадаць сын Ганны Рафаілаўны — Мікалай Іванавіч Лілееў.

1973

ЗНОЎ ПРА ВЕРАНІКУ

Вераніка... Хто яна, загадкавая Багдановічава Вераніка, якой паэт надаў рысы «высокай красы» мадонны? Максім Багдановіч малюе Вераніку чалавекам вялікай душы, бачыць у ёй ідэал хараства і дабраты, чалавечай прыгажос-

ці. Яна — зліццё дзявочай чысціні і прыгажосці мацярынства.

І прад високаю красою,
Увесь зачараваны ёй,
Скланіўся я душой маёй,
Натхненнай, радаснай такою,
А ў сэрцы хораша было,
Там запалілася цяпло.

Да паэмы «Вераніка» аўтар паставіў эпіграф «Яна — выдумка маёй галавы». Бацька паэта таксама лічыў, што ў яго не было тут правабраза.

Адам Ягоравіч, характарызуючы жыццё Максіма ў гімназічныя гады, пісаў: «Болей пра гімназічнае жыццё Максіма мне няма чаго адзначыць. Відаць, ні з кім з таварышаў у яго не было асабліва блізкіх адносін, акрамя Дэадора Дзябольскага — Добік у таварыскім асяроддзі. Амаль ніхто ў яго не бываў. Ён жа сам або займаўся ў сваім пакоі, або сядзеў у Пушкінскай бібліятэцы, чытаючы новыя часопісы (я ніколі часопісаў не выпісваў), знаёмячыся такім чынам з бягучым літаратурным жыццём і яго інтарэсамі, або заходзіў пагутарыць да Белавусава. Жыццё было спакойнае і даволі аднастайнае. Гэтага, дарэчы, патрабавала ўжо яскрава выяўленая ў Яраслаўлі хвароба».

І далей пра ліцэйскі перыяд сына: «Вёў жыццё ціхае, засяроджанае ў сабе самім. Кола знаёмых у яго было абмежаванае... Паўтараю: жыццё ён вёў сіроцкае, ціхае, засяроджанае на навуцы і літаратурнай дзейнасці. Ды і ці магло быць інакш? Ён добра разумеў слабасць свайго здароўя, якога было недастаткова нават для той напружанай навуковай і асабліва літаратурнай працы, якую ён вёў».

Усё гэта правільна. Максім быў захоплены справай развіцця роднай культуры і, у прыватнасці, лі-

таратуры. Ён імкнуўся паставіць беларускую літаратуру поруч з выдатнымі еўрапейскімі літаратурамі. Уся паэтычная і літаратуразнаўчая спадчына М. Багдановіча пацвярджае яго тытанічную працу.

Але перш за ўсё Максім быў паэтам, і ён быў малады. Нягледзячы на стан свайго здароўя, меў вясёлы, лагодны і спагадлівы характар, трохі нават сарамлівы. Аб гэтым пісаў і бацька: «Нораву быў вясёлага, асабліва ў дзяцінстве і юнацтве. Смяшлівы, гэтую рысу асабліва адзначаю. Пазней, калі ў ім выявілася грудная хвароба, гэты шчыры дзіцячы смех змяніўся лёгкай усмешкай, якая заўсёды заўважалася на яго вуснах і сыходзіла з вуснаў толькі тады, калі ён чым-небудзь раздражняўся».

Сябар Максіма Дэадор Дзябольскі падкрэсліваў сарамлівасць Багдановіча: «Сярод блізка знаёмых людзей сарамлівасць яго знікала, але сярод незнаёмых ён рабіўся вельмі сарамлівым. З-за гэтага ён ніколі не бываў на вечарах у гімназіі. Пайсці туды для яго было проста немагчыма, а на які-небудзь танцавальны вечар і ўявіць нельга было, таксама як гуляць увечары на бульвары — звычайным месцы прагулак гімназістаў і гімназістак».

Але той жа Дзябольскі падкрэсліваў і іншую рысу Багдановіча — яго ўменне падысці да чалавека, выслухаць яго: «Максім вызначаўся адной вельмі характэрнай для яго асаблівасцю — да людзей, якія хоць чым-небудзь звярнулі на сябе яго ўвагу, ён падыходзіў проста і адразу неяк вельмі ўважліва. Максім умеў знаходзіць у самай прастай, іншы раз зусім не мудрагелістай душэўнай гаспадарцы субяседніка самае для іх абодвух важнае і патрэбнае. І гэ-та зараз жа і міжволі дазваляла чалавеку паказаць самае каштоўнае, чалавечае, што ў ім было. Максім

умеў у вельмі кароткі час стаць блізкім да людзей зусім не падобных на яго».

Вясёлы, душэўны і спагадлівы Максім, улюбёны ў прыгажосць прыроды і чалавека, не мог не сустрэцца з людзьмі. Многасямейны бацька яго, заняты сваімі справамі, відаць, не зусім добра ведаў, як жывуць яго дзеці. Дамоў да Максіма сапраўды, акрамя Дзявольскага, ніхто не прыходзіў. Гэтаму спрыялі, мусіць, абставіны ў сям'і Багдановічаў. Мачыха Максіма была нявенчаная з бацькам, таму ў дом яны нікога не запрашалі. Максім жыў у адным пакоі з малодшым братам Лёвам. У пакоі іх заўсёды быў рабочы настрой. Працавалі за адным простым сталом, што стаяў каля акна. Левы бок стала займаў Максім, правы — Лёва. Максім паглыбляў свае веды ў галіне філалогіі, пісаў вершы і артыкулы, многа думаючы аб лёсе беларускага народа. Лёва ўпарта і плённа займаўся матэматыкай.

Максім быў чалавекам вялікага і гарачага сэрца, любіў жыццё ва ўсіх яго праявах і славіў красу зямнога жыцця, красу чалавека і прыроды, жанчыны і мацярынства.

Адам Ягоравіч Багдановіч пісаў пра сына: «Ён вельмі быў сур'ёзны і чысты для фрывольных сувязяў і вельмі сумленны, каб уводзіць каго-небудзь у зман наконт сур'ёзнасці сваіх намераў, а пра жаніцьбу ён, відаць, не думаў з прычыны сваёй хваробы».

Надзеі на ўласнае сямейнае шчасце ў Максіма сапраўды не было. Аб гэтым сведчаць многія яго вершы. Успомнім хаця б поўную трагізму і болю канцоўку паэмы «Страцім-лебедзь»: «Ад усіх цяпер патомкі ёсць, ды няма адных — Страцімавых». Калі Багдановіч упершыню чытаў рукапіс твора Змітраку Бядулю, ён прачытаў замест Страцімавых — Максімавых.

Але ніхто і нішто не можа адабраць у чалавека пачуццё кахання. Нават адчуванне блізкай смерці. За некалькі дзён да смерці ў 1917 годзе ў Ялце Максім Багдановіч пісаў:

Набягае яно
Вечарамі, начамі,
Адчыняе акно
І шамрэе кустамі.

І гавора адну
Старадаўнюю казку —
Аб любоў і вясну
І жаночую ласку.

І калі Адам Ягоравіч пісаў пра Максіма: «Я ніколі не бачыў яго ў жаночай кампаніі, за выключэннем яго стрыечных сясцёр», дык ён глыбока памыляўся. Максім Багдановіч не толькі мог кахаць, але і гораца кахаў, і гэтае каханне пакінула глыбокі след у яго паэтычнай творчасці.

Праз шмат гадоў, успамінаючы свае маладыя гады, Ганна Рафаілаўна расказвала свайму сыну Мікалаю аб той бесклапотнай пары, калі яны ў канікулы, нагуляўшыся ў гарадкі, лапту і гарэлкі, збіраліся каля ганка або на сенавале і спявалі. І пра гэта не забыўся расказаць Максім Багдановіч у паэме «Вераніка»:

Калі ж сачыўся бледнаваты
Зор сніх свет праз небасхіл
І уплятаўся вулак пыл,—
Мы ўсе пяялі каля хаты,
І нападуняў нягучны хор
Маркотнай песняй сціхшы двор.

Сын Ганны Рафаілаўны Қакуевай ў пісьме да мяне ад 5 лютага 1973 года пісаў: «Пела ўся кампанія звычайна або седзячы на лаўцы ў двары, або забраўшыся на сенавал. Канчалі ж заўсёды адной песенькай пра камара. Гэтыя вечары былі маёй ма-

ме, Ганне Рафаілаўне, вельмі дарагія, і яна мне ў дзяцінстве пра іх многа расказвала».

У Какуевых меўся яшчэ адзін дом у Шчокатаве пад Яраслаўлем. Належаў ён Анінай цётцы Таццяне Рафаілаўне. Моладзь часта выязджала туды. Бываў там і Максім Багдановіч. Сын Ганны Рафаілаўны Мікалай Іванавіч Лілееў у пісьме ад 26 красавіка 1978 года пісаў мне: «Па грыбы яны ездзілі на сваім кані і грыбы ссыпалі проста на воз. Усе ездзілі конна, рабілі вялікія прагулкі, многа купаліся, каталіся на лодках».

Чытаючы гэтыя радкі, міжволі ўспамінаеш словы Д. Дзябольскага, што «знаёмства з сям'ёй Какуевых і пастаянныя наведванні ў тую ж вясну вялікага какуеўскага дома былі, магчыма, лепшым часам Максімавага не вельмі радаснага юнацтва, таму што хвароба ўвесь час напамінала аб сабе».

У паэме «Вераніка» ёсць радкі, дзе гаворыцца, што Вераніка вучылася не там, дзе жыла, і што ўсе сустрэчы адбываліся ўлетку.

Калі ж асеннія навiны
Змянялі сад, калі з бяроз
Рваў лісце вецер, а мароз,
Наліўшы ягады рабіны,
Траву губіў, і мы нагой
Ўзрывалі прэлых лісцяў слой;

Калі патроху чырванелі
Чаромха, ліпа, стройны клён,
А гнёзды змрочныя варон
Між голага галля чарнелі,
І грозны вечара пажар
Пылаў між бура-шызых хмар;

Калі асенні вецер дзіка
Стагнаў і глуха па начах
Грымеў у наш жалезны дах,—
Тады да лета Вераніка
Ад нас знікала ў інстытут
І не будзіла згадак тут.

Вераніка знікала ў інстытут... Знікала так, як знікала Аня, якая вучылася ў закрытай навучальнай установе — Інстытуце благородных девиц, куды прымалі дзяўчат-сірот з дваранскага асяроддзя. Пасля заканчэння інстытута яна паступіла ў Пецярбургскую кансерваторыю і таксама прыезджала толькі на канікулы.

У 1914 годзе Аня скончыла кансерваторыю і ў гэтым жа годзе выйшла замуж за аднакласніка і добрага таварыша Максіма Багдановіча, за Ваню — Івана Сяргеевіча Лілеева, які скончыў Пецярбургскі політэхнічны інстытут.

Гэтыя скупыя біяграфічныя звесткі, зразумела, не могуць поўнаасцю раскрыць унутраны свет чалавека, які пакінуў такі глыбокі след у творчасці Максіма Багдановіча.

Мы не маем сведчанняў сучаснікаў пра асобу Ганны Рафаілаўны, акрамя пісьмаў яе сына М. І. Лілеева. У пісьме ад 4 ліпеня 1972 года ён пісаў:

«Мама мая была сапраўды надзвычайнай, самаадданай жанчынай. У 1912 годзе яна паступіла ў Пецярбургскую кансерваторыю і скончыла яе па класу фартэпіяна, здаецца, з залатым медалём. Апрача таго, яна добра спявала. Яна свабодна чытала і гаварыла па-французску і па-нямецку. Яна адрознівалася выключнай акуратнасцю. Ужо будучы сямейнай, яна вяла гаспадарку, мела шырокую перапіску, вельмі многа чытала і даволі часта хадзіла на канцэрты і оперу. У тыя гады яна была страсным аматарам пешых і конных прагулак. Верхам яна ездзіла вельмі хораша, любіла ўлетку купацца ў любое надвор'е і добра плавала.

А. Р. [Какуеву.— Н. В.] вельмі паважаў вядомы адвакат Анатоль Фёдаравіч Коні. У мяне захавалася ў памяці, як мама са мной заходзіла да яго на

кватэру на В. Надзеждзінскай вуліцы (вул. Мая-
якоўскага)».

Вестка аб тым, што Аня выйшла замуж, моцна ўразіла Максіма. Водгукам на гэтую падзею з'явілася апавяданне «Марына», напісанае ў 1914 годзе. У гэтым апавяданні аўтар расказвае аб сваім знаёмстве з маленькай дзяўчынкай Марынкай. З ёю ідзе ён гуляць. «Разам з намі высыпаў ужо гурток рознай моладзі, і ўсе мы з гоманам памкнулі ў Бернардынскі сад... Але тут нас аклікнулі: з бакавой дарожкі набліжалася панна, каторая, павітаўшыся, заглянула да аднаго з нас — да Базыля — у вочы і сказала з вясёлым смехам: «Вы чулі, Ганна Рафаілаўна выходзіць замуж за Яна? Шлюб прызначаны на заўтра».

Пасля гэтых слоў сталася нешта зусім неспадзяванае. Базыль нязграбна ўзмахнуў рукамі, немаведама чаму пачаў папраўляць сабе белы каўнерык ды, скончыўшы, апусціўся на лаўку і закрыў далонямі твар, схіліўшы галаву амаль не да самых кален. Напружыліся жылы на яго шыі, і як затрасліся, так і не пераставалі трасцісь вузкія плечы. Мы стаялі вакол, не ведаючы, што сказаць, што зрабіць. Першай загаварыла Марына. Падышоўшы бліжэй да Базыля, яна трохі паглядзела на яго і жалобна сказала самой сабе:

«Плача... і невядома чаго».

Пасля падышла да яго і пачала прыгаварваць, як дзіцёнку, тыя самыя словы, каторыя, пэўна, не раз казалі ёй самой:

— Не плач... ну, не плач... Як табе не сорамна: такі вялікі, а плачаш... Не плач... Глядзі ж, не плач, а то і я заплачу.

І, бачачы, што Базыль не адбірае рук ад твара, трохі супынілася, але тут жа нешта згадала і па-

чала шпарка шукаць у кішэні. Праз паўмінуты ў яе кулачку ляжала стракатая цукерка, каторую яна прабавала пакласці ў далонь Базылю, прыгаварваючы з тым:

«Вазьмі цукерку, толькі не плач. Ах, які ты дурань... Чаго ж ты плачаш? Я ж табе цукерку даю».

А ў Базыля ад гэтай неспадзяванай ласкі і спачування маленькай дзяўчынкі яшчэ мацней уздымаліся грудзі і прарываліся кароткія ўсхліпванні».

Апавяданне «Марына» цалкам аўтабіяграфічнае. Яно напісана ў 1914 годзе, пасля апісаных вышэй падзей. Упершыню паэт называе ў ім Аню поўным імем, Ганна Рафаілаўна, а не загадкавымі літарамі А. Р. К. Нягледзячы на тое што аўтар змяніў у апавяданні і месца, і час дзеяння (перанёс дзею з Яраслаўля ў Вільню, Ганна Рафаілаўна выйшла замуж у маі, а тут дзея адбываецца ў верасні), Максім Багдановіч не друкаваў гэтага апавядання. Не друкаваў таму, што яно было асабістым, нагадвала запіс дзённіка і імёны Ганны Рафаілаўны і яе мужа Івана там названы поўнасю.

Апавяданне было апублікавана з аўтографа толькі пасля смерці паэта ў першым выданні яго Твораў (1927—1928).

У аўтографах паэта, якія захоўваліся да вайны ў Акадэміі навук БССР, быў такі запіс Максіма Багдановіча: «Палын-травя. Вершы аб Ганне Р-не, з яе партрэта, аўтографам, з каментарыямі да вершаў». Відаць, аўтар задумаў цэлы цыкл вершаў, прысвечаных ёй. Да гэтага ж цыкла паэт меркаваў змясціць два эпіграфы:

Дружэ любий мій,
Що чытаеш се.
Ты хоч зрозумій
Біль, що сердце ссе.

М. Вороний

Одну сльозу с очей карих
І — пан над панамі!

*Т. Шевченко*¹

У эпілогу да «Веранікі», напісаным пазней, чым паэма, відаць, у час, калі Максім Багдановіч ужо не сустракаўся з Аняй, чытаем:

Чым болі сходзіць дзён, начэй,
Тым імя мілае вышэй.

Некалькі слоў пра далейшы лёс Ані. Скончыўшы кансерваторыю, Ганна Рафаілаўна вучыла дзяцей музыцы. Муж яе, Іван Сяргеевіч Лілееў, быў інжынерам. У іх быў адзін сын 1921 года нараджэння. Жылі яны ў Ленінградзе. Ганна Рафаілаўна памерла ад запалення лёгкіх у 1961 годзе, на 72 годзе жыцця.

Пазнаёміўшыся з сынам Ганны Рафаілаўны, Мікалаем Іванавічам Лілеевым, я даведалася многа новага з жыцця Максіма Багдановіча. У Лілеевых захоўваўся таксама экзэмпляр «Вянка» М. Багдановіча з аўтографам. На маё запытанне, ці ўспамінала калі-небудзь яго маці Максіма Багдановіча, ён адказаў мне ў пісьме ад 26 красавіка 1978 года наступнае: «Пра Максіма Багдановіча размоў я не памятаю. Адзін раз, калі я спытаўся адносна кнігі «Вянок», яна сказала, што яе напісаў вядомы беларускі паэт, які вучыўся разам з братам [Мікалаем Какуевым] і Ванем [Лілеевым, мужам Ганны Рафаілаўны.— *Н. В.*]».

У пісьме ад 15 кастрычніка 1978 года Мікалай Іванавіч зноў вярнуўся да гэтага пытання: «Неяк суха і не зусім праўдзіва гучаць мае словы з апошняга пісьма. Калі я спытаў маму пра «Вянок», яна адказала неяк неахвотна і нават крыху рэзка. Сваім

---

¹ Багдановіч М. Творы: У 2-х т. Мн., 1928, т. 2, с. 392.

адказам яна адразу спыніла размову. Відаць, гэтая тэма была для яе цяжкая. Я яе яшчэ спытаў: «Чаму кніга ў нас, а не ў дзядзі Коля?», і мама адказала, што дзядзя Коля яе нам пакінуў».

Гэтыя новыя матэрыялы, думаецца, крыху дапамогуць нам разгадаць Багдановічаву Вераніку, схаваную ў паэме за эпіграфам «Яна — выдумка маёй галавы».

1978

«А СЭРЦА УСЁ ІМКНЕ ДА БАЦЬКАЎСКАГА КРАЮ...»

Вясна 1911 года. Гэта быў год вялікіх турбот, задум і спадзяванняў юнага паэта Максіма Багдановіча. Неўзабаве экзамены на атэстат сталасці. Скора пакіне ён сцены гімназіі, раз'едуцца аднакласнікі. Трэба выбіраць далейшы шлях у жыцці. Для Максіма ён ясны: літаратура. Толькі гэта! Каб удасканаліць свае веды ў галіне філалогіі, добра было б скончыць універсітэт. На жаль, гэта немагчыма... Бацька Максіма Адам Ягоравіч быў катэгарычна супраць. Ён лічыў, што стан здароўя сына не дазваляе яму жыць аднаму без догляду. «Звыш таго, на наступны год павінен быў паступіць ва універсітэт яго (Максіма) малодшы брат, для якога, як матэматыка, гэта было непазбежна, а дваіх утрымліваць у розных гарадах было не па сіле»,— пісаў у сваіх успамінах пра паэта бацька.

Рашэнне Адама Ягоравіча Максім перажыў ба-

люча, але крыўды на бацьку не затаіў, бо ведаў: цяжка яму аднаму забяспечыць сваю мнагадзетную сям'ю. Акрамя Максіма і Льва ў сям'і ў гэты час расло яшчэ пяць сыноў. Ну што ж, давядзецца па-ступіць у Яраслаўскі юрыдычны ліцэй, а філалагічныя навукі асвойваць самому.

Максім умеў працаваць самастойна. Гэтаму спрыялі яго выключная мэтанакіраванасць і настойлівасць. Не такі чалавек быў Максім, каб адступіцца ад сваёй мары. Скончыўшы гімназію, поўны задум і энергіі, вырашыў ён ажыццявіць сваю даўнейшую мару — наведаць Беларусь.

Беларусь! Думкі аб ёй зліваліся ў маладога паэта з вобразам назаўсёды маладой, добрай і вясёлай маці. Ён памятае яе ласкавую ўсмешку, цеплыню яе рук... Яе песні — гэта песні роднага краю, гэта песні Беларусі. Неаднойчы перачытваў юнак матчына апавяданне «Накануне рождства». Так, маці яго пісала апавяданні. Адно з іх было нават надрукавана ў «Гродненских губернских ведомостях» 29 снежня 1893 года. Пісала яна аб цяжкой долі простага народа. Сумныя малюнкi народнага жыцця, галоднага маленства з матчынага апавядання яшчэ ў дзяцінстве запалі ў чулую душу будучага паэта.

Паэт жадае пабыць у гушчы роднага беларускага народа, паслухаць яго думы, песні, мову. Яму так не хапае гэтых жывых сувязей... З такім настроем едзе ён у чэрвені 1911 года ў Вільню, якая была ў той час цэнтрам беларускай культуры.

Пасля ціхага Яраслаўля, які прывольна раскінуўся на беразе магутнай Волгі, Вільня ўразіла Максіма кантрастам паміж старымі і новымі кварталамі горада. Яе вузкія, цесныя, крывыя і ціхія вулачкі са старажытнымі вежамі, будынкi гатычнай архітэктуры, і побач — новая мітуслівая Вільня на-

пярэдадні першай сусветнай вайны з вулічным на-
тоўпам, стракатымі вітрынамі, з крамамі, ламбар-
дамі, банкамі і — з людскім горам:

І места, дзе няма прастора
Дзеля прыроды буйных сіл,
Прабіла сцэжку мору гора...

Ад вуліц, што «зіяюць і гулка грывяць», на якіх
«гараць аганьком вочы змучаных твараў», цягне
паэта ў сярэдневяковую Вільню, да крывых вулак
са старадаўнімі будынкамі, вежамі, касцёламі і
цэрквамі, якія расказваюць аб жыцці народа ў ча-
сы Скарыны.

А завернеш ў завулак — ён цесны, крывы;
Цёмны шыбы глухіх, старасвецкіх будынкаў;
Між каменнямі — мох і сцяблінкі травы,
І на вежы, як круглае вока савы,
Цыферблат — пільны сведка мінулых учынкаў.

Ціша тут. Маўчаліва усталі — і сняць
У небе купалы, брамы, байніцы і шпіцы;
Гук хады адзінокай здалёку чуваць,
Часам мерныя ўдары звана задрыжаць
І замоўкнуць, памкнуўшы ад старай званіцы.

Яскравую карціну дзелавой часткі Вільні паэт
даў у санеце «У Вільні».

Ліхтарняў свет у сіняй вышыне...
Вітрыны... мора вывесак... як плямы,
Анонсы і плакаты на сцяне.
Кіпіць натоўп на жорсткім вулак дне!
Снуюць хлапцы, суюшчыя рэкламы...
Разносчыкі крычаць ля кожнай брамы...
Грук, гоман, гул,— усё ракой імкне.
А дальш — за радам кас, ламбардаў, банкаў —
Агні вакзала... павадка фурманкаў...
Віры людзей... сіпяшчы паравоз...
Зялёны семафор... пакгауз... склады...
Заводаў коміны пад цьмой нябёс...
О, горада чароўныя прынады!

Максім Багдановіч першы ўвёў у беларускую паэзію урбаністычныя матывы. У выніку гэтай паездкі ў Вільню ён стварыў цэлы цыкл вершаў «Места», які цалкам змясціў пасля ў «Вянку».

Віленскія ўражанні Максіма далёка не абмяжоўваліся вонкавым аглядам горада. Ён сустракаўся з людзьмі, вёў з імі шчырыя гутаркі. Максім умеў слухаць, ён прагна ўспрымаў усё новае для яго. У Вільні ён пазнаёміўся з беларускім літаратурным асяроддзем, з людзьмі, што выдавалі беларускую газету «Наша ніва», з некаторымі беларускімі пісьменнікамі.

Максім Багдановіч не пакінуў нам сведчанняў аб тым, з кім ён сустракаўся ў Вільні. Адно ясна, што ён не бачыўся ні з Купалам, ні з Каласам. Якуб Колас выйшаў з Мінскай турмы толькі 15 верасня 1911 года, калі Максім ужо быў у Яраслаўлі; Янка Купала сам напісаў у 1927 годзе: «З Багдановічам мне асабіста не даводзілася сустракацца, і перапіскі было ў мяне з ім адна-дзве паштоўкі». Пацвярджаюць словы Я. Купалы і ўспаміны Канстанцыі Буйло. У 1962 годзе яна пісала: «Дзяўчынкай гадоў чатырнаццаці, прыехаўшы ў Вільню, я першы раз зайшла ў рэдакцыю «Нашай нівы». Вельмі ветліва сустрэлі мяне там Янка Купала, Цётка, Бядуля, Цішка Гартны. Спатканне было надзвычай цёплае і сардэчнае. У рэдакцыі, над сталом Янкі Купалы, была шырокая паліца з квадратнымі гнёздамі, у якіх, кожная паасобна, ляжалі папкі з рукапісамі вершаў розных аўтараў. Была там і мая папка. Мне паказалі папку Купалы. У ёй, на самым версе, ляжала эпіграма М. Багдановіча на Купалу. Багдановіч прыязджаў у Вільню за некалькі дзён да мяне. Купалы ў Вільні на той час не было, і Багдановіч паклаў у яго папку свой сяброўскі экспромт:

Я купала — не малое,
Ды благое, наравістае дзіця,
Трэба — каб яго давесці да пуцця,
Паліваць часцей халоднаю вадою.

М. Багдановіч

Мы вельмі смяяліся з такога трапнага жарту...»¹

Не ўбачыў Максім Багдановіч у Вільні і Змітрака Бядулі. Аб гэтым даведваемся са слоў Бядулі: «Пазнаёміўся я з М. Багдановічам увосені 1916 года, калі ён прыехаў з цэнтру Расіі ў беларускі Мінск на працу» (Сав. Беларусь, 1923, № 134). Значыць, сустрэчы ў Вільні ў 1911 годзе не было.

Затое ў Вільні ў той час быў Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла. Праз некалькі месяцаў у лісце ў рэдакцыю пецябургскага альманаха «Маладая Беларусь» ад 27 лістапада 1911 года Максім Багдановіч напіша з Яраслаўля: «Паклон п. Шыпіле — пазнаёміліся ў Вільні».

Прагна слухаў Максім Багдановіч расказы супрацоўнікаў рэдакцыі «Нашай нівы» аб пашырэнні ў народзе, нягледзячы на ўсе цяжкасці, друкаванага беларускага слова; знаёміўся са зборамі старадрукаў і унікальнай калекцыяй слуцкіх паясоў, якія знаходзіліся ў памяшканні рэдакцыі газеты.

Новыя ўражанні наводзяць паэта зноў на роздум аб лёсе народа. Усё ўбачанае ім стварыў беларускі народ. Аб гэтым павінны ведаць людзі, пра гэта трэба пісаць. Кожны народ мае права ведаць сваю гісторыю. У гарачым уяўленні юнака ўжо вырысоўваецца цыкл вершаў аб здабытках старажытнай беларускай культуры, створаных яго далёкімі продкамі,— цыкл «Старая Беларусь». У яго ўвайшлі шырока вядомыя вершы «Летапісец», «Перапісчык», «Кніга», «Безнадзейнасць», «Слуцкія ткачы» і інш.

¹ Беларусь, 1962, № 7, с. 21—22.

З павагаю і гордасцю за продкаў бярэ паэт у
рукі старажытную кнігу.

Псалтыр, пакрытую няжорсткай бурай жолай,
Я ўзяў і срэбныя засцёжкі адамкнуў...

У вершах паэта паўстаюць перад намі вобразы
славутага беларускага першадрукара Францыска
Скарыны, летапісца, перапісчыка кніг, і іншых
прадстаўнікоў старажытнай культуры.

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры...

Разуменне ролі гістарычнага вопыту ў жыцці на-
рода з вялікай сілай упершыню ў беларускай літа-
ратуры прагучала ў творчасці юнага Максіма Баг-
дановіча. Вельмі хораша сказаў аб гэтым наш су-
часны паэт і празаік Уладзімір Караткевіч у вершы
«Багдановічу»:

Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узяў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?

Сучасны беларускі літаратуразнаўца і крытык
Рыгор Бярозкін (1918—1980) высока цаніў вершы
М. Багдановіча на гістарычныя тэмы і паставіў у
заслугу паэту яго «сапраўды рэалістычны гіста-
рызм». У грунтоўным даследаванні творчасці Янкі
Купалы і Максіма Багдановіча «Звенні» Рыгор Бя-
розкін пісаў: «Кожная нацыянальная паэзія раней
ці пазней ажыццяўляе пераход ад рамантычна-ін-
туітыўных «праглядаў» гісторыі, ад пошукаў анало-
гій у мінулым да сапраўды рэалістычнага гістарыз-
му. У беларускай паэзіі гэты пераход звязаны перш-

наперш з імем Максіма Багдановіча, аўтара твораў нахштальт «Безнадзейнасці»¹.

Цыкл вершаў Максіма Багдановіча на гістарычныя тэмы ніколі не страціць эстэтычнага зараду. Яго вершы хвалююць нас і зараз, як хвалявалі яго сучаснікаў.

Вось сведчанне нашага вядомага пісьменніка Янкі Брыля: «Багдановіч прыйшоў да мяне перш за ўсё сваім «Перапісчыкам». І цяпер, перачытваючы гэты верш, амаль расчулена ўспамінаю тое хлапечае хваляванне, выкліканае, як сёння бачыцца, гранічна простым, але высока і — галоўнае — свежа паэтычным словам.

Такія звычайныя рэчы — сонца, што свеціць у вузенькае акенца келлі, яснае неба, белыя аблогі, ластаўкі, што лунаюць кругамі... Адзін стомлены позірк туды, праз акенца, ад чыстага аркуша са шматфарбнымі застаўкамі і канцоўкамі, выведзенымі гусіным пяром натхнёнага рабацягі-манаха, адзін позірк — і я, не толькі колішні вясковы хлопчук, але ўжо і сталы, вопытны мужчына сённяшняга дня, я так многа бачу, мяне так непаўторна хвалюе музыка роднага слова, разумнае, яркае спалучэнне сівой мінуўшчыны з простым, звычайным, даўно-даўно вядомым, любімым, да шчымлівага болю прыгожым:

...а тут, каля акна,
Малінаўка пяе і стукае жаўна...

Такім хваляваннем, вось ужо сорок гадоў, мяне хвалюе песня пра слупкі прыгонных ткачых — зноў жа цудоўнае спалучэнне мінуўшчыны з вечна жывым...»².

¹ Бярозкін Р. Звенні: Творчая індывідуальнасць і ўзаемадзеянне літаратур. Мн., 1976, с. 106.

² Брыль Я. Жменя сонечных промняў.— Маладосць. 1967, № 8, с. 11.

Багдановіч не толькі стварае вершы на гістарычныя тэмы, але і піша ў 1911 годзе артыкулы «Кароткая гісторыя беларускай пісьменнасці да XVI стагоддзя» і «За сто лет. Нарыс гісторыі беларускай пісьменнасці», а ў 1914 годзе — «Белорусское возрождение». І, відаць, гістарычныя погляды Максіма Багдановіча былі новымі і цікавымі для беларускай грамадскасці таго часу, бо вядомы беларускі савецкі гісторык У. І. Пічэта апублікаваў у 1922 годзе спецыяльны артыкул «Багдановіч як гісторык беларускага адраджэння».

Пазнаёміўшы чытача з асноўнымі палажэннямі артыкулаў паэта, прафесар У. І. Пічэта робіць наступны вывад: «Асноўныя вехі» працэсу развіцця беларускай культуры намечаны М. Багдановічам правільна, і «будучаму гісторыку прыйдзеца з імі лічыцца».

У Вільні Максім прабыў усяго два дні, начаваў у памяшканні рэдакцыі «Нашай нівы», якая змяшчалася ў той час на Завальнай вуліцы, у доме № 7. Ён марыў аб непасрэдных сустрэчах з беларускімі сялянамі, з людзьмі, што сваімі рукамі здабываюць хлеб, гавораць на жывой беларускай мове, пяюць дарагія яму матчыны песні. І вось два месяцы жыве ён у фальварку Ракуцёўшчына на Маладзечаншчыне.

Да нас не дайшлі ні запісы Максіма Багдановіча, зробленыя на вёсцы, ні іншыя сведчанні аб яго дзейнасці таго часу. Але мы ведаем, як прагна імкнуўся ён да сустрэчы з простым беларускім народам. «А сэрца ўсё імкне да бацькаўскага краю», — пісаў паэт у творы «У вёсцы». Безумоўна, ён не толькі прыслухоўваўся да народнай мовы, але і гутарыў з людзьмі, і рабіў нататкі для сябе. Але запісы паэта, відаць, загінулі ў агні ў час белагвар-

дзейскага мяцяжу ў Яраслаўлі (1918 год), калі гарэў дом, у якім жыла сям'я Багдановічаў.

Прамым вынікам вясковых сустрэч Максіма з'явіўся яго твор «У вёсцы». Паэта сустрэлі на вёсцы страшэнная беднасць, нястача, счарнелыя саламяныя стрэхі. Але пад гэтымі стрэхамі жылі працавітыя, шчырыя і сумленныя людзі. І паэт убачыў высакародныя рысы мадонны ў хілай, худой і замурзанай дзяўчынцы, якая суцяшала напалоханага маленькага хлопчыка:

... і ў гэты час яна,
Здавалася, была аж да краёў паўна
Якойсь шырокаю, радзімаю красою.
І, помню, я на міг пахарашэў душою.

Ракуцёўшчынскі перыяд быў вельмі плённым у творчасці Максіма Багдановіча. Паводле ўспамінаў сакратара рэдакцыі «Нашай нівы», паэт напісаў на вёсцы цыклы вершаў «Старая Беларусь» і «Места» і паэмы «У вёсцы» і «Вераніка», якія пазней у кнізе «Вянок» склалі цыкл «Мадонны». Гэта значыць, за два месяцы паэт напісаў 16 вершаў і дзве паэмы. Ведаў аб гэтым сакратар са слоў самога паэта, які з Ракуцёўшчыны ехаў зноў праз Вільню.

У акадэмічных выданнях Твораў (1927—1928) і Збору твораў (1968) М. Багдановіча паэма «Вераніка» не датавалася. Цяпер мы ўпэўніваемся, што асноўны яе тэкст быў напісаны ў летнія месяцы 1911 года. Сведчыць аб часе напісання паэмы «Вераніка» і аўтограф Максіма Багдановіча на фотакартцы, падараванай гімназічнаму таварышу Мікалаю Рафаілавічу Какуеву (захоўваецца ў Музеі Максіма Багдановіча). На адвароце фотакарткі М. Багдановіч запісаў уласны пераклад на рускую мову некалькіх радкоў з паэмы «Вераніка», паставіўшы дату 24 жніўня 1911 года. Але ў 1911 годзе паэма была без эпілога. Эпілог «Ізноў пабачыў я

сялібы...» быў змешчаны ў кнізе «Вянок» асобным вершам. Напісаны ён значна пазней за паэму і адасланы ў рэдакцыю ў пачатку 1913 года, калі «Вянок» ужо знаходзіўся ў друкарні. З прычыны таго, што першыя аркушы ўжо былі набраны, эпілог паэмы давялося змясціць асобным вершам. Пра тое, што гэты верш з'яўляецца эпілогам «Веранікі», мы даведваемся з пісьма паэта ў рэдакцыю газеты «Наша ніва» ад 2 сакавіка 1913 года.

Ці пакінуў Багдановіч у рэдакцыі «Нашай нівы» рукапісы створаных ім у Ракуцёўшчыне твораў, праязджаючы зноў праз Вільню? А можа, толькі паказаў, а прыслаў пазней? Гэтага мы не ведаем. Не ведаем і таго, ці дапрацоўваў ён іх у Яраслаўлі. Пісьмовыя сведчанні ёсць толькі пра тое, што ў Яраслаўлі ён дапісаў да паэмы «Вераніка» эпілог.

Відаць, у хуткім часе пасля наведвання Беларусі паэт напісаў вядомы верш «Даўно ўжо цела я хварэю...», надрукаваны 26 студзеня 1912 года ў газеце «Наша ніва»:

У родным краю ёсць крыніца
Жывой вады.
Там толькі я змагу пазбыцца
Сваёй нуды.
Калі ж у ім умру-загіну,—
Не жалюсь я!
Не будзеш цяжкая ты сыну
Свайму, зямля.

Паездка на Беларусь многа дала Максіму. Бацька паэта Адам Ягоравіч пісаў: «Паездкай ён быў вельмі задаволены, і, вядома, яна была вельмі карыснай для яго паэтычнай дзейнасці. Вярнуўшыся, ён многа расказваў пра падзвіжнікаў беларускай літаратуры, пра тыя цяжкасці, якія яны перажываюць, пра нястачу сродкаў, пра бескарыслівае служэнне роднаму слову многіх працаўнікоў, галоўным чынам з асяроддзя настаўнікаў...»

Але нягледзячы на ўбачанья цяжкасці, Максім «быў поўны бадзёрасці і веры ў светлую будучыню свайго народа...» — пісаў далей Адам Ягоравіч.

Сустрэўшыся з дзеячамі беларускай культуры, убачыўшы, як шырока распаўсюджваецца ў народзе беларуская газета «Наша ніва», Максім яшчэ раз упэўніўся, што праца яго патрэбна народу. Уражан-нямі ад паездкі ў Вільню і Ракуцёўшчыну Багдано-віч дзяліўся са сваім таварышам Дэадорам Дзя-больскім. Пазней, у 1958 годзе, Дзябольскі напіша ў сваіх успамінах: «Мне думаецца, што толькі па-сля гэтай паездкі Максім адчуў і зразумеў, што ён сапраўды беларускі паэт».

1979

«ГЛЯДЗІШ,— І ЦІХНУЦЬ СЭРЦА РАНЫ...»

Ёсць у Максіма Багдано-віча верш «Касцёл св. Анны ў Вільні», які змяшча-ецца ў зборах твораў паэта ў раздзеле «Вершы на рускай мове». Максім пісаў вершы і рускаю мовай, хоць такіх вершаў у яго і нямнога. Але верш «Кас-цёл св. Анны ў Вільні» паэт напісаў на роднай мо-ве. Рускі тэкст з'яўляецца перакладам беларускага арыгінала. Змешчаны ён у раздзеле вершаў, напіса-ных на рускай мове таму, што беларускі тэкст, на думку даследчыкаў літаратуры, поўнасьцю не заха-ваўся. Таму ўкладальнікі Твораў (1927—1928) і Збору твораў (1968) і прапануюць чытачу аўтарскі

пераклад верша на рускую мову замест беларускага арыгінала, а радкі з беларускага верша, якія захаваліся, прыводзяць толькі ў каментарыях да тэксту ў канцы кнігі. Так да гэтага часу чытачы не ведаюць верша М. Багдановіча ў беларускім арыгінале. На самай жа справе поўны беларускі тэкст верша існаваў і нават быў апублікаваны з архіва беларускага бібліёграфа Рамуальда Зямкевіча яшчэ ў 1927 годзе. Застаўся ж ён незаўважаным тэксталагамі з прычыны таго, што быў надрукаваны ў малавядомай вільненскай газеце «Беларускі дзень» (1927, № 13, 1 чэрв.). Як і кожны арыгінал, беларускі верш лепшы за пераклад, хаця б і аўтарскі.

Максім быў вельмі чулы да прыгожага. У Вільні яго ўразіла лёгкая, зграбная готыка касцёла святой Анны. Юнак, які не меў ніякіх адносін не толькі да каталіцтва, але і наогул да рэлігіі, быў зачараваны гармоніяй гэтага чароўнага будынка, авеянага народнай легендай, і ў вершы «Касцёл св. Анны ў Вільні» выказаў сваё захапленне. Вось поўны тэкст верша Максіма Багдановіча:

Каб залячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікнуць сцені цяжкіх дум.
Як лёгка да гары, як красна
Узносіць вежы ён свае!
Іх зарыс стройны ў небе ясна
Ізломам дзіўным устае.

А вастрыя іх так высокая,
Так тонка ў вышу неба тнуць;
Што міг — і ўжо, здаецца воку,
Яны ў паветры папльвуць.
Як быццам з грубаю зямлёю
Расстаўся стройны, лёгкі гмах
І вось, чаруючы красою,
Уступае на блакітны шлях.

Глядзіш,— і ціхнуць сэрца раны,
І забываеш долі глум.

Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікне горач цяжкіх дум.

Вакол прыгожага старажытнага збудавання ў Вільні складзена нямала легенд. Самая кароткая з іх, відаць, тая, у якой быццам бы Напалеон сказаў, пабачыўшы касцёл св. Анны, што ён, каб мог, на далоні занёс бы касцёл у Парыж.

Мы не ведаем, ці чуў Максім Багдановіч гэтую легенду і легенды аб стварэнні касцёла. Іх маглі расказаць паэту супрацоўнікі рэдакцыі «Нашай нівы», знаёмячы яго з памятнымі месцамі Вільні. Ва ўсякім разе верш напісаны маладым паэтам пад непасрэдным уражаннем ад наведвання Вільні ў 1911 годзе.

А гады праз тры, у разгар першай сусветнай вайны, у жніўні 1914 года ў Вільню прыехаў вядомы рускі паэт Валерый Брусаў. Вільня сустрэла яго ахвярамі вайны. Сваё глыбокае спачуванне народнаму гору выказаў В. Брусаў у вершы «Все чаще»¹:

Все чаще по улицам Вильно
Мелькает траурный креп.
Жатва войны обильна,
Широк развернутый склеп.

Все чаще в темных костелах
В углу, без сил склонена,
Сидит, в мечтах невеселых,
Мать, сестра иль жена.

Война, словно гром небесный,
Потрясает испуганный мир...
Но все дремлет ребенок чудесный,
Вильно патрон — Казимир.

Все тот же, как сон несказанный,
Как сон далеких веков,
Поднимает собор святой Анны
Красоту точеных венцов.

¹ Брюсов В. Стихотворения. Мн., 1955, с. 230.

Верш Максіма Багдановіча «Касцёл св. Анны ў Вільні» не друкаваўся пры жыцці паэта. Таму яго не ведаў Змітрок Бядуля, які ў 1915 годзе таксама напісаў верш «Касцёл св. Ганны»¹:

Сярод перламутра ў небе
Льець месяц сярэбныя хвалі.
У люстры Вількі бурлівай
Свой облік увесь адбівае.
Спіць Вільня. Адзін паглядаю
На чудны касцёл святой Ганны —
Красуецца контур прыгожы
У гладзі блакітнага неба.
Узор, барэльэф і арнамент —
Малюнак да казкі-царэўны.
Гатычныя контуры, башні
У высь шыбаюць да зорак.
Бы сон хараства гмах з'явіўся,
Як геній казаў: «Няхай будзе!»
Людзей, адароных душою,
Ён кліча на шчыру малітву.
Ужо век, як тут быў карсіканец.
Дзівіўся на гэты храм божы.
Казаў: «Кабы мог, перанёс бы
У Парыж, як найлепшу здабычу».

У 1927 годзе публікуе верш «Нерухомасць» польскі паэт Вітольд Гулевіч (у выданні: «Alma Mater Vielnensis», 1927, 2, 5, р. 29). Многія сучасныя літоўскія паэты ўславілі вільнюскую готыку — Э. Межэлайціс, У. Мазурунас, Б. Мацкявічус, С. Гяда і іншыя, а таксама польскія паэты Ян Награбецкі і Аляксандр Давідовіч.

Не прайшоў раўнадушна міма касцёла св. Анны і вядомы сучасны рускі паэт і перакладчык беларускай паэзіі Якаў Хелемскі. Яго верш «Кружыліся лісточкі, развілісь...» апублікаваны ў часопісе «Юность» (1979, № 8, с. 49).

---

¹ Гл.: Беларуская літаратура: Даследаванні і публікацыі. Вып. 2. Мн., 1959, с. 300.

Цікавы верш Максіма Танка. Увагу паэта прыцягнула старадаўняя народная легенда аб стварэнні касцёла св. Анны. Ён піша верш «Готыка «Святой Анны»:

Загад пячаткай замацаваны —
Пярсцёнкам біскупа самога,
Каб грахаводніцу дзеўку Анну
Аддаць на споведзь агню святога:

За тое, што яна ўсіх зводзіла
Сваёй пякельнай прыгажосцю,
Аж мужыкі ўсе гублялі сілу,
Гублялі розум ад грэшных млосцяў.

Што нат у варты, якая недзе
Яе злавіла ў часы купання,
Зацяла мову і варта ледзьве
Суду змагла даць сваё дазнанне;

Што ў падзямеллі пад магістратам,
Дзе ў кайданы была закавана,
Нячыстай сілай былі ўсе краты
І ўсе запоры паадмыканы,

Што нават ката змагла сурочыць,
Хоць і маліўся той miserere,
Бо намагаўся яе сцяць тройчы
І тройчы выпала з рук сякера.

І вось высокі касцёр палае.
Ды дзіва дзіўнае бачаць людзі:

Агонь, цалуючы, абдымае
Сваёй ахвяры і стан, і грудзі

І застывае гатыцкім храмам,
Дзе быццам з бронзы гараць чаканнай
Званіцаў вежы, аспіды, рамы...
І вусны шэпчуць: «Святая Анна!..»¹

Суровая сярэднявекавая народная легенда ў яркім, арыгінальным і вобразным вершы Максіма

---

¹ Танк М. Хай будзе святло: Вершы. Мн., 1972, с. 296.

Танка па свайму пафасу вельмі блізкая да такога ж гімна чалавеку, прыгажосці і мастацтву ў творчасці Максіма Багдановіча.

Але верш Максіма Багдановіча быў першым на гэтую тэму, і зараз, калі славутай віленскай готыцы прысвечана столькі вершаў, верш Максіма Багдановіча вылучаецца свежасцю маладога ўспрымання жыцця і мастацтва. Паэт кліча не ў касцёл, ён кліча да сцен яго, створаных талентам чалавека. Лёгкі і гарманічны верш Багдановіча непаўторна перадае лёгкасць і гармонію архітэктуры славутага помніка:

Як быццам з грубаю зямлёю
Расстаўся стройны, лёгкі гмах
І вось, чаруючы красою,
Уступае на блакітны шлях.

Проста і пераканаўча перадае паэт свае думы і пачуцці, сваё перакананне ў вялікім значэнні мастацтва ў жыцці чалавека.

Глядзіш,— і ціхнуць сэрца раны,
І забываеш долі глум.
Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікне горач цяжкіх дум.

Толькі ў маладосці неба бывае такім высокім, блакіт такім непаўторным, а воблакі плывуць удаль, як казачныя ветразі. Гэта натхнёны гімн прыродзе, красе і мастацтву.

1979

«ВЯНОК»

Максіму Багдановічу было блага. Ён хварэў, моцна хварэў. Гэта было на пачатку 1913 года. Аб цяжкім захворванні паэта неад-

наразова ўспамінала стрыечная сястра Максіма Багдановіча Ганна Кіпрыянаўна Валасовіч-Гразнова. Яна расказвала, што ў 1913 годзе жыццё Максіма Багдановіча было пад пагрозаю. Таму з Мінска ў Ніжні Ноўгарад выехала іх бабка, Таццяна Восіпаўна, каб дагледзець хворага.

Гэтыя звесткі пацвярджаюць пісьмы самога Максіма. У лісце да рэдакцыі «Нашай нівы» на пачатку 1913 года ён пісаў: «Не дзівіцеся, што ў мяне літары выходзяць зусім дзіцячыя — пішу лежачы, бо моцна хварэю — інфлюэнца і васпаленне лёгкіх, тэмпература ў мяне падымаецца да 40°, а 39,5° бывае кожны дзень».

Запаленне лёгкіх пры дарэвалюцыйным стане медыцыны цягнулася доўга і часта канчалася смерцю. Паэту ішоў 22 год — пара росквіту духоўнага і фізічнага. А тут — «літары выходзяць зусім дзіцячыя...».

Але і ў такім стане Максім працаваў. Творчая праца была яго жыццём, і паэт не мог яе спыніць. Пакуль ён жыў, ён тварыў. Нездарма стрыечная сястра Максіма Багдановіча Нюта Гапановіч у пісьмах да сястры Веры называла яго «катаржнікам». У пісьме ад 13 лістапада 1913 года яна паведаміла сястры, што «катаржнік прыслаў ласкавы ліст».

У гэты цяжкі для Максіма перыяд жыцця ён рыхтаваў да друку першую і адзіную кнігу сваёй паэзіі «Вянок».

Максім Багдановіч разумеў, што выдаецца кніга з вялікімі цяжкасцямі, бо ў выдавецтве «Наша ніва» не хапае сродкаў на выданне. У лісце ў рэдакцыю пачатку 1913 года ён пісаў: «Дзякую вам за клопаты аб зборніку. Што да выдання кніжкі, дык бачу, што яно спыняецца галоўным чынам праз недахват грошай, але ніяк не прыдумаю, як вам дапа-

магчы. Сам не зарабляю, у бацькі прасіць, дык ён многа даць не можа, бо жыве ад 20-га да 20-га, да таго ж вінен шмат каму».

Максіму ж вельмі хацелася дапамагчы выданню кнігі: «Але вось што: калі я ачуняю, дык я прабую заняць пад кніжку ў розных сваіх знаёмых грошы. Значыцца, прадасце колькі сот экзэмпляраў яе, вы мне надашлеце тыя грошы. Другое, вы мне не шліце аўтарскіх экзэмпляраў, я іх куплю і куплю шмат. Калі вам тыя займы здадуцца прыдатнымі, дык напішыце мне».

У пастскрыптуме дадае: «Напісаў некалькі вершаў. Ачуняю — надашлю». А ў лісце ад 27 красавіка 1913 года ён прапануе рэдакцыі выкарыстаць для выдання яго аўтарскі ганарар за работу, выкананую для ўкраінскага выдавецтва.

«Украінцы дасюль не заплацілі мне за пераклад з беларускага на расійскі. Напісаў ім, каб яны выслалі грошы да вас. Ці атрымалі? Гэта на зборнічак».

У час хваробы Максім Багдановіч напісаў эпілог да паэмы «Вераніка» і некалькі вершаў. Да складання свайго зборніка малады паэт ставіўся вельмі сур'ёзна. У пісьме ад кастрычніка — лістапада 1913 года ён пісаў: «Пытаюць мяне: ці трэба дадаць да зборніка дзе што з ужо надрукаваных вершаў, каторыя ў яго не ўвайшлі? Я, паночки, калі бачыў два вершы адзінакавай вартасці — друкаваны і недрукаваны — звычайна памяшчаў другі. Калі вам дзе што хацелася б з выкінутага мной памясціць у кніжку — будзь ласка. Але мая думка — выкідайце болі, тады зборнік выйдзе лепі».

«Вянок» выйшаў з друку ў канцы 1913 года. Кнігу сваю Максім падарыў і сваякам, і сябрам. Да

гэтага часу ён ужо ачуняў. Першая сур'ёзная пагроза жыццю паэта мінула.

У Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна захоўваюцца тры экземпляры «Вянка» з уласнаручнымі даравальнымі надпісамі Максіма Багдановіча сваім цёткам Магдаліне Ягораўне і Марыі Ягораўне, а таксама таварышу па гімназіі Мікалаю Рафаілавічу Какуеву. У Наталлі Глебаўны захоўваецца экзэмпляр, падараваны яе маці, Веры Іванаўне, таксама з аўтографам паэта. Падараваў Максім Багдановіч сваю кнігу і стрыечнай сястры Нюце.

Гэты экзэмпляр «Вянка» таксама захаваўся ў сям'і Кунцэвічаў. Яго прывёз муж стрыечнай пляменніцы Максіма Багдановіча, горкаўскі паэт і перакладчык Аркадзь Бараховіч, і ў час свята беларускай паэзіі ў жніўні 1981 года ўручыў дырэктару Музея Максіма Багдановіча. Рукапісны зборнічак вершаў «Зеленя» атрыманы мной ад Наталлі Глебаўны і захоўваецца зараз у Музеі Максіма Багдановіча.

Мяне асабліва зацікавіў экзэмпляр кнігі з надпісам: «Тете Магдаліне на памяць от автора. М. Богданович. 19²²_{III}14 г.». Зацікавіў тым, што акрамя аўтографа Максіма Багдановіча на тытульным лісце гэты экзэмпляр кнігі мае рукапісны алоўкавы тэкст.

Кніга «Вянок» складаецца з некалькіх тэматычных раздзелаў. Ёсць у ёй раздзел «Думы». Адзін з характэрных вершаў яго — «Халоднай ноччу я ў шырокім, цёмным полі».

Халоднай ноччу я ў шырокім, цёмным полі
Каля агнішча лёг і сціхнуў у паўсне.
Агонь усё слабеў... урэшце знік паволі...
І ўраз зрабілася вясёла неяк мне!..

Хай, шэры попел, ты агнішча ўсё сабою
У нядоўгі час здалеў, як рызаю, пакрыць,—
Я ведаю, што там агонь дрыжыць пад ёю,
Я ведаю, што там чырвоны жар гарыць...

Хай чарада гадзін панурых, нудных, шэрых,
Як попел, на душу мне клалася ўвесь час,
Хаваючы сабой агонь гарачы веры,—
Хай не відаць яго... а ўсё ж ткі ён не згас!

Тэкст верша займае меншую частку старонкі. На вольнай ад тэксту палосцы, унізе, хтосьці тонка завостраным простым алоўкам напісаў пераклад на рускую мову апошняй страфы верша. Шмат якія вершы свае Максім перакладаў сам. Мог перакла-сці ён і гэты верш. Але запісаны пераклад не яго рукою. Запіс зроблены не пры жыцці Багдановіча, бо ў ім ужыты ўжо новы правапіс.

Пусть время чередой тяжелой, нудной, серой,
Как пепел, на душу ложится каждый час,
Скрывая под собой огонь горячей веры,—
Пусть не видать его,— а все ж он не угас!

Хто ж аўтар гэтага перакладу?

Параўноўваючы гэты тэкст з почыркамі сваякоў Максіма Багдановіча па іх пісьмах, што захоўваюцца ў мяне, я ўпэўнілася, што радкі гэтыя запісаны рукою Нюты (Ганны Іванаўны Гапановіч). Яна магла запісаць пераклад самога Багдановіча, але тое, што тэкст напісаны пасля смерці паэта, наводзіць на думку, што страфу магла перакласці і сама Ганна Іванаўна.

Гэты запіс Ганна Іванаўна зрабіла не ў сваім экзэмпляры, а ў экзэмпляры сваёй маці. Калі ён зроблены — невядома. Правапіс сведчыць толькі, што пісала яна не раней 1918 года. На гэты час Нюта ўжо страціла мужа на першай імперыялі-стычнай вайне, выхоўвала дачку Кацю. А можа, і значна пазней, у сталым веку, перачытаўшы напад-

забытыя радкі вершаў, якія абудзілі згадкі далёкага юнацтва, яна, задумаўшыся, пачала перакладаць верш з канца.

Так ці інакш, але запіс гэты сведчыць, што Ганна Іванаўна думала пра свайго без пары загінуўшага брата, якога жартам называла калісьці «катаржнікам», перачытвала творы Багдановіча, а магчыма, і спрабавала перакладаць.

З часу выдання «Вянка» прайшло шмат гадоў. Даўно збыліся мары паэта аб «залацістым, ясным дні» для свайго народа. Беларуская літаратура вырасла, выйшла на міжнародную арэну. А сціплы зборнічак паэта «Вянок» з кожным годам вабіць да сябе ўсё больш пільную ўвагу чытача. Вабіць сваёю шчырасцю, высокім паэтычным майстэрствам, верай у будучыню і самаадданай творчай працай выдатнага сына беларускага народа ў імя яго светлай будучыні.

Вядомы беларускі паэт Максім Лужанін так ацэньвае гэтую першую кнігу маладога паэта: «Багдановічаўскі «Вянок» здаецца неперасягнутым узорам цэльнасці лірычнай кнігі. Кніга чытаецца так, як быццам мае яна своеасаблівы лірычны сюжэт. З кожным новым вершам паэт усё глыбей і паўней раскрывае свет, змешчаны ў сабе, свет, які акружае яго рэальна, і свет, што існуе толькі ва ўяўленні»¹.

1981

---

¹ Лужанін М. Месца ў паэтычным страі.— Літ. і мастацтва, 1963, 11 чэрв.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ — ВАЛЕРЫЮ БРУСАВУ

Максім Багдановіч быў не толькі выдатны паэт, але і першы, па сутнасці, прафесійны беларускі крытык. Яго артыкулы па гісторыі роднай літаратуры, агляды беларускай паэзіі і прозы актыўна спрыялі далейшаму развіццю нацыянальнай культуры.

Чалавек вялікай эрудыцыі і шырокіх творчых інтарэсаў, Багдановіч разглядаў беларускую літаратуру ў сістэме сусветных літаратурных сувязей і перш-наперш у яе сувязях з літаратурай рускай.

М. Багдановіч — аўтар многіх артыкулаў, прысвечаных рускай літаратуры: «Поэзия гениального ученого» (пра М. В. Ламаносава), «Одинокий» (пра М. Ю. Лермантава), «С. Д. Дрожжин», рэцэнзій на зборы твораў К. Ф. Рылеева і А. І. Адоеўскага, на том пісьмаў А. П. Чэхава і інш.

Сярод артыкулаў М. Багдановіча аб рускай літаратуры асабліва цікавыя «Две заметки о стихотворениях Пушкина».

У першай частцы артыкула Багдановіч даводзіць, што ў вершы «Подражание арабскому» (1835) Пушкін выкарыстаў паэтычны вобраз слаўтага персідскага паэта Саадзі.

Отрок милый, отрок нежный,
Не стыдись, навек ты мой;
Тот же в нас огонь мятежный,
Жизнью мы живем одной.
Не боюсь я насмешек:
Мы сдвоились меж собой,
Мы точь-в-точь двойной орешек
Под единой скорлупой¹.

¹ Пушкін А. С. Собр. соч.: В 10-ти т., М., 1959, т. 2, с. 450.

На думку Багдановіча, Пушкін добра ведаў і высокая цаніў паэзію Саадзі. Беларускі паэт напамінае, што эпіграфам да паэмы «Бахчысарайскі фантан» Пушкін узяў словы Саадзі: «Многія, таксама, як і я, наведвалі гэты фантан; але адных ужо няма, іншыя вандруюць далёка». Багдановіч цытуе пушкінскае пісьмо П. А. Вяземскаму ад 14 кастрычніка 1823 г.: «Бахчысарайскі фантан», між намі, дрэнь, але эпіграф яго — цуд». Багдановіч спасылаецца на іншыя пушкінскія мясціны, дзе вялікі рускі паэт так ці інакш карыстаўся матывамі і вобразамі Саадзі.

«Две заметки о стихотворениях Пушкина» былі ўпершыню апублікаваны ў навуковым зборніку «Пушкин и его современники»¹.

У каментарыях да 2 тома Збору твораў М. Багдановіча (с. 554) сказана: «Артыкул напісаны, відаць, у пачатку 1917 г. у сувязі з 80-й гадавінай з дня смерці А. С. Пушкіна». Думаецца, што дата гэта няправільная і што артыкул напісаны значна раней.

Нам пашчасціла адшукаць невядомае пісьмо-паштоўку М. Багдановіча выдатнаму рускаму паэту і вучонаму В. Я. Брусаву:

«Шаноўны Валеры Якаўлевіч!

Чытаючы «Гюлістан» Саадзі Шыразскага (пераклад з персідскага арыгінала Ів. Халмагорова, выд. К. Салдаценкава, 1882 г.), на старонцы 209 гэтага выдання я сустрэў наступныя радкі: «Памятаю, у мінулы час, я і сябар мой жылі, быццам два міндальныя арэхі ў адной шкарлупіне». Той жа вобраз пададзены і ў канцы верша А. С. Пушкіна «Подра-

---

¹ Пушкин и его современники: Материалы и исследования. Вып. 28. Пг., 1917 (февраль), с. 108—110.

жаніе арабскаму» («Мы тоць-в-тоць двойной орешек под одною скорлупой»); прымаючы пад увагу знаёмства Пушкіна з творамі Саадзі (эпіграф «Бахчисар[айскога] фронт[ана]», паўтораны ў апош[няй] гл[аве] «Евг[енія] Онегіна»¹, можна дапусціць, што крыніца пушкінскага вобраза з яго — Саадзі.

Спяшаюся, аднак, заўважыць, што астатнія часткі параўнаных твораў не супадаюць.

З пашанаю невядомы Вам

М. Багдановіч

Р. С. Мабыць, гэты вобраз т[акім] ч[ынам] перат[варыўся] ў калектыўную ўласнасць усх[одніх] паэтаў. Але да Саадзі, відаць, ніхто не выкарыстоўваў яго, бо на стар. 335 Саадзі піша: «...ва ўсім гэтым маім зборніку няма нічога, запазычанага з вершаў папярэдніх паэтаў»².

Даты на паштоўцы няма, але паштовы штэмпель вельмі выразны: «г. Яраслаўль, 26 красавіка 1912 г.». На паштоўцы адрас: «Масква. Ваздвіжанка, Ваганькаўскі зав., № 3, рэдакцыя «Русская мысль», для Я. В. Б. Валерыя Якаўлевіча Брусав».

З пісьма відаць, што Багдановіч не быў знаёмы з Брусавым і што гэта першае яго пісьмо да рускага паэта. Можна, аднак, зразумець, чаму менавіта Брусаву Багдановіч вырашыў паведаміць пра свае назіранні над пушкінскім вершам: Брусав у той час — не толькі адзін з найбольш значных рускіх

---

¹ Но те, которым в дружной встрече
Я строфы первые читал..
Иных уж нет, а те далече,
Как Сади некогда сказал.
Пушкин А. С. Собр. соч., т. 4, с. 178.

² Цэнтральны дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва СССР (Масква), ф. 76, воп. 2, адз. зах. 48, арк. 1.

паэтаў, а яшчэ і энцыклапедычна адукаваны даследчык літаратуры, айчыннай і сусветнай, аўтар шматлікіх прац аб рускай паэзіі XIX ст., «самы культурны пісьменнік на Русі», паводле слоў М. Горкага.

Відаць, Брусаў адказаў Багдановічу. І, відаць, Багдановічавы меркаванні Брусава зацікавілі, і ён мог параіць свайму незнаёмаму карэспандэнту з Яраслаўля звярнуцца з імі ў такое аўтарытэтнае выданне, як «Пушкін и его современники».

Гэты зборнік публікацый і навуковых даследаванняў выдаваўся нерэгулярна з 1903 па 1930 г. Кожны выпуск зборніка рыхтаваўся доўга. З 1903 па 1906 г. зборнікі выходзілі штогод, у 1907, 1912 і 1914 гг. не выйшла ніводнага, затое ў 1909-м выйшлі ажно чатыры выпускі. У 1908, 1910, 1913, 1915 і 1916 гг. выходзілі падвойныя выпускі. Такім чынам, можна дапусціць, што артыкул М. Багдановіча «Две заметки о стихотворениях Пушкина» доўга чакаў сваёй чаргі і быў апублікаваны толькі ў лютым 1917 г.

Цяжка сказаць, сам Багдановіч даслаў свой рукапіс у зборнік ці праз В. Я. Брусава, з яго рэкамендацыі і хадайніцтва. І невядома, ці прачытаў Багдановіч свой надрукаваны артыкул.

У лютым 1917 г. Максім Багдановіч паехаў у Крым. Наўрад ці дайшоў да безнадзейна хворага паэта ў Ялту 28-мы выпуск петраградскага зборніка, дзе быў надрукаваны яго артыкул, які пазней увойдзе ў самы шырокі ўжытак савецкага пушкіназнаўства.

З КНИГАЙ У РУКАХ

Найбольш змястоўныя ўспаміны пра Максіма Багдановіча напісаў у 1923 г. яго бацька Адам Ягоравіч. Сёння з мнагадзетнай сям'і Багдановічаў ужо нікога няма ў жы-вых. 5 кастрычніка 1968 года ў Яраслаўлі памёр апошні сын Адама Ягоравіча — Павел Адамавіч.

Брат паэта Павел нарадзіўся ў Ніжнім Ноўградзе ў 1901 годзе, значыць, быў на 10 год маладзейшы за Максіма Багдановіча. З 1908 года жыве ў Яраслаўлі. Матэматык па прызынанню і адукацыі, ён усё жыццё выкладаў матэматыку і на працягу многіх год збіраў матэматычную бібліятэку. У 1965 годзе ён перадаў яе Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту імя У. І. Леніна. У апошнія гады жыцця страціў зрок. Але і пасля гэтага ён актыўна ўдзельнічаў у грамадскім жыцці. Да яго неаднаразова прыезджалі даследчыкі творчасці Максіма і Адама Багдановічаў. Кожнаму даследчыку ён імкнуўся дапамагчы ў пошуках літаратурнай спадчыны брата і бацькі.

Павел Адамавіч клапаціўся аб захаванні рукапісаў бацькі. Частку з іх (ўспаміны пра Кацярыну Паўлаўну Пешкаву, перапіску Адама Ягоравіча з Аляксандрай Паўлаўнай Волжынай) ён аддаў самой Кацярыне Паўлаўне, астатнія ў 1958 годзе сумесна з сваім братам Мікалаем (хімік-тэхнолаг, памёр у Яраслаўлі 11 мая 1965 г.) перадаў Інстытуту літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР.

П. А. Багдановіч веў шырокую перапіску з людзьмі, што цікавіліся дзейнасцю бацькі і брата. Сярод яго адрасатаў была і я. Першае пісьмо ад

Паўла Адамавіча я атрымала ў 1957 годзе ў адказ на мае запытанні да яго. Але найбольш інтэнсіўнае ліставанне між намі пачалося з канца 1964 года, пасля маёй паездкі ў Горкі да стрыечнай пляменніцы Паўла Адамавіча — Наталлі Глебаўны Кунцэвіч.

Пісьмы Паўла Адамавіча цікавыя сваімі фактычнымі звесткамі. Яны каштоўныя перш за ўсё тым, што гэта жывое слова блізкага чалавека, які жыў адной сям'ёй, дыхаў адной атмасферай з Максімам, ведаў інтарэсы, настрой і заняткі свайго старэйшага брата. У некаторых пісьмах Павел Адамавіч падказваў шляхі пошукаў літаратурнай спадчыны Максіма Багдановіча, звяртаў увагу на друкаваныя выданні, якія, на яго думку, трэба дэталёва вывучыць, называў імёны людзей, якія ведалі Максіма.

У лісце ад 17 красавіка 1965 г. Павел Адамавіч пісаў: «Максім вельмі часта трымаў у руках кнігу, выдадзеную ў Яраслаўлі выдавецтвам Някрасава. Кніга была таўстая, старонак на 400. Гэта быў зборнік частушак, не ведаю, ці толькі вялікарускіх. Па-мойму, Максім прымаў нейкі ўдзел пры складанні гэтага зборніка».

Кніга, пра якую напісаў Павел Адамавіч, выдадзена ў 1913 годзе. (Сімаков В. И. Сборник деревенских частушек Архангельской, Вологодской, Вятской, Олонецкой, Пермской, Костромской, Ярославской, Тверской, Псковской, Новгородской, Петербургской губерний. С приложением нот и подробного библиографического указателя литературы. Ярославль: Изд. собирателя, тип. К. Ф. Некрасова, 1913, 672 с.).

В. І. Сімакоў — складальнік некалькіх зборнікаў частушак (з якіх два выдадзены ў 1912 і 1913 гг. у

Пецярбургу) і аўтар працы «Несколько слов о деревенских припевках-частушках...» (СПБ, 1913).

У кнігу, выдадзеную ў Яраслаўлі, увайшлі толькі рускія частушкі. Сярод асоб, якія дапамагалі аўтару зборам частушак, М. Багдановіч не паказаны. Зацікаўленасць яго гэтай кнігай тлумачыцца, відаць, зместам зборніка, бо паэта жыва цікавіла народная паэзія. Аб тым, што М. Багдановіч добра ведаў частушкі, сабраныя і выдадзеныя В. І. Сімаковым, сведчыць той факт, што некаторыя матывы змешчаных у зборніку частушак паэт выкарыстаў у сваіх вершах. Прыклад адзін прыклад.

Частушкі
са зборніка В. І. Сімакова

I

На платочке вышивала
Буквы да короночки,
Вышивала да и думала:
Отдам миленочку.

II

Я за что люблю Ивана?
За лицо бело, румяно;

Я за что люблю Васеньку,—
За походочку частеньку;

Я за что люблю Феденьку,—
За походочку реденьку.

Я за что люблю Коленьку,—
За походочку модненьку.

Верш М. Багдановіча

На Лявонавай кашулі вышыты галубкі,
Я за тое вышивала, што цалуе губкі.
На Сямёнавай кашулі вышыты лісточкі,
Я за тое вышивала, што цалуе вочкі.
На Сапронавай кашулі вышыты падкоўкі,
Я за тое вышивала, што цалуе броўкі.

Відаць, з выхадам зборніка В. І. Сімакова звязаны і артыкул Максіма Багдановіча «Частушка», які, на жаль, захаваўся не поўнасьцю. Паэт горача адстойвае права на існаванне прыпевак:

«Частушка — гэта менавіта та песня, якую пяе зараз амаль не ўся вясковая Расія. Здавалася б, аднаго гэтага досыць, каб забяспечыць частушцы права на самую пільную і сур'ёзную ўвагу». І далей: «Менавіта лічыцца, што частушка ёсць хваравіты прадукт фабрычнай гарадской культуры, які разбурае моцны ўклад вясковага жыцця. Гэтак жа звычайна сустракаецца, як вынік адсюль, супроцьстаўленне «цудоўнай старажытнай песні» і сучаснай прыпеўкі. Частушка ў шмат якіх адносінах з'яўляецца прамым працягам старажытнай песні. Так, напрыклад, і там і тут незвычайна развіты паралелізм (параўнанне), і там і тут ён з'яўляецца арганізуючым пачаткам, паэтычным сродкам». Спасылаючыся на працы Анічкава і Сабалеўскага, Максім Багдановіч сцвярджае, што частушкі існавалі ўжо ў XVIII стагоддзі. Пра беларускія прыпеўкі паэт піша: «...частушка тут здаўна шырока распаўсюджана і з'яўляецца наўрад ці не самай лепшай выразніцай беларускай народнай песні...»

Безумоўна, зацікавіла М. Багдановіча і бібліяграфія «Спісок літаратуры о частушках», змешчаная ў канцы кнігі В. І. Сімакова. У гэтай бібліяграфіі, складзенай з дапамогай вядомага этнографа і бібліёграфа Д. К. Зяленіна, названа некалькі кніг па беларускай этнаграфіі і фальклору (Довнар-Запольский М. Заметки по белорусской этнографии.— Живая старина, 1894, вып. 1; Материалы по этнографии Гродненской губернии, Вильна, 1912, вып. 2; Никифоровский Н. Я. Белорусские песни-частушки. Вильна: Изд. Виленского учеб. округа, 1911. 2956 текстов).

Кніга В. І. Сімакова «Сборник деревенских частушек» ёсць у Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна ў фондзе кніг М. А. Янчука. На экзэмпляры бібліятэкі аўтограф: «На добрую памяць глыбокоуважаемому Николаю Андреевичу Янчуку от автора, 5 декабря 1913 г.».

1971

ДАРЭВАЛЮЦЫЙНЫ ДРУК ПРА ПАЭТА

У

маі 1917 года ў Ялце хворы Максім Багдановіч пісаў свае апошнія радкі. У гэты час у Петраградзе выйшаў з друку навуковы зборнік «Пушкин и его современники», у якім, разам з работамі вядомых пушкінаведаў Б. Л. Мазалеўскага, Ю. Р. Оксмана, Б. В. Тамашэўскага, быў надрукаваны артыкул беларускага паэта «Две заметки о стихотворениях Пушкина». У далёкай Ялце Багдановіч не ведаў пра гэта.

Лёс пісьменнікаў складваецца, як і ўсіх людзей, па-рознаму. Адны шырока вядомыя пры жыцці, другіх ацэньваюць і любяць пасля іх смерці. Максіма Багдановіча можна аднесці да апошніх. Толькі патомкі тых людзей, з якімі жыў і працаваў паэт, па заслугах ацанілі яго творчасць. Характэрна, што сёння наша моладзь вельмі любіць творы Максіма Багдановіча. Цяжка назваць сучаснага паэта, у якога не было б верша, прысвечанага вечна юнаму Максіму.

Пра паэтычную творчасць, эстэтычныя погляды,

літаратуразнаўчыя артыкулы і публіцыстыку М. Багдановіча напісана некалькі дысертацый. Літаратуразнаўцы адкрываюць усё новыя грані яго непаўторнай творчасці і новыя факты з жыцця і дзейнасці.

Па-сапраўднаму зорка паэзіі Максіма Багдановіча заззяла толькі ў савецкі час, калі была сабраная і выдадзена яго літаратурная спадчына. Гэта, аднак, не азначае, што літаратурная дзейнасць яго прайшла зусім не заўважанай сучаснікамі. Яго імя неаднаразова называецца ў тагачасным друку: беларускім, рускім, украінскім, чэшскім і польскім.

Першы твор Максіма Багдановіча, лірычнае апавяданне «Музыка», апублікаваны на старонках беларускай газеты «Наша ніва» ў 1907 годзе¹. На працягу гэтага і наступнага года М. Багдановіч дасылае ў рэдакцыю вершы, але ў 1908 годзе «Наша ніва» не змясціла ніводнага з іх. Ядвігін Ш. лічыў вершы Максіма штучнымі, не народнымі. І толькі ў 1909 годзе, калі рукапісы М. Багдановіча трапілі да Янкі Купалы і Сяргея Палуяна, друкуецца верш «Над магілай»².

Янка Купала і Сяргей Палуян адразу адчулі ў вершах маладога паэта сапраўдны талент. Але думка некаторых нашаніўцаў пра тое, што Максім Багдановіч з'яўляецца прыхільнікам тэорыі «мастацтва для мастацтва» існавала ў беларускай крытыцы як дарэвалюцыйнай (Л. Гмырак)³, так і савецкай 20-х гадоў (А. Узнясенскі⁴, М. Пятуховіч⁵ і інш.).

---

¹ Наша ніва, Вільня, 1907, 6 ліп.

² Наша ніва, 1909, 1 студз.

³ Гмырак Л. Сілы з народу.— Лучынка, 1914, № 3, с. 8—9.

⁴ Узнясенскі А. (Вазнясенскі А.). Паэтыка М. Багдановіча. Коўна, 1926. с. 50.

⁵ Пятуховіч М. Максім Багдановіч, як паэт-імпрэсіяніст.— Полымя, 1923, № 7—8, с. 92—99.

Былі ў дарэвалюцыйным друку і супярэчлівыя ацэнкі творчасці паэта. Аднак у некаторых артыкулах адзначалася вялікая роля М. Багдановіча ў развіцці беларускай літаратуры.

Першым звярнуў увагу на яго творчасць украінскі літаратуразнаўца Іларыён Свянціцкі. Гэта было тады, калі юны паэт паспеў апублікаваць у ліпені 1907 года толькі свой першы твор — аповяданне «Музыка».

У кнізе «Відроджэнне білоруськаго пісьменства» І. Свянціцкі пісаў: «Пра сучасных беларускіх пісьменнікаў можна з Максімам Багдановічам сказаць: «...адзін усю душу сваю клаў у ігру. Душа яго знала ўсё тое гора, што бачыў ён на людзях; гэта гора грала на скрыпцы, гэта яно вадзіла смыкам па струнах; і ніводны сыты не мог так граць, як грала народнае гора». Калі таго музыку кінулі ў турму, сталі граць на асірацелай скрыпцы іншыя.— «Толькі іхняе гранне нічога людзям не сказала. «Добра граеце,— гаварылі ім,— ды ўсё не тое!» — Сэрца не было ў іх для народнай бяды. Нарэшце, калі не стала ні музыкі, ні яго скрыпкі, а толькі памяць пра іх засталася паміж таго народу, якому музыка калісь граў, выйшлі і будуць выходзіць «дзiesiąткі новых музыкаў і граннем сваім будуць будзіць людзей к свету, праўдзе, брацтву і свабодзе»¹.

Гэтымі словамі і вытрымкамі з першага друкаванага аповядання Максіма Багдановіча І. Свянціцкі пачаў другі раздзел сваёй кнігі, у якім разглядае беларускую літаратуру пачатку ХХ стагоддзя.

У 1910 годзе былі апублікаваны агляды беларускага журналіста, студэнта Кіеўскага ўніверсітэ-

---

¹ Свяціцкі І. Відроджэнне білоруськаго пісьменства. Львоў, 1908, с. 9.

Максім Багдановіч.
1915 г.

Бацька Максіма
Адам Ягоравіч.
1923 г.

Маці Максима
Марья Апанасаўна
з сынам Вадзімам

Сям'я Багдановічаў.
Марыя Апанасаўна,
Максім, Вадзім,
Адам Ягоравіч, Лёва.
Гродна, 1895 г.

Адам Ягоравіч (у цэнтры)
з настаўнікамі і вучнямі
1-га Мінскага
прыходскага вучылішча.
Мінск, 80—90-я гг. XIX ст.

Губернская
мужчинская гімназія
ў Ніжнім Ноўгарадзе,
у якой у 1902—1908 гг.
вучыўся Максім Багдановіч

Максім-гімназіст.
1909 г.

Аня Какуева.
1910 г.

Вадзім Багдановіч.
1908 г.

Нюта Гапановіч,
стрыечная сястра Максіма,
якой ён прысвяціў
рукапісны зборнік «Зеленя»

На добрую память
глубокоуважаемому Николаю Андреевичу Янчуку
Москва, 1913. В. И. СИМАКОВЪ описавший

115

СБОРНИКЪ ДЕРЕВЕНСКИХЪ
ЧАСТУШЕКЪ

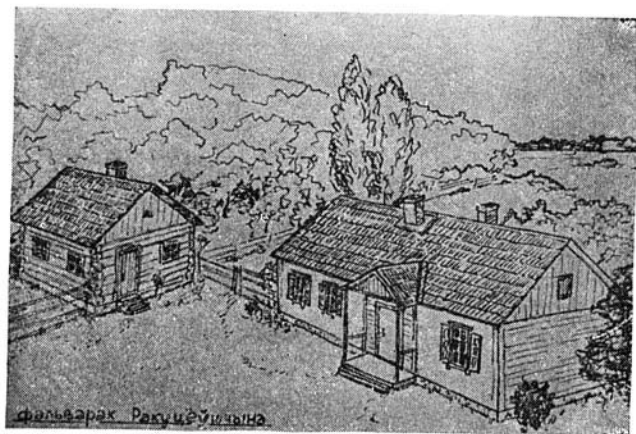
Архангельской, Вологодской, Вятской, Олонешкой, Пермской,
Костромской, Ярославской, Тверской, Псковской, Новгородской,
Петербургской губерній.

Съ приложеніемъ нотъ и подробнаго библиографическаго указателя ли-
тературы.

ИЗДАНИЕ СОБИРАТЕЛЯ.

ЯРОСЛАВЛЬ.
Типографія К. Ф. Некрасова.
1913

Вокладка зборніка частушак
з аўтографам аўтара
М. А. Янчуку,
вядомаму вучонаму-славiсту
і музыказнаўцу

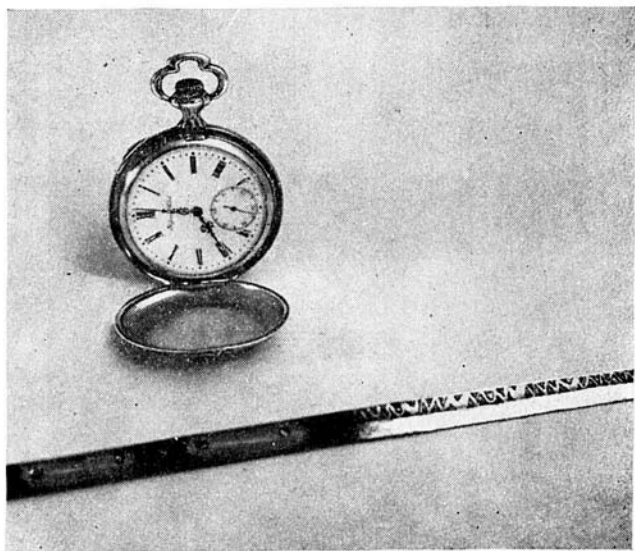
Фальварак Ракуцёўшчына,
у якім Максім жыў
улетку 1911 г.
Малюнак Лявона Луцкевіча

Ганна Кіпрыянаўна
Гразнова-Валасовіч,
Наталля Глебаўна Кушчэвіч
і Ніна Барысаўна Ватацы.
Мінск, 1965 г.

Максім Багдановіч.
Скульптар С. Вакар.
1970 г.

Рэчы Максіма Багдановіча.
Нож для разрэзвання паперы
і гадзіннік, які падарыў
Максіму бацька з выпадку
заканчэння гімназіі
ў 1911 г.

Юлія Восіпаўна Бібіла.
1930 г.

та Сяргея Палуяна «Беларуская паэзія ў яе тыповых прадстаўніках»¹ і «Беларуская літаратура ў 1909 годзе»². У апошнім аглядзе «з новых сіл нашай літаратуры» аўтар адзначае Максіма Багдановіча (у 1909 г. М. Багдановіч у газеце «Наша ніва» апублікаваў першыя вершы: «Прыйдзе вясна», «На чужыне», «Над магілай», «Лясун», «Хрэсьбіны лесуна», «З песняў беларускага мужыка», «Асенняй ночай», «Пугач», «Нашай ніве», «Цемень»). Па першых вершах аўтар характарызуе Максіма Багдановіча як паэта «сумнага і ціхага настрою...», «як шэрая часіна змяркання». Аднак С. Палуян лічыць, што М. Багдановіч стане «ў першым раду нашых пісьменнікаў», хоць яму і «трэба працаваць над мовай сваіх твораў», «пазбавіцца русізмаў».

Сказана скупа, агульна, але трапна і прадбачліва. С. Палуян з самых першых публікацый падтрымаў Максіма Багдановіча.

Наступнае ўпамінанне творчасці Максіма Багдановіча мы сустракаем у вядомага рускага публіцыста і літаратуразнаўцы А. Пагодзіна ў артыкуле «Белорусские поэты». Свой агляд беларускай літаратуры аўтар пачынае з агульных заўваг пра ўмовы развіцця нацыянальных літаратур у царскай Расіі. А. Пагодзін пісаў: «Дзікае, недарэчнае цікаванне «іншародцаў», якое лічыцца ў нас зараз вышэйшым словам дзяржаўнай мудрасці, і якое раздуваюць наёмныя публіцысты, узнімаецца ў перл патрыятызму, выклікае паўсюль рост здаровых нацыянальных імкненняў... Чаго ўжо, здаецца, дакучлівей і аднастайней гэты паток абмяжоўваючых цыркуляраў, гэты гул «патрыятычных» артыкулаў — а гісторыя

¹ Украінская хата. (Кіеў), 1910, № 31 (на ўкр. мове).

² Наша ніва. Вільня, 1910, № 7 (пад псеўданімам С. Ясяновіч).

робіць і робіць сваю несупынную работу. Яна ўзнімае да жыцця доўга драмаўшыя народнасці. Прыніжаныя і абсмяяныя казённым пяром, яны лепш арыентуюцца ў сваім становішчы; нацыянальны іх друк мае паўсюль новыя жыццятворныя імкненні і перакананні, інтэлігенцыя, што адшчапілася ад свайго народа, вяртаецца да яго. Такі працэс, які адбываецца па ўсёй Расіі. Прывітанне яму, гэтаму здароваму дэмакратычнаму працэсу: ён распаўсюджае сапраўдную асвету, далучае да агульнадзяржаўных інтарэсаў усе слаі народа, аб'ядноўвае іх»¹.

Адзначыўшы, што беларускі нацыянальны рух пачаў хутка развівацца толькі з 1905 года, хоць і налічвае ўжо не адзін дзесятак гадоў, аўтар робіць агляд беларускай літаратуры, пачынаючы ад ананімнай паэмы «Энеіда навыварат». Характарызуючы сучасную яму беларускую літаратуру, А. Пагодзін дае высокую ацэнку маладым у той час беларускім паэтам (Янку Купалу, Якубу Коласу і Максіму Багдановічу).

У артыкуле дадзены кароткія, не зусім дакладныя біяграфічныя звесткі² і падкрэсліваецца, што ў паэта-юнака «праглядае пяшчотная, асабліва інтэлігентная душа, і яе філіграннасць можа прадвызначыць развіццё»³. «М. Багдановіч — адна са звычайных з'яў, — піша далей аўтар, — якія спадарожнічаюць нацыянальнаму абуджэнню народаў: тонкая і чуйная натура, ахопленая імкненнем вярнуцца да прыніжанага і забытага народа»⁴. Аўтар таксама змяшчае свой пераклад верша М. Багдано-

¹ Вестник Европы, 1911, № 1, с. 326.

² Аўтар памылкова сцвярджае, што М. Багдановіч нарадзіўся ў Ніжнім Ноўгарадзе.

³ Вестник Европы, с. 329.

⁴ Тамсама, с. 330.

віча на рускую мову «Па-над белым пухам вішняў...».

А. Пагодзін успамінае Максіма Багдановіча як даравітага паэта і ў артыкуле «Беларусы», змешчаным у «Энциклопедическом словаре», выдадзеным таварыствам Рускага бібліяграфічнага інстытута Гранат¹, хоць у 1912 годзе Багдановіч быў вядомы толькі па часопісных і газетных публікацыях.

Ужо ў 1911 годзе літаратурная дзейнасць Максіма Багдановіча была заўважана чэшскім друкам. Вядомы пісьменнік і вучоны-славіст Адольф Чэрны (1864—1952) неаднойчы цікавіўся беларускай літаратурай. У артыкуле «Нацыянальныя і літаратурныя імкненні беларусаў у 1909—1910 гг.»² у агульным аглядзе аўтар адводзіць некалькі радкоў і характарыстыцы паэзіі Максіма Багдановіча. А. Чэрны пісаў: «Багдановіч — чалавек новай культуры, сюжэты яго нешматлікіх невялікіх вершаў агульначалавечыя. Адрознівае яго паэзію незвычайнае пачуццё народнага духу, што адпавядае аб'ектыўным пачуццям сучаснага чалавека, выхаванага сусветнай літаратурай. Вершы яго сведчаць аб дараванні паэта, але ў творах яго мы яшчэ не адчуваем яснага паэтычнага профілю, і сам паэт яшчэ не адважыўся сабраць свае творы ў адно цэлае»³.

А. Чэрны наўрад ці ведаў, што піша пра юнака-паэта, якому ў 1909—1910 гадах было толькі 18—19 гадоў.

У 1912 годзе ў часопісе «Известия общества славянской культуры» апублікаваў артыкул пра беларускую літаратуру вучоны-славіст, прафесар Маскоўскага ўніверсітэта М. А. Янчук (1859—1921).

¹ Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. М., 1912, т. 7, с. 365.

² Slovanský přehled. Ročník XIII, 1911, číslo 10, с. 401—416.

³ Slovanský přehled. с. 415.

У артыкуле «Несколько слов о новейшей белорусской литературе»¹ аўтар зрабіў кароткі агляд беларускай літаратуры XIX — першага дзесяцігоддзя XX стагоддзя.

Характарызуючы сумныя матывы ў дарэвалюцыйнай паэзіі, аўтар для прыкладу цытуе ўрыўкі з вершаў Я. Коласа, Я. Купалы, М. Багдановіча і інш.— «гэтых смутных песень пра Беларусь і беларускі народ»². Тэкст верша Максіма Багдановіча «Краю мой родны! Як выкляты богам...» аўтар прыводзіць цалкам. Разам з тым М. Янчук заўважыў і аптымістычны характар маладой беларускай літаратуры, ён бачыць і мастацкія вартасці вершаў некаторых аўтараў. «Што датычыць знешняй формы, то ў гэтых адносінах некаторыя з беларускіх паэтаў дасягаюць значнага майстэрства». Адносна Максіма Багдановіча чытаем наступнае: «Трапляюцца часам рэдкія вершаваныя размеры, напрыклад, у Багдановіча:

У небе, ля хмары грывотнай, празрыстая, лёгкая хмара
Шпарка плыла, і абедзве чагось чырванелі ад жару.
Трапілася зліцца б ім тут, дык зрабілася б хмарай
магутнай,

Але далёка іх вецер разнёс, наляцеўшы нячутна».

Верш М. Багдановіча змешчаны ў арыгінале, а ў падрадкавых заўвагах зроблены аўтарскі рускі пераклад гэтага верша.

Беларускі пісьменнік і публіцыст Лявон Гмырак (Мечыслаў Бабровіч, 1891—1915) у 1913 г. таксама ставіў Максіма Багдановіча ў шэраг лепшых сучасных паэтаў. У артыкуле «Яшчэ аб сплыванні доўгу»³, накіраваным супроць дэкадэнцтва ў літарату-

¹ Известия Общества славянской культуры. М., 1912, т. 1, кн. 1, с. 81—91.

² Тамсама, с. 86.

³ Наша ніва, 1913, № 33, с. 2.

ры, Л. Гмырак пісаў: «Пасля 1905 года паявілася плеяда беларускіх пісьменнікаў, каторыя ўсе да аднаго выйшлі з народу, і яны ўжо саўсім ясна далі той характар пісьменству, які яно цяпер носіць. У іх творчасці мы знаходзім тыя ж грамадскія ноткі, той шчыры і шырокі дэмакратызм, які вырастае зазвычай на здаровай і плоднай народнай глебе. Нашы пісьменнікі глыбока адчуваюць народнае гора, шчыра спагадваюць сярмяжнікам і дужа праўдзіва малююць іх жыццё, іх злыбеду, з якой ім трэба змагацца. Творчасць іхняя пранікнута здаровым аптымізмам і цвёрдай верай у тое, што «будзе ўнікаў панаванне там, дзе сягоння плача дзед». Гэткімі настроймі пранікнута творчасць Я. Коласа, Я. Купалы, М. Багдановіча, Ц. Гартнага, У. Галубка, Я. Журбы»¹.

Некалькі больш спыняецца Л. Гмырак на творчасці Максіма Багдановіча ў артыкуле «Сілы з народу»². Тут аўтар амаль даслоўна паўтарае думку папярэдняга артыкула аб дэмакратызме беларускай літаратуры. Развіваючы далей гэтую думку, крытык піша: «Побач са злыбедамі і нядоляй пануе ў беларускай вёсцы страшэнная цемната...

Гэта цемната, а таксама разуменне, што надта многа ўсялякіх загародак і перашкод трэба перамагчы, зусім натуральна высоўвае перад беларускімі дзеячамі пытанне, пастаўленае паэтам.

Сціснула гора дыханне ў народзе,
Гора усюды пануе.

Хваляй шырокай разлілась, як мора,—
Родны наш край затапіла...
Браця! Ці зможам грамадскае гора?
Браця! Ці хваце нам сілы?!»³

¹ Наша ніва, 1913, № 33, с. 2.

² Лучынка, 1914, № 3, с. 8—9.

³ Тамсама.

Г. Гмырак, аднак, не быў паслядоўны ў ацэнцы твораў М. Багдановіча. У канцы таго самага артыкула аўтар робіць зусім неабгрунтаваную заўвагу, якая, дарэчы, не вынікае з папярэдняга тэксту артыкула: «Асобна ад другіх трэба паставіць паэта Максіма Багдановіча, каторы шмат нам даў тыповых пробак паэзіі «штукарства для штукарства»¹.

У канцы 1913 года на выхад кнігі Максіма Багдановіча «Вянок» газета «Наша ніва» адгукнулася рэцэнзіяй, у якой адзначана высокае майстэрства паэта, арыгінальнасць, паэтычнае бачанне свету. Але зноў паўтораны стары тэзіс нашаніўцаў аб тым, што М. Багдановіч з'яўляецца «песняром чыстай красы».

Вельмі цікавы артыкул «Беларусь у песні» з'явіўся ў 1914 годзе ў польскім часопісе «Echo literacko-artystyczne»², які да гэтага часу не ўпамінаўся ў літаратуразнаўчых працах пра Максіма Багдановіча. Аўтар артыкула — польскі літаратар Ул. Рагоўскі — выступіў у абарону маладой беларускай літаратуры. Ён рэзка крытыкаваў некаторыя рэакцыйныя выказванні польскага друку, накіраваныя супраць нацыянальна-вызваленчага руху і развіцця нацыянальнай культуры беларусаў: «Забываюць крыўдзіцелі народа пра яго гістарычны гонар, што польскім у Беларусі быў клас паноў, крыніца яе і нашых няшчасцяў..., народ жа, якому сёння суджана выступіць, быў, ёсць і будзе беларускім»³.

Аўтар з прыемнасцю адзначае, што лепшыя прадстаўнікі польскага народа з радасцю заўважылі развіццё маладой беларускай літаратуры, якая

---

¹ Лучынка, 1914, № 3, с. 8—9.

² Echo literacko-artystyczne, 1914. zsz. 11, 1czerwca, s. 651—656; zsz. 12, 15 czerwca, s. 703—714.

³ Echo literacko-artystyczne, 1914, zsz. 11, s. 652.

выступіла ў абарону правоў роднага народа. Сярод іх аўтар называе польскіх гісторыкаў і этнографаў Леона Васілеўскага¹, Чэслава Янкоўскага² і Міхала Федароўскага³. З прычыны таго, што, на думку Ул. Рагоўскага, кніга Л. Васілеўскага «дае вычарпальнае апісанне ўсяго беларускага руху», ён спыняецца толькі на беларускай паэзіі.

Аўтар адзначае народнасць беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, вясковую тэматыку твораў і адкрытасць, шчырасць беларускай лірыкі. Гэтыя якасці прыцягнулі, на яго думку, увагу да беларускай паэзіі некаторых польскіх дзеячаў культуры. Так, Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч стварыў эпапею сялянскага жыцця Беларусі. Польскі кампазітар Людамір Рагоўскі напісаў першую беларускую сюіту «Дзяды» па матывах беларускіх народных песень, а таксама музыку на словы верша Янкі Купалы «А хто там ідзе?», выказаўшы думку пра тое, што песня стала на пэўны час народным гімнам беларусаў⁴.

Асноўнымі матывамі беларускай паэзіі пачатку дваццатага стагоддзя Ул. Рагоўскі называе жалыбы-споведзі і баявыя заклікі.

Беларуская паэтычная творчасць апявае жыццё і побыт народа, яна поўная болю за яго цяжкую долю. Гэты роздум аб долі народнай, паказ бязмернай беднасці і гора аб'ядноўвае беларускіх паэтаў, роз-

---

¹ Wasilewski L. Litwa i Białorus. Kraków, 1912, 361 s.

² Jankowski Cz. Powiat Oszmiański. SPB, 1896—1898. Cz. 1, 392 s.; Cz. 2, 286 s.; Cz. 3, 220 s.

³ Fedorowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1891. Kraków. T. 1, 1897. 500 s.; T. 2. 1902. 388 s.; T. 3, 1903. 312 s.

⁴ Першы назваў верш Я. Купалы «А хто там ідзе?» гімнам Максім Горкі ў пісьме да М. Кацюбінскага ад 21 лістап. 1910 г.

ных па ўзроўню выхавання і культуры. Сваю думку аўтар артыкула ілюструе вершамі Я. Купалы, Ц. Гартнага, Ф. Чарнушэвіча, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Паўловіча, У. Галубка і інш. Пра Максіма Багдановіча ў гэтай сувязі аўтар кажа: «...най-больш дасканалы паэт, на дзіва тонкі, які ўмее ткаць тканіну самай вытанчанай паэтычнай формы...» Тут Ул. Рагоўскі прыводзіць поўнасьцю ўвесь верш М. Багдановіча «Краю мой родны! Як выкляты богам...» у сваім перакладзе на польскую мову. Далей з вершаў М. Багдановіча, таксама ў перакладзе на польскую мову, змешчаны вершы «Слуцкія ткачы» і «Перапісчык».

Багдановічазнаўцам гэты артыкул цікавы і як адна з першых ацэнак творчасці паэта ў замежным друку, і як публікацыя яго твораў у дарэвалюцыйны час у перакладзе на польскую мову.

У 1966 годзе ў газеце «Літаратура і мастацтва» ад 25 студзеня І. Саламевіч змясціў артыкул «Невядомы пераклад «Слуцкіх ткачых». З яго мы даведаліся аб перакладзе на польскую мову верша М. Багдановіча «Слуцкія ткачы», зробленым Юзэфам Вяжынскім.

Характарызуючы пейзажную беларускую лірыку, Ул. Рагоўскі ілюструе свае думкі прыкладамі вершаў «трох самых выдатных беларускіх паэтаў» — Янкі Купалы, Якуба Коласа і Максіма Багдановіча. Такім чынам, ужо ў 1914 годзе польскі літаратар назваў Максіма Багдановіча выдатным паэтам. Такую высокую ацэнку паэзіі Максіма Багдановіча ў дарэвалюцыйным друку мы сустракаем упершыню. Магчыма, што і сам паэт не ведаў пра гэта.

У 1914 годзе Максім Багдановіч выдаў тры навукова-папулярныя брашуры ў серыі «Библиотека войны» ў маскоўскім выдавецтве К. Ф. Някрасава.

Гэта кніжкі «Червонная Русь», «Угорская Русь», «Братья-чехи»¹.

Брашуры М. Багдановіча былі заўважаны тагачасным рускім друкам. Так у артыкуле К. Сіўкова «Обзор популярной литературы на современные темы» (Вестник воспитания, М., 1914, № 8, раздел «Критика и библиография», с. 13—21) на 19 старонцы чытаем наступны водгук: «Неблагі нарыс Галіцыі знаходзім у брашуры М. Багдановіча «Червонная Русь» (выд. Някрасава..., ц. 10 к.). Таму ж аўтару належыць караценькі, але таксама някепскі нарыс Чэхіі «Братья-чехи» (выд. Някрасава, ц. 5 к.), які знаёміць з яе сучасным станам».

Брашуры М. Багдановіча згадваюцца ў кароткай рэцэнзіі на серыю брашур, выдадзеных у выдавецтве К. Ф. Някрасава, апублікаванай пад загалоўкам «Новости литературы» ў пецяярбургскім часопісе «Русская школа»².

Адгукнуўся на выхад брашур Багдановіча і часопіс «Что и как читать детям»³. У «Обзоре главнейшей литературы, появившейся в связи с интересом к войне», чытаем наступнае: «Гістарычны характар носяць кнігі, прысвечаныя славянам: у кнізе М. Багдановіча «Братья-чехи» (№ 28, ц. 5 к.) даюцца і некаторыя геаграфічныя звесткі, але больш месца адведзена гісторыі барацьбы чэшскага народа за сваё існаванне. У апісанні сучаснага становішча чэхаў ёсць перабольшанні і памылкі, але ўвогуле кніга

---

¹ Богданович М. Червонная Русь. (Австрийские украинцы). М.: Книгоизд-во К. Ф. Некрасова, 1914, 31 с. (Б-ка войны, № 8—9); Богданович М. Угорская Русь. М.: Книгоизд-во К. Ф. Некрасова, 1914, 16 с. (Б-ка войны, № 24); Богданович М. Братья-чехи. М.: Книгоизд-во К. Ф. Некрасова, 1914, 16 с. (Б-ка войны, № 28).

² Русская школа, 1914, № 9—10, с. 125—128.

³ Что и как читать детям, 1915, № 1, с. 21—28.

зусім прымальная. Другая кніга таго ж аўтара — «Червонная Русь» (Австрыйскіе украінцы) (№ 8—9, ц. 10 к.) значна лепш. Яна ўдала знаёміць з насельніцтвам Галіцыі, часткова з прыродай краіны, але таксама, галоўным чынам, прысвечана гісторыі. Выклад ясны, сур'ёзны»¹.

Найбольш цікавы водгук аб кнізе М. Багдановіча «Червонная Русь» змясціў у раздзеле «Літаратурныя летапісы» часопіс «Украинская жизнь» (1915, № 2, с. 107—109), што выдаваўся на рускай мове ў Маскве. Вось што мы тут чытаем: «Сярод папулярнай макулатуры, прысвечанай Галіцыі, вылучаецца невялікая брашура М. Багдановіча «Червонная Русь», аб'ектыўна-навуковымі адносінамі да трактуемай тэмы, веданнем прадмета і яснасцю стылю». <...>.

Інакш думае «Новое время» (1914, № 13863). На думку рэцэнзента гэтай газеты, «Червонная Русь» М. Багдановіча «выклікае суцэльнае непаразуменне надзвычайным невуцтвам яе складальніка». Рэцэнзент не тлумачыць, у чым угледжана гэтае невуцтва. Аднак з далейшых заўваг яго відаць, што віна М. Багдановіча зводзіцца выключна да таго, што насельніцтва Галіцыі названа «русінамі, блізкімі нашым украінцам». Гэта злуе рэцэнзента, і гэтым выключна тлумачыцца яго рэзкі водгук на брашуру М. Багдановіча².

Рэцэнзент буйнога пецябургскага часопіса «Вестник Европы» М. Славінскі, разглядаючы кнігі, прысвечаныя Галіцыі, Букавіне і Угорскай Русі, пісаў: «Першая з іх, якая належыць п. Багдановічу,— зусім маленькая брашура: у ёй усяго тры раздзелы. У першым аўтар расказвае пра клімат і

---

¹ Что и как читать детям, с. 22.

² Украинская жизнь. 1915. № 2, с. 108—109.

прыроду Галіччыны, пра яе насельніцтва, побыт; у другім жаха аб гістарычным лёсе краю аж да далучэння яго да Аўстрыі; у трэцім і апошнім раздзеле выкладаецца гісторыя нацыянальнага адраджэння Галіччыны, малюецца сучасны яе стан. На жаль, гэты апошні раздзел якраз самы кароткі, і таму малюнак становішча Галіччыны перад вайной выйшаў вельмі бледны. Брашура п. Багдановіча напісана проста, даступнай мовай; адной з яе вартасцей з'яўляецца аб'ектыўнасць аўтара, а таксама яго даведчанасць у тым, пра што ён піша»¹.

У 1915 годзе ў Маскве выйшла другое, дапоўненае і перапрацаванае, выданне трэцяга тома кнігі вядомага прагрэсіўнага бібліёграфа М. А. Рубакіна «Среди книг. Опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и литературно-общественных идей», т. 3, ч. I (М., Наука, 1915). М. Рубакін адрашаваў сваю бібліяграфічную працу ў дапамогу самаадукацыі і камплектаванню агульнаадукацыйных бібліятэк, а таксама кнігарань. Вялікую ўвагу звярнуў аўтар на нацыянальнае пытанне ў царскай Расіі. У выглядзе асобных артыкулаў М. Рубакін дае сціслыя агляды нацыянальнага руху і развіцця культуры ўкраінцаў, беларусаў, палякаў, літоўцаў, армян, грузін, фінаў і яўрэяў, што жылі на тэрыторыі Расійскай імперыі. Пасля аглядаў змешчаны вялікі спіс літаратуры па нацыянальным пытанні, у якім названы і дзве працы Карла Маркса.

У артыкуле «Белорусское национальное возрождение» М. Рубакін знаёміць чытача з гістарычным лёсам беларускага народа і з развіццём яго літаратуры. Характарызуючы тагачасную літаратуру, ён дае кароткія звесткі пра кожнага пісьменніка. Пра

---

¹ Вестник Европы. 1915, № 4, с. 421.

Багдановіча чытаем: «Максім Багдановіч — сын былога народнага настаўніка, чыноўніка з сялян, вышэйшая навучальная ўстанова — паэт, літаратурны крытык»¹. Звесткі скупыя, але важна тое, што М. Рубакін палічыў патрэбным уключыць імя Максіма Багдановіча ў сваю бібліяграфічную працу.

Творчасць Максіма Багдановіча пры жыцці была раскідана па газетах і часопісах. Заўчасная смерць не дала дваццаціпяцігадоваму паэту здзейсніць выданні паэтычных кніг «Маладзёк» (або «Красавік»), «Пярсцёнак» і «Шыпшына»², а таксама «Палын-травы»³, пра якія ён марыў.

І ўсё ж сучасныя Багдановічу літаратурныя колы ведалі яго як паэта і публіцыста, заўважылі яго выступленне ў літаратуры з самых першых крокаў. Некаторыя прадстаўнікі дарэвалюцыйнага друку называлі яго выдатным беларускім паэтам, ставячы побач з Янкам Купалам і Якубам Коласам.

1981

«...БАЦЬКА ПАЭТА (МОЙ ТЫТУЛ У БЕЛАРУСІ)»

Гмя беларускага этнографа, фалькларыста і мовазнаўцы Адама Ягоравіча Багдановіча шырока вядома. Жыццю і дзейнасці вучонага прысвечана кніга Ю. С. Пшыркова «А. Е. Богданович» (Мн., 1966).

¹ Рубакін М. А. Среди книг. М., 1915, т. 3, ч. 1, с. 147.

² Багдановіч М. Творы. Мн., 1927, т. 1, с. 450.

³ Тамсама, 1928, т. 2, с. 392.

Лёс Адама Ягоравіча, вучонага па прызначэнню, склаўся нялёгка: большая частка яго навуковых даследаванняў засталася неапублікаванай. Працаваў ён у цяжкіх умовах. Сямейныя абставіны і грамадская праца не дазвалялі яму многа часу аддаваць навуковым заняткам.

У 1885—1892 гадах, загадваючы гарадскім пачатковым вучылішчам у Мінску, ён актыўна ўдзельнічаў у рэвалюцыйным руху, быў адным з кіраўнікоў мінскіх нарадавольцаў.

Усё жыццё прайшло ў клопатах пра кавалак хлеба. Трэба было карміць мнагадзетную сям'ю. Працаваў у зямельных банках у Гродна (1892—1896), Ніжнім Ноўгарадзе (1896—1907) і Яраслаўлі (1907—1920) на пасадзе галоўнага бухгалтара, а пры Савецкай уладзе — упраўляючым Яраслаўскім аддзяленнем зямельнага банка.

З пісем М. Горкага да Кацярыны Паўлаўны Пешкавай ад 18 і 23 чэрвеня 1899 г. мы бачым, што ў Ніжнім Ноўгарадзе Адам Ягоравіч хутка заваяваў прызнанне як энергічны і здольны кіраўнік. Аляксей Максімавіч пісаў: «Прыезджаў святлейшы князь, і Адам меў трыумф. Князь дзякаваў яму за парадак ра ней за ўпраўляючага і пры ўпраўляючым. Потым князь загадаў свайму сакратару, графу Мусіну-Пушкіну, запісаць Б[агданові]ча першым кандыдатам у члены. Гэта значыць, што Адам будзе гадоў праз пяць упраўляючым»¹.

Але з часам сям'я Багдановічаў усё павялічвала-ся. Дзеці пачалі хварэць на туберкулёз. Бацька спрабаваў уратаваць сыноў і амаль штогод вывозіў іх у Башкірыю на кумыс або ў Крым. Жыла вялікая сям'я толькі на заробак бацькі.

---

¹ Горький А. М. Письма к Е. П. Пешковой 1895—1906 гг. М., 1955, с. 54.

Пасля ліквідацыі ў 1920 годзе зямельнага банка Адам Ягоравіч загадваў навуковай бібліятэкай пры Яраслаўскім гістарычным музеі, а таксама чытаў лекцыі па гісторыі культуры і тэатра ў Яраслаўскім мастацка-педагагічным і музыкальным тэхнікумах.

Чалавек выключна дзейны, ён на працягу ўсяго жыцця вёў актыўную грамадскую і асветніцкую работу, а з пачатку 20-х гадоў задумвае свае асноўныя навуковыя працы. Аб гэтым сведчаць яго пісьмы да былых работнікаў рэдакцыі «Нашай нівы», што захоўваюцца ў рукапісным адзеле навуковай бібліятэкі АН Літоўскай ССР у Вільнюсе, а таксама перапіска з пляменніцамі і ўнучкай.

У пісьме ў Вільню ад 7 студзеня 1929 г. Адам Ягоравіч пісаў аб тым, што ён ужо напісаў два раздзелы ўспамінаў пра нарадавольцаў Беларусі, але пакуль не мае магчымасці пісаць далей, бо адрываюць ад працы штодзённыя клопаты. З пісьма мы бачым, што клопатаў гэтых было сапраўды шмат. Цяжка нават уявіць сабе, як мог 67-гадовы чалавек весці такую напружаную працу.

У пісьме чытаем: «Але гэта не галоўнае, чаму я спыніўся. Так ці інакш — я б справу адолеў. Але ў мяне няма ні часу, ні духоўнага спакою, якія неабходны, каб вызваліцца ад бягучага жыцця, паглыбіцца цалкам у мінулае. Я яшчэ служу, і я тое, што ў нас называюць «актыўны работнік», і — пахваляюся — па секцыі навуковых работнікаў я займаю першае месца па колькасці выступленняў па грамадскай лініі: у 1927 годзе я 192 разы выступіў. Вы можаце сабе ўявіць, што гэта за мітусня! Гэта ж часцей чым праз дзень. Тут ужо не да пісання! Тым не менш я здолеў здаць некалькі буйных работ. Зараз працую над даследаваннем для зборніка Беларускай Акадэміі навук... Праца мая мае загаловак: «Да

пытання аб этналогіі беларускага народа». Гэта вопыт уводзін у этналогію і этнаграфію беларусаў. Ахоп шырокі. Я прыцягваю матэрыялы археалагічныя і антрапалагічныя, пачынаючы ад 2-га міжледніковага перыяду, матэрыялы лінгвістычныя аб прарадзіме арыяцаў, славян і рускіх, гістарычныя, пачынаючы з Герадота, харэаграфічныя ў самым шырокім памеры і антрапалагічныя сучасныя. Працую над гэтым пытаннем ужо даўно, але апошнія тры тыдні, карыстаючыся адпачынкам, я пісаў не разгінаючыся па 12—14 гадзін у суткі».

Сапраўды выключная працаздольнасць для пажылага чалавека! Не дзіва, што Максім Горкі, які асабіста ведаў Адама Ягоравіча па Ніжняму Ноўгараду, захапляўся неўтаймаванай яго энергіяй. У пісьме з Сарэнта ад 16 чэрвеня 1930 г. М. Горкі пісаў А. Багдановічу: «Заўсёды мяне вабіла нястрымнасць энергіі Вашай, і — разумееце — рады я ведаць, што гэта энергія не згасла. Вядома Вам, што я быў і ёсць чалавекапаклоннік, буду такім да канца дзён і што Чалавек для мяне перш за ўсё арганізатар свету. Вось гэта самая якасць арганізатара заўсёды захапляла і захапляе мяне ў Вас, васпан!..»¹

Многія пісьмы 30-х гадоў ілюструюць нялёгкі шлях самога Адама Ягоравіча ў навуку. Да публікацыі сваіх прац ён ставіўся вельмі сур'ёзна. Захаваліся пісьмы, звязаныя з публікацыяй успамінаў «Из жизни Алексея Максимовича Пешкова» ў кнізе «М. Горький на родине. Сост. и подготовил к печати А. Елисеев». (Горький, 1937, с. 34—100).

У пісьме да пляменніцы Веры Іванаўны ад 27 мая 1937 года Адам Ягоравіч пісаў: «Дарэчы, адно месца ў нашай спрэчцы з Алякс. М. па этычных пытаннях

¹ Горький М. Собр. соч.: В 30-ти т., М., 1955, т. 30, с. 173.

(у 1896 г.) трэба выкрасліць, каб не даць падставы для крыватолкаў.

Гэта наконт карамазаўскага «ўсё дазволена». У тым рукапісе, што я даслаў ОГИЗ-у, гэта будзе на старонцы 29-й або 30-й. З прычыны таго, што гэтай простай форме надаюць благі сэнс, лепш гэтае рызыкаўнае сцвярджанне проста выкрасліць. Зрабі, калі ласка, гэта сама, менавіта ад слоў: «У разгары спрэчкі ён усклікнуў...» і г. дал., канчаючы «апошнім кавалкам хлеба з немаёмным».

Вось і ўсё.

А яшчэ, з прычыны таго, што я не ўпэўнены ў тым, што сам буду правіць аўтарскую карэктурку, у абзацы, дзе гутарка ідзе пра тое, што «Чалавек ёсць мера ўсіх рэчаў» (гэта недалёка, праз некалькі радкоў) у сказе: «усё гэта хутчэй адзваецца анархізмам» — апошняе слова (анархізм) лепш замяніць на «індывідуалізм».

Аб сваіх успамінах пра Максіма Горкага Адам Ягоравіч піша яшчэ ў двух пісьмах да Веры Іванаўны. У пісьме ад 9 ліпеня 1937 г. Адам Ягоравіч пісаў: «Вельмі прыкра, што я не здолею прачытаць карэктурку сваіх успамінаў пра Аляксея Максімавіча ў Ніжнім. Гэта чорт ведае што! Што яны там зрабілі з маім рукапісам? Гэта ж вельмі адказная справа, а хочуць паставіць мяне перад адбыўшымся фактам. Потым даказвай, што ў цябе гэта гучала не гэтак. Безумоўна, яны нямала пакрэмзалі. Добра яшчэ, калі выкінулі неістотнае».

А ў пісьме ад 10 красавіка 1939 года Адам Ягоравіч скардзіцца Веры Іванаўне на свайго былога сябра І. С. Плехана (таварыша па школе і народніцкай арганізацыі), які даў рэзка адмоўную ацэнку яго ўспамінам, абвінаваціўшы аўтара ў карыслівых мэтах.

«Я быў шчаслівы ў сябрах,— піша Адам Ягора-

віч,— і нікога з іх не засталася акрамя Плехана, з якім нядаўна я пасварыўся зусім і канчаткова. Пры яго надзвычайнай ганарлівасці ён з цягам часу моцна падурнеў. Сварка выйшла з-за маіх успамінаў пра М. Горкага. Ты іх чытала. І хто толькі іх не чытаў — усе хваляць і асабліва вылучаюць з ліку іншых. Рэцэнзенты ў друку хваляць. У «Лите[ратурном] обзор[ении]» 5 за 38 г. І. Сергіеўскі, найбольш вядомы крытык, кажа: «Яны напісаны жыва, выразна, акрэслены ў іх вобраз Горкага канкрэтны і дынамічны». І гэтак далей. А мой стары сябар, які абавязаны мне ўсёй сваёй кар’ерай, піша: Палавіну прачытаў уважліва, астатняе толькі прагледзеў: надакучыла, брыдка стала. Дзіцячыя думкі, усё вельмі павярхоўна, а галоўнае — брахня і самаўсхваленне, самарэклама.

Ну, ведаеш — усяму ёсць межы, але вінаваціць чалавека ў хлусні і карыслівых мэтах за кошт папулярнасці свайго старога друга — гэта ўжо занадта! Прытым я ж пісаў пра тое, што рабілася на вачах К[ацярыны] П[аўлаўны Пешкавай], якая ўсё гэта чытала ў рукапісе і ніякіх заўваг і правак не зрабіла. Табе ясна, што пасля такога здрадніцкага выступлення не можа быць і гутаркі аб тым, каб працягваць добрыя адносіны, якія, трэба сказаць, нярэдка азмрочваліся ім, але я ўсё дараваў і забываў. Але калі чалавеку дарэмна прышываецца ганебны ўчынак — гэтага дараваць нельга. Я яму адказаў, заявіўшы, што спыняю з ім усякія адносіны.

У лісце ад 9 ліпеня 1937 г. А. Багдановіч дае ацэнку ўспамінам пра Максіма Горкага, напісаным рускім пісьменнікам Скітальцам (Октябрь, 1937, № 2). Адам Ягоравіч піша Веры Іванаўне: «Прачытаў учора ў часопісе «Октябрь» у лютаўскай кніжцы за гэты год успаміны Скітальца «Максім Горкі». Вельмі многа белетрыстыкі і зусім мала фактаў.

Пераблытаны даты, шмат што скомкана ў адну ма-су, а сее-тое і прыдуманая, г. зн. ён проста забыў, як гэта было, або пераблытаў сваё і чужое. Але адносіны да яго Аляксея Максімавіча перадаў правільна».

Перапісваўся Адам Ягоравіч і са старэйшай дачкой Веры Іванаўны — Наталляй Глебаўнай Кунцэвіч. У пісьме ад 26 красавіка 1930 года ён паведаміў ёй аб сваіх навуковых працах.

«За апошнія 1½ гады я напісаў тры вялікія працы. Самую вялікую паслаў у Беларусь, каля 12—13 друкаваных аркушаў («К вопросу об этнологии белорусского народа»). Адтуль ужо атрымаў водгук, што праца зрабіла «эфектыўнае ўражанне», г. з. значнае ўражанне. Ты яе ніколі не прачытаеш, бо яна будзе перакладзена на беларускую мову.

Другую здаў у таварыства Паліткатаржан у Маскве. Гэта каля 7—8 аркушаў сваіх успамінаў пра Народную Волю ў Мінску і Беларусі.

Трэцюю «Язык земли. Образование речных и озерных имен и от них происходящих» — рыхтую да друку. Гэта каля 10—12 друкаваных аркушаў. Гэта мая самая, самая важная праца. Яна носіць падзагаловак: харэаграфічны і этналагічны нарыс. Адзін стары вучоны лісліва параіў дадаць: «і бяссмерце». Пісаў я яе з воднымі кампрэсамі на грудзях, бо ў студзені я схапіў інфлюэнцу, якая перайшла ў катаральнае запаленне лёгкага. У маі месяцы збіраюся ў Маскву з гэтай працай. А што датычыцца Ніжняга, дык гэта было б магчыма толькі тады, калі я атрымаю ганарар хаця б за адну з сваіх прац. Баюся, што давядзецца застацца пры адной бессмяротнасці...

Днямі выходжу ў адстаўку...»

Ніводная з пералічаных у пісьме прац не ўбачыла свету пры жыцці яе аўтара. Некалькі пісьмаў да

Веры Іванаўны канца 30-х гадоў насычаны беспаспяховымі клопатамі Адама Ягоравіча аб выданні сваіх навуковых прац, якія так і засталіся ў рукапісах.

Пісьмы Адама Ягоравіча сведчаць аб шырыні яго інтарэсаў. Ліст ад 4 мая 1929 года, адрасаваны былому нашаніўцу, ён прысвяціў беларускай мове. Адам Ягоравіч разгарнуў на старонках пісьма цэлую палеміку з былымі дзеячамі «Нашай нівы» па пытаннях развіцця беларускай літаратурнай мовы. Думкі яго не бясспрэчныя, сучаснай літаратурнай беларускай мовы ён добра не ведаў, але тым не менш цікава азнаёміцца з яго поглядамі на крыніцы развіцця літаратурнай мовы.

Адам Ягоравіч пісаў адрасату: «Не ўтаю, што мяне парадавала тое ў Вашым стылі, што Вы не пазбягаеце так званых «русізмаў». Іх у Вас сустракаецца даволі многа. У адносінах да майго сына гэта звычайна адзначаецца крытыкай як яго недахоп. Але я яго ў гэтым ніколі не вінаваціў. Наадварот, дзе не хапала беларускага слова, раіў запазычваць і засвойваць беларускай мове расійскія словы як больш блізкія і зразумелыя беларусам, а не хадзіць у пазыкі да чужога дзядзькі, як гэта робяць многія сучасныя беларускія пісьменнікі, галоўным чынам пражанікі, пазычаючы то з украінскай — гэта б куды ні ішло, калі не браць наватвораў, аднолькава незразумелых і ўкраінцам і беларусам, — то з польскай, то з чэшскай — апошняе заўважаецца, галоўным чынам, у навуковай тэрміналогіі.

Усё гэта вядзе да таго, што новая літаратурная мова робіцца незразумелай народным масам і не сустракае спачування ў той ступені, у якой гэта было б пажадана. Па вельмі зразумелых прычынах польскі ўплыў на нашу літаратурную мову быў такім вялікім, што яна страціла свой спрадвечны харак-

тар, адарвалася ад старажытнай літаратурнай традыцыі. Каб у гэтым упэўніцца, дастаткова параўнаць любы помнік XV—XVI стагоддзяў з любым помнікам XII—XIII стагоддзяў, хаця б са «Словам аб палку Ігаравым» або з Іпацьеўскім Летанісам. Гэты ўплыў аказаўся значным і ў адносінах да народнай мовы, таму наўрад ці мэтазгодна ісці далей у гэтым напрамку. Але пісьменнікі з шляхецкага кола ідуць менавіта ў гэтым напрамку: няма свайго — пазычай у палякаў. І мова робіцца напалову польскай, што наўрад ці ў інтарэсах захавання самабытнасці беларускага народа, які спрадвеку лічыўся народам рускім і, па сутнасці, даў славянізуючы фермент для фінскіх плямёнаў Маскоўшчыны і Верхняга Паволжа. І хаця і тут першабытная мова змянілася пад уплывам чужой племянной стыхіі, але змянілася менавіта наша мова, — значыць, чэрпаючы з яе, мы бяром толькі сваё, а не залазім у чужую клець.

З другога боку, я з сумам адзначыў, што Вы працягваеце трымацца нашаніўскай традыцыі — ужываць сапсаваныя захалусныя выказванні, якія можна назваць «засцянкаўшчынай», — вынік нядбайнасці мовы, недагаворвання, дрэннага вымаўлення, што з'яўлялася заўсёды прадметам абсмейвання, як дзэравеншчына, а нашаніўцамі..., відаць у інтарэсах дэмакратызацыі, уведзена ў літаратурны ўжытак, на мой погляд, зусім недарэчы. Многа гэтых слоўцаў. Адзначу толькі некаторыя, што атрымалі шырокае прызнанне: «мо» замест «мога» або «могаць», «трэ» замест «трэба», «гены» замест «гэты», «явоны» замест «яго» і г. д. Мне, напр[ыклад], кроўнаму беларусу, гэтыя выразы проста рэжуць вуха. Мне ўяўляецца няўдалым «вось» замест простага «вот», гэтак шырока распаўсюджанага. Гэта «вось» служыла пасмешышчам на маёй радзіме як дзэравеншчы-

на. Гэтым «вось» дражнілі засцянкуўцаў, называлі іх насмешліва: «вось-ця-мне». Строгаму густу гэта форма здаецца непрымальнай, і яна сапраўды не падыходзіць да старажытнаславянскай формы, можа, яўляючыся скажэннем славянскага вымаўлення старажытнымі спадчынікамі краю не славянскага паходжання. Бо чым растлумачыць усе гэтыя недагаворкі, скажэнні? Не падабаецца мне таксама «апошні» замест «паследні», які непасрэдна прымае да славянскага караню, у той час як апошні з'яўляецца відавочным скажэннем. І шмат што мне не падабаецца з таго, што ўведзена вамі, шаноўныя нашаніўцы, але так цвёрда ўкаранілася, што наўрад ці ўдасца іх вынішчыць.

Грашыў гэтым, у наследаванне вашаму прыкладу, мой нябожчык і псаваў свой стыль. Яму гэта даравальна, Вам — не. Вы разумееце — чаму? Адарваны ад народнай стыхіі, ён не мог адрозніваць адценні народнай мовы, Вы — маглі, значыць, і павінны былі. Між тым — стыль — вялікая справа ў працэсе выпрацоўкі літаратурнай мовы. Але я са смуткам бачу, што ў гэтым напрамку нічога не робіцца. Ствараецца мова аднастайная, нешта накшталт гербарызаваных раслін, што страцілі жывыя фарбы і водар. У свой час я гаварыў нябожчыку сыну: напішы ім, г. з. вам, нашаніўцы, — чаму яны не чэрпаюць з агульнарускай крыніцы старажытнай літаратуры, як гэта рабілі Пушкін, Гогаль і інш. Вы гэту крыніцу прамаргалі, відаць, зыходзячы з памылковай думкі, што гэта чужая беларусам мова. А гэтая крыніца дапамагла б вам стварыць і «высокі стыль», як ён дапамог расійцам. Не чэрпалі вы са скарбніцы нашай сярэдневяковай мовы, як пераклады Скарыны, пісанні Буднага, слоўнік Бярынды і шмат якіх іншых пісьменнікаў, — уся гэта каштоўная спадчына засталася і застаецца некранутай.

А яна таксама магла б садзейнічаць выпрацоўцы высокага стылю. Увёўшы ж у літаратурны зварот засцяпковыя слоўцы, вы пазбавілі сябе магчымасці індывідуалізаваць вясковую мову, г. з. стварыць «нізкі стыль» — і зараз не адрозніш: хто гэта гаворыць — аўтар ці вясковая баба з Гальшоў, Баркоў ці Узнацкага? А ў гэтым і ўся справа, каб кожны гаварыў сваёю мовай.

Дасылаючы ў Вашай асобе папрокі нашаніўцам і іх эпігонам, гэта не азначае, што я за Вамі і вашымі паплечнікамі не прызнаю заслуг — прызнаю, але яны ў іншым. Ведаю, што не разам Кракаў будаваны. Але калі ўзведзены сцены, час брацца за аздабленне і арнаментцыю».

У пісьмах ад 25 і 27 ліпеня 1927 года А. Багдановіч расказвае пра дзейнасць партыі «Народная воля» ў Мінску, членам якой ён быў з 1885 года, а таксама пра падпольны часопіс «Гоман».

Нягледзячы на вялікую адоранасць і выключную энергію Адама Ягоравіча, жыццё давалася яму нялёгка. Трагічна склалася асабістае жыццё яго: зусім маладымі паміраюць яго першая і другая жонкі. Пайшлі з жыцця адзін за адным яго дзеці — маленькая дачка і сем сыноў. З дзесяці дзяцей перажылі бацьку толькі двое: Павел і Мікалай. Успаміны пра сына — паэта Максіма Багдановіча — Адам Ягоравіч заканчвае словамі тугі: «І якая недарэчнасць, што не ён пра мяне, а я пра яго павінен пісаць свае ўспаміны».

Трэба было мець вялікую мужнасць і жыццялюбства, каб не зламацца ад гора. Адам Ягоравіч, нягледзячы ні на што, безупынна працуе, працягвае акрамя асноўнай службы весці грамадскую і навуковую работу.

Шлях у навуку быў для А. Багдановіча таксама трагічным. Не ўбачылі свету самыя буйныя працы

вучонага: «Язык земли. Образование водоречных имен и производных от них» (т. 1—2), «Этнический состав народов славянских и русских» (т. 1—2), «Этнический состав белорусского народа», а таксама ўспаміны «Револьюцыйнае движенне в гор. Минске и губернии в 80-х и начале 90-х гг.», «К истории партии «Народной воли» в Минске и Белоруссии, 1880—1892 гг.», «Мои воспоминания» [пра жыццё беларускіх сялян.— *Н. В.*] (т. 1—2), успаміны пра Ф. І. Шаляпіна, а таксама пра К. П. Пешкаву засталіся і да гэтага часу ў рукапісах. Рукапісы захоўваюцца ў Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы АН БССР і ў архіве М. Горкага ў Маскве (успаміны пра Е. Пешкаву).

Трэба было мець вялікую ўпэўненасць у карыснасці сваіх навуковых вывадаў, каб не пакладаючы рук працаваць і працягваць даследаванні, нягледзячы на тое, што яны не публікуюцца.

У пісьме ў Вільню ад 7 студзеня 1929 года Адам Ягоравіч пісаў: «А я заўсёды за грамадскімі справамі забываў сябе». Пры такой напружанай службовай, грамадскай і навуковай рабоце Адам Ягоравіч не меў магчымасці асабліва ўваходзіць у справы сваіх сыноў. Ва ўспамінах пра Максіма Багдановіча ён пісаў: «Бацькі, наогул кажучы, дрэнныя суддзі для сваіх дзяцей, і я ў тым ліку».

Любімым сынам Адама Ягоравіча быў трэці сын, Леў, які быў надзелены вялікімі матэматычнымі здольнасцямі. Яго ён адправіў вучыцца ў Маскоўскі ўніверсітэт. Літаратурнай дзейнасці другога сына, Максіма, бацька ў пачатку, відаць, не надаваў сур'ёзнага значэння. Чытаючы бацькавы пісьмы рознага часу, мы бачым, як з гадамі, ужо пасля смерці Максіма, Адам Ягоравіч перачытваў літаратурную спадчыну сына і з кожным годам усё больш пранікаўся павагай да яго працы і таленту.

У пісьме ў Вільню ад 4 мая 1929 года ён з лёгкім сумам скажа: «...бацька паэта» (мой тытул у Беларусі)».

У перапісцы Адама Ягоравіча імя Максіма згадваецца неаднаразова.

У сакавіку 1913 года Максім Багдановіч цяжка хварэў. Бацька паведамляе Льву пра хваробу Максіма лаканічна, як пра стан, усім вядомы. На грашовым паштовым бланку ад 17 сакавіка 1913 г.: «Дома ўсе здаровы. Максім усё валяецца. Часам заглядваў да яго Додзік (Д. Дзявольскі.— Н. В.)».

У кастрычніку гэтага ж года Максім зноў злёг, і Адам Ягоравіч піша Льву на паштовым бланку ад 24 кастрычніка 1913 г.: «Максім сур'ёзна захварэў. Страшэнная інфлюэнца і, зразумела, адбываецца на лёгкіх». У 1913 г. цяжкая хвароба трымала Максіма ў ложку некалькі месяцаў.

Нам невядома, ці азнаёміўся Адам Ягоравіч адразу пасля смерці сына з яго рукапіснай спадчынай. Беларускі народ удзячны бацьку ўжо за тое, што ён захваў архіў сына. Але ў 1923 годзе, калі Адам Ягоравіч даведаўся аб тым, што ў Мінску збіраюцца выдаваць Максімавы творы,— ён не толькі азнаёміўся з яго рукапісамі, але і аказаў вялікую дапамогу Інстытуту беларускай культуры ў зборы публікацый з перыядычнага друку. Дапамагала Адаму Ягоравічу ў гэтай справе Вера Іванаўна.

Нямала, відаць, перадумаў бацька над рукапісамі сына. Ужо ва ўспамінах, напісаных у 1923 г., ён называе працу сына велізарнай. Разбіраючы архіў, Адам Ягоравіч убачыў тое, чаго не заўважыў у штодзённым жыцці з сынам: самаадданую творчую працу на карысць радзімы, нават дзёрзкую, як скажа ён пазней.

Наступныя па часе выказванні аб літаратурнай

дзеінасці сына сустракаем мы ў пісьмах Адама Ягоравіча ў Вільню. У пісьме ад 25 мая 1927 г. ён паведамляе адрасату, што днямі выходзіць з друку першы том твораў Максіма Багдановіча ў выданні Інстытута беларускай культуры: «...І гэта самае важнае, гэта можна і патрэбна было зрабіць для памяці нябожчыка, які непадзельна аддаў сваё кароткае жыццё паэтычнаму служэнню сваёй радзіме, свайму народу. Гэта было ахвярнае служэнне, род асуджанасці — і ў гэтых адносінах ён рэдкі прыклад: яго вершы сапраўды выпакутаваныя вершы.

Зразумела, не ўсё, што ім напісана, трапіла ў друк, але ўсё ж досыць поўнай будзе кніга яго пакут. Наўрад ці я дачакаюся другога выдання (яго паэзія далёка не ў духу сучасных настрояў) і таму рад, што нарэшце гэта выданне здзяйсняюць».

Пісьмо было напісана ў дзесятую гадавіну з дня смерці Максіма Багдановіча.

Падкрэсліваючы трагічнасць асабістага лёсу і ахвярны характар дзейнасці сына, Адам Ягоравіч, аднак, і ў той час яшчэ не зразумеў велічы паэтычнай спадчыны Максіма Багдановіча. За трагічным лёсам сына ён не ўбачыў яго светлай, аптымістычнай, жыццесцвярджалнай паэзіі, якой суджана доўгае жыццё. Называў паэзію сына не сугучнай нашаму часу. Таму і не было ў думках бацькі ўпэўненасці ў шчаслівым лёсе кніг Максіма. У 1927 годзе Адам Ягоравіч не спадзяваўся на наступныя выданні, мабыць, нават не ведаў, што ўжо ў 20-х гадах вершы М. Багдановіча вывучалі ў беларускіх школах.

Ён дачакаўся новых выданняў твораў Максіма. У 1927 годзе ў Вільні быў перавыдадзены прыжыццёвы зборнік вершаў «Вянок», у 1929 годзе ў Харкаве выйшла кніга вершаў у перакладзе на ўкраінскую мову пад назваю «Вінок», у 1940 годзе ў Мін-

ску выйшлі з друку «Выбраныя творы» і ў Маскве «Избранные стихи» ў перакладзе на рускую мову.

Пра падрыхтоўку рускага выдання Адам Ягоравіч ведаў¹. Прачытаўшы ў «Літаратурнай газете» артыкул Яўгенія Мазалькова «Замечательный белорусский поэт»², Адам Ягоравіч напісаў яму. Письмо датавана 6 студзеня 1940 года. Заканчваецца яно словамі гонару за сына і вялікім пачуццём сваёй прыналежнасці да яго жыцця: «Думаю, што я, які выхаваў нацыянальнага паэта Беларусі, заслугоўваю некаторай увагі і нават ганаровай удзячнасці».

Даруем старому бацьку, які страціў амаль усіх сваіх дзяцей, гэтыя трохкі напышлівыя радкі. Ён сапраўды даў народу вялікага паэта.

Адам Ягоравіч напісаў Яўгенію Мазалькову 6 студзеня, а 16 красавіка 1940 г. яго не стала. Відаць, гэта былі апошнія думкі Адама Ягоравіча пра сына Максіма, выказаныя пісьмова.

Згаданыя вышэй пісьмы Адама Ягоравіча 20-х гадоў захоўваюцца ў Вільнюсе ў рукапісным адзеле Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай ССР. Усяго там захоўваецца 7 пісьмаў А. Багдановіча. Пісьмы 30-х гадоў да пляменніцы Веры Іванаўны Кунцэвіч і ўнучкі Наталлі Глебаўны Кунцэвіч знаходзяцца ў аўтара гэтага артыкула. Паштовыя бланкі і ліст, адрасаваныя Льву Багдановічу ў Маскву, захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва БССР.

Тэкст пісьма да літаратуразнаўцы і перакладчыка Яўгенія Мазалькова ўзяты з фондаў Літаратурнага музея Янкі Купалы. Перадаў аўтограф

¹ Яго пісьмо да В. Кунцэвіч ад 15 кастр. 1939 г.

² Літаратурная газета, 1939, № 54.

пісьма Адама Ягоравіча сам Мазалькоў у 1969 годзе.

У снежні 1981 года ў Мінску шырока адзначалася 90-я гадавіна з дня нараджэння Максіма Багдановіча. Да гадавіны быў заснаваны яго Літаратурны музей, перад Оперным тэатрам пастаўлены помнік паэту. Можна, упершыню тады пра Максіма Багдановіча загаварылі так горача, на ўвесь голас. На святкаванні юбілею прыехалі з Горкага стрыечныя пляменніцы Максіма Багдановіча Анастасія Глебаўна Кунцэвіч і Таццяна Глебаўна Сібіракова. Яны былі глыбока ўсхваляваны народнай любоўю да іх дзядзькі Максіма, якога яны ведаюць толькі па ўспамінах сваякоў.

Знаёмячыся з вялізнай мастацкай выстаўкай, любоўна падрыхтаванай беларускімі мастакамі да гадавіны Максіма Багдановіча, яны безупынна паўтаралі: «Калі б дзед Адам убачыў і пачуў гэта! Калі б дажыў да гэтага дня!»

1984

ПОШУКІ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Максім Багдановіч пачаў друкавацца ў 1907 г. (Наша ніва, № 24). Як ужо зазначалася ў папярэдніх артыкулах, пры жыцці паэта былі выдадзены толькі адна кніга яго паэтычных твораў «Вянок» (1913) і некалькі публіцыстычных брашур. Усе астатнія творы паэта былі раскі-

даны па перыядычных выданнях, шмат матэрыялаў заставалася ў рукапісах неапублікаванымі.

У 1918 г. упершыню ўбачылі свет на старонках газеты «Вольная Беларусь» (1918, № 15) артыкул М. Багдановіча пра значэнне народнай творчасці ў развіцці беларускай літаратуры «Забыты шлях» і цыкл вершаў пад назваю «На ціхім Дунаю» («Бяседная», «У Максіма на кашулі...», «Як прыйшла я на ток малаціць...», «Хоць і зорачка — ды не вячэрняя...», «А як смерцю Максіма каралі...»). У № 19 за той самы год у газеце была змешчана паэма Максіма Багдановіча «Страцім-лебедзь».

Нямала аўтографаў Максіма Багдановіча сабраў беларускі бібліёграф Рамуальд Зямкевіч, які ў 1916—1917 гадах сустракаўся з паэтам у Мінску. Частку сабранных вершаў Р. Зямкевіч апублікаваў з рукапісаў пад загалоўкам «З пасмяротных твораў Максіма Багдановіча» ў 1919 г. у віленскім часопісе «Беларускае жыццё». Гэта верш «Народ, беларускі народ...» (№ 2), «Варажба» (№ 3) і «Просценькі вершык» (№ 4).

У красавіку 1923 г. Інстытут беларускай культуры атрымаў з Яраслаўля заяву¹ ад Адама Ягоравіча Багдановіча, у якой ён паведаміў пра свой намер перадаць інстытуту архіў сына.

У 1923 г. Адам Ягоравіч прыехаў у Мінск і здаў у Інстытут беларускай культуры ўсе рукапісы Максіма Багдановіча, што захоўваліся ў яго.

Навуковыя работнікі інстытута дэталёва вывучылі аўтографы паэта і падрыхтавалі да выдання. Вынікам чатырохгадовай работы Літаратурнай камісіі Інбелкульта з'явілася выданне двухтомнага акадэмічнага Збору твораў паэта (Творы. Мн., т. 1, 1927; т. 2, 1928). У ім былі змешчаны паэтычныя,

---

¹ Гл.: Шлях паэта, с. 127—130.

празаічныя і публіцыстычныя творы М. Багдановіча.

Выданне гэта лічылася поўным, хоць укладальнікі яго і адзначылі, што некаторыя абпаленыя аўтографы не ўдалося расчытаць. На думку ўкладальнікаў, не ўвайшла толькі перапіска паэта і ўспаміны пра яго. З гэтых матэрыялаў Літаратурная камісія Інбелкульта меркавала скласці трэці том Твораў Максіма Багдановіча, які не быў выданы.

Справа збору пісьменніцкай спадчыны — нялёгкая. Як і заўсёды, частка рукапісаў Максіма Багдановіча засталася ў прыватных асоб, і шмат з іх аказаліся пасля 1920 года за мяжой. У прыватнасці, за межамі нашай краіны апынуўся і каштоўны архіў Р. Зямкевіча. Літаратурнай камісіі Інбелкульта не ўдалося сабраць публікацыі з гэтага архіва ў заходнебеларускім друку. Але гэта ў той час засталася не заўважаным. Не здолела сабраць камісія і некаторыя прыжыццёвыя публікацыі твораў Максіма Багдановіча ў рускіх часопісах і газетах.

Першы пасля выхаду акадэмічнага выдання твораў паэта здолеў выявіць невядомыя тэксты Максіма Багдановіча Рыгор Жалязняк. Пішучы напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны дысертацыю пра Багдановіча, Рыгор Жалязняк пайшоў па шляху карпатлівай працы над абпаленымі рукапісамі. Яму ўдалося расчытаць аўтограф верша «Не бядуй, што хмары...», варыянты да верша «Як Базыль у паходзе канаў...» і да паэмы «Мушка-зелянушка», верш Янкі Купалы, перакладзены Максімам Багдановічам на рускую мову «Для зямлі маіх прадзедаў», урыўкі з артыкулаў «Частушка», «Вобразнасць апісанняў у вершах В. Марцінкевіча» і «Черновой незаконченный набросок».

У час вайны фашысты разграбілі ўсе буйныя бібліятэкі Мінска. Загінуў і архіў рукапісаў Максіма Багдановіча, што захоўваўся ў Акадэміі навук. Да гэтага часу мы яшчэ не ведаем, існуе ён дзе ці не.

Адзінае ўпамінанне пра лёс аўтографаў Максіма Багдановіча, відаць, тых, што захоўваліся ў Акадэміі навук БССР, мы сустрэлі ў прадмове да заходнегерманскага выдання твораў Багдановіча. Аўтар прадмовы паведаміў, што ў час вайны ў акупіраваным фашыстамі Мінску яму выпала пакарыстацца аўтографамі Багдановіча, якія яму даў адзін чалавек, але дзе яны зараз, ён не ведае. Прозвішча чалавека таксама не называе. Гэтае сцвярджэнне наводзіць на думку, што аўтографы могуць існаваць, але, магчыма, за межамі нашай краіны. Гэтая ж думка ўзнікае, калі знаёмішся з першай пасляваеннай публікацыяй рукапісаў М. Багдановіча, зробленай В. Вольскім. Віталі Вольскі ў артыкулах «Новыя аўтографы М. Багдановіча» (Беларусь, 1947, № 5, с. 32) і «Невядомыя рускія тэксты Максіма Багдановіча» (Літ. і мастацтва, 1949, 10 верас.) паведаміў, што ў Мінску, сярод кніг, вывезеных нямецкімі захопнікамі з бібліятэкі АН БССР і вярнутых пасля вайны, былі знойдзены два аўтографы М. Багдановіча¹. Адзін з іх — спіс твораў паэта, напісаных на рускай мове і апублікаваных у рускіх часопісах і газетах (1912—1914). Другі аўтограф — запіс розных афарызмаў.

Чаму сярод вярнутых кніг бібліятэкі АН БССР аказалася толькі два аўтографы М. Багдановіча?

---

¹ Захоўваюцца ў рукапісным фондзе Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, апублікаваны ў кн.: Ватацы Н. Максім Багдановіч: Паказальнік твораў, аўтографаў і крыт. літ. Мн., 1977, с. 109—112.

Відаць, іх не заўважылі, або палічылі нецікавымі, або проста не паспелі схапіць тыя, хто забраў з архіва Акадэміі навук БССР усе астатнія рукапісы М. Багдановіча (9 папак рукапісаў паэта і 3 папкі фотаздымкаў і матэрыялаў да яго біяграфіі).

Праўда, аўтар прадмовы да мюнхенскага выдання мог пакарыстацца і іншымі аўтографамі, калі мець на ўвазе тое, што ў Мінску ў час фашысцкай акупацыі знаходзіўся фашысцкі паслугач Езавітаў, у рукі якога трапілі аўтографы М. Багдановіча з архіва Р. Зямкевіча. Езавітаў даў з яго публікацыю ў фашысцкім часопісе, што выдаваўся ў 1943 г. у Мінску.

Зараз мы не ведаем пра лёс рукапісаў Максіма Багдановіча ні з архіва Акадэміі навук БССР, ні з архіва Р. Зямкевіча.

Пасля вайны вывучэнню творчасці Максіма Багдановіча прысвяцілі свае працы многія літаратуразнаўцы. Калі лічыць перадваенную дысертацыю Р. Жалызняка, па творчасці Багдановіча — паэта, празаіка, публіцыста, крытыка і перакладчыка — абаронена некалькі дысертацый, напісана шмат кніг. Вялікую работу па выяўленню невядомых раней тэкстаў паэта правялі навуковыя работнікі Інстытута літаратуры АН БССР.

Пасля памянёнай публікацыі В. Вольскага першы невядомы тэкст надрукаваў у газеце «Літаратура і мастацтва» за 8 красавіка 1950 г. выкладчык Мінскага педінстытута імя А. М. Горкага С. Шумаковіч. Ён апублікаваў верш М. Багдановіча «Крытыку» 1913 г. («Чэліні статуі не рабіў...»), які быў надрукаваны ў 1933 г. у віленскім «Гадавіку Беларускага навуковага таварыства»¹.

---

¹ Упершыню верш змешчаны ў кн.: Творы, Мн., 1957.

У 1953 г. надрукавала свой артыкул «Новыя матэрыялы пра М. Багдановіча» навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры і мастацтва АН БССР М. Барсток (Беларусь, 1953, № 6). У артыкуле друкуюцца вытрымкі з успамінаў паэта А. Д. Цітова пра Максіма Багдановіча, у якіх аўтар прыводзіць тэкст невядомага раней верша-экспромта Багдановіча «Николай Иванович, Вы ли...», напісанага на рускай мове ў форме трыялета. М. Барсток разглядае таксама некалькі рэцэнзій М. Багдановіча і артыкул «Львоў», якія засталіся па-за ўвагай крытыкі і не трапілі ў Творы (1927—1928).

Прыблізна ў гэты ж час беларускі драматург Язэп Дыла прыслаў з Саратава ў Акадэмію навук БССР амаль нечытэльны алоўкавы аўтограф крымскага дзённіка Максіма Багдановіча 1915 года. Літаратуразнаўчага значэння гэтыя інтымныя накіды не маюць. Захоўваецца дзённік у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР¹.

У 1957 г. у газеце «Літаратура і мастацтва» (25 мая) быў надрукаваны артыкул С. Александровіча «Сцежкамі песняра». У ім аўтар апублікаваў верш на рускай мове «Не сердись на меня, тихий друг...»².

Прыкладна з 1955 г. Інстытут літаратуры АН БССР распачаў работу над падрыхтоўкай новага акадэмічнага выдання твораў М. Багдановіча. Працавалі над гэтым выданнем Н. Перкін, І. Гарэцкі, Р. Гульман, Э. Гурэвіч і А. Харкевіч пад агульным кіраўніцтвам В. Барысенкі. Яны вялі пошук у архівах Масквы, Ленінграда, Вільнюса, Горкага і Яраслаўля, шукаючы рукапісы Максіма Багдановіча і

---

¹ Рукапісны фонд Сектара тэатра і кіно, фонд І, воп.: Агульны раздзел, спр. 13.

² Гл.: Багдановіч М. 36. тв.: У 2-х т. Мн., 1968, т. 2, с. 469.

невядомыя яго творы, раскіданыя ў газетах і часопісах.

Работнікам Інстытута літаратуры (І. Гарэцкаму, Р. Гульман) удалася знайсці ў архівах некалькі невядомых тэкстаў — вершы на рускай мове «Городская любовь» і «В горячем споре», Багдановічавы пераклады на рускую мову вершаў украінскага паэта А. Крымскага «Пальмы гордые и лавры», «Теплый гром. Цветя черешня...». Яны змясцілі іх і вершы, апублікаваныя да гэтага часу іншымі літаратуразнаўцамі, у падрыхтаваным імі выданні (Творы, Мн., 1957).

У 1958 г. даследчык М. Смолкін апублікаваў у часопісе «Полымя» (№ 3) цікавыя матэрыялы з рукапіснага архіва рэдакцыі газеты «Наша ніва», частка якога захоўвалася ў той час у Адзеле рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай ССР. Тут апублікаваны пісьмы Максіма Багдановіча 1911—1914 гадоў да работнікаў рэдакцыі альманаха «Малая Беларусь» і газеты «Наша ніва», «Урывак з невядомага крытычнага артыкула» (на самай справе гэта пастскрыптам да артыкула 1911 года «Глыбы і слаі», што не трапіў у друк, але ёсць у аўтографе артыкула), у якім даецца ацэнка мастацкіх твораў, змешчаных у клерыкальнай газеце «Віелагус» (Вільня, 1913—1915); тэкст Багдановічавога перакладу верша П. Верлена «Ракаўкі» на беларускую мову.

Праўда, мы ведалі гэтыя пісьмы і верш М. Багдановіча па «Гадавіку Беларускага навуковага таварыства» (кн. I. Вільня, 1933). Але там яны надрукаваны са скарачэннямі.

У 1962 г. у часопісе «Беларусь» (№ 7) былі апублікаваны ўспаміны Канстанцыі Буйло пра сустрэчы з Янкам Купалам. У тэксце ўспамінаў паэтэса прывяла невядомую эпіграму-экспромт Максіма

Багдановіча на Янку Купалу «Я купала — не малое, ды благое, наравістае дзіця...».

У 60-х гадах Інстытут літаратуры імя Я. Купалы АН БССР прыступіў да новага акадэмічнага выдання твораў Максіма Багдановіча (Зб. тв.: У 2-х т. Мн., 1968). Рыхтавалі яго І. Гарэцкі, Л. Гусева, Э. Гурэвіч, А. Харкевіч. У двухтомнік увайшлі мастацкія, крытычныя і публіцыстычныя творы. Укладальнікі ўлічылі амаль усе публікацыі твораў Багдановіча, зробленыя літаратуразнаўцамі пасля выхаду Твораў (1957); нанова зверылі тэксты з першакрыніцамі, у тым ліку і з некаторымі рукапіснымі, унеслі тэксталагічныя праўкі ў некаторыя тэксты. Упершыню былі надрукаваны пісьмы Максіма Багдановіча.

У пачатку 1968 г. пачаў збіраць біяграфічныя звесткі для напісання лібрэта оперы пра Максіма Багдановіча паэт Алесь Бачыла. На аснове здабытых матэрыялаў А. Бачыла напісаў цікавую кнігу «Дарогамі Максіма» (Мн., 1971). Дакументы і фотаздымкі, атрыманыя ім ад Паўла Адамавіча Багдановіча, захоўваюцца зараз у Цэнтральным літаратурным архіве БССР (Мінск).

У 1973 г. кандыдат філалагічных навук І. Саламевіч выявіў у Адзеле рукапісаў Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна ў Маскве паштоўку Максіма Багдановіча ад 22 красавіка 1913 г. да вучонага-філолага Ф. Я. Корша. Тэкст апублікаваны ў газеце «Літаратура і мастацтва», 1973, 2 лют.

Літаратуразнаўца В. Рагойша знайшоў аўтограф артыкула М. Багдановіча «Краса и сила»¹. У Творах (т. 2, 1928) і Зборы твораў (т. 2, 1968) артыкул друкаваўся з публікацыі ў часопісе «Украинская жизнь» (1914, № 2). Параўнанне аўтогра-

---

¹ Науковая бібліятэка АН УССР, Кіеў. Рукапісны адзел.

фа з гэтай публікацыяй паказала, што ў Зборы твораў (1968) ёсць істотныя тэксталагічныя адхіленні ад аўтографа, якія скажаюць думку аўтара. Публікацыя Рагойшы зроблена ў часопісе «Маладосць», 1974, № 5.

У 1976 г. В. Рагойша выявіў у Дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва БССР невялічкае пісьмо Максіма Багдановіча 1909 года з Крыма ў рэдакцыю «Нашай нівы» з просьбаю падпісаць яго на газету тэрмінам на 2 месяцы на крымскі адрас. Інфармацыя аб гэтым і тэкст пісьма змешчаны на старонках газеты «Літаратура і мастацтва», 1976, 10 снежня¹.

У 1978 г. быў надрукаваны вельмі цікавы артыкул І. Саламевіча «Неизвестное стихотворение Максима Богдановича»². Ён даказаў, што верш на рускай мове «Современным поэтам», апублікаваны ў «Северной газете» (Яраслаўль) за 27 снежня 1913 г. і артыкул «Народное образование», надрукаваны ў «Северном календаре» на 1912 г., напісаны М. Багдановічам.

Вельмі плённым быў юбілейны 1981 год, калі святкавалася 90-годдзе з дня нараджэння Максіма Багдановіча. Даследчык В. Скалабан раскрыў у сваёй публікацыі «Невядомы артыкул паэта»³ псеўданім Максіма Багдановіча «М. Осьмак» і невядомую публікацыю паэта ў газеце «Дзянніца» за 27 лістапада 1916 г. Артыкул «Агляд працы за першы год Мінскага Аддзела Беларускага таварыства для помачы пацярпеўшым ад вайны» надрукаваны ў гэтай газеце пад псеўданімам «М. Осьмак», з'яўляецца варыянтам вядомага нам раней артыкула

¹ Аўтограф пісьма захоўваецца ў Дзярж. архіве літ. і мастацтва БССР, ср. 3, воп. 1, адз. зах. 37, арк. 281.

² Неман, 1978, № 11, с. 187.

³ Полюмя, 1981, № 12, с. 189—191.

«Деятельность Минского Белорусского комитета», змешчанага ў маскоўскім часопісе «Украинская жизнь», 1917, № 1—2, на рускай мове. Але знойдзены В. Скалабанам варыянт артыкула, напісанага па-беларуску, быў апублікаваны ў беларускай газеце «Дзянніца», якую выдаваў у 1916—1917 гг. у Петраградзе Цішка Гартны, раней за скарочаны рускі варыянт. Значыць, В. Скалабан знайшоў першую публікацыю гэтага артыкула, больш поўную. Яна мае характэрную для Максіма Багдановіча канцоўку, якая адсутнічае ў рускім варыянце артыкула.

Працуючы у Цэнтральным гістарычным архіве БССР, В. Скалабан выявіў яшчэ многа дакументаў, якія характарызуюць работу М. Багдановіча ў Мінскай губернскай харчовай камісіі ў 1916—1917 гадах, а таксама брашуру «Обзор деятельности Минской губернской продовольственной комиссии по 1 января 1917 г.», напісаную Максімам Багдановічам у службовым парадку¹.

Архівы нашай краіны тояць, відаць, нямала разгадак нявырашаных пытанняў багдановічазнаўства. Сведчаннем гэтаму з'яўляецца апошняя публікацыя былога дырэктара Літаратурнага музея Максіма Багдановіча М. Пазнякава «Максим Богданович: Неизвестные страницы» (Неман, 1984, № 1). З пільма супрацоўніка рэдакцыі яраслаўскай газеты «Голос» М. Агурцова да карэспандэнта гэтай газеты А. Залатарова ад 27 лютага 1916 г. М. Пазнякоў даведаўся аб невядомым псеўданіме Максіма Багдановіча — «Ив. Февралев». М. Пазнякоў прагледзеў у фондах Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна (Масква) падшыўкі газеты «Голас» за 1915—1916 гады і знайшоў на яе старонках апа-

---

¹ Неман, 1981, № 12, с. 141—149.

вяданне М. Багдановіча «Экзамен», маленькія фельетоны «Карлик и человек», «Нумизматы», «Ванька-встанька» і «Жаль книгу», а таксама нататку «В гостях у детей». Письмо М. Агурцова захоўваецца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва ў Маскве.

Гэты Цэнтральны архіў літаратуры і мастацтва нашай краіны і на сёння недастаткова вывучаны беларускімі літаратуразнаўцамі. Матэрыялы, звязаныя з імем Максіма Багдановіча, могуць захоўвацца ў фондах асобных пісьменнікаў і архівах рэдакцый часопісаў і газет. Так у друку не пісалі аб тым, што ў ЦДАЛМ СССР, у фондзе рускага пісьменніка Я. Я. Нячаева (1859—1925), захоўваецца экзэмпляр «Вянка» з дарункавым надпісам Максіма Багдановіча. Вельмі цікавы асабісты архіў гісторыка рускай літаратуры, публіцыста, журналіста і перакладчыка В. Я. Чашыхіна (1866—1923, пісаў пад псеўданімам Вятрынскі). В. Чашыхін скончыў Пецябургскі універсітэт. За ўдзел у народавольскім руху быў сасланы ў Вяцкую губерню на тры гады. У гэты час перапісваўся з Максімам Горкім. У снежні 1899 г. прыехаў у Ніжні Ноўгарад, дзе па рэкамендацыі Горкага пачаў супрацоўнічаць у газеце «Нижегородский листок». Цікавыя звесткі адносна супрацоўнікаў «Нижегородского листка» прыводзіць Л. Фарбер у кнізе «А. М. Горький в Нижнем Новгороде» (Горький, 1957): «Нижегородская ахранка спецыяльнай сакрэтнай адносінай (№ 95 ад 24 студз. 1903 г.) паведамляе дырэктару Дэпартаменту паліцыі: ...у ліку супрацоўнікаў «Нижегородского листка» прымаюць удзел Н. П. Ашэшаў, С. І. Грынявіцкі, П. А. Яршоў, В. Г. Караленка, А. М. Пешкаў, В. Я. Чашыхін і Е. М. Чырыкаў — усе вострым пад нягласным нагля-

дам паліцыі, А. В. Якавіцкі — знаходзіўся пад гласным наглядом».

В. Чашыхін напісаў і выдаў некалькі манаграфій — пра Граноўскага, Герцэна, Някрасава, Да-стаеўскага, Чарнышэўскага і Успенскага. З 1899 па чэрвень 1901 г. і з ліпеня 1903 года В. Чашыхін жыў у Ніжнім Ноўгарадзе і мог сустракацца ў Аляксея Максімевіча Горкага з Адамам Ягоравічам Багдановічам.

У Цэнтральным дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва ў Маскве захоўваецца асабісты архіў В. Чашыхіна. Цікава, што ў ім маюцца аўтографы двух вершаў Максіма Багдановіча, перакладзеных В. Чашыхіным на рускую мову. Гэта вершы «В чарке темной и глубокой...» і «Сердце плачет-ноет в злой тоске по воле...». Пераклады не датаваны. Можа, яны зроблены яшчэ пры жыцці Максіма Багдановіча? Ва ўсякім разе В. Чашыхін пераклаў іх не пазней 1923 года, бо ў гэтым годзе ён памёр.

У фондзе М. Ісакоўскага можа нас зацікавіць машынапіс перакладаў Максіма Багдановіча «Край мой родимый...», «Слуцкие ткачихи», «Ой, зовет труба раным-рано...», «Доброй ночи, заря-заряница...», «Перед паводком». Пераклады гэтыя вядомы па публікацыях. Але ў тым жа фондзе М. Ісакоўскага захоўваецца і невядомы да гэтага часу пераклад верша Максіма Багдановіча «Среди песков египетской земли...», выкананы астраханскім літаратуразнаўцам і паэтам М. Травушкіным.

М. С. Травушкін кандыдат філалагічных навук, выкладчык Астраханскага педінстытута, вядомы літаратуразнаўцам сваімі шматлікімі літаратуразнаўчымі працамі, хоць і публікаваўся ён у 1953—1968 гадах пераважна ў астраханскім і горкаўскім друку. Вядомы яго працы пра творчасць М. Гор-

кага, І. Бехера, П. Флемінга і іншых, а таксама артыкулы, прысвечаныя літаратурнаму краязнаўству. Сшытак вершаў і перакладаў М. Травушкіна датаваны 1941—1946 гг.

У 40—60-х гадах перакладаў вершы Максіма Багдановіча рускі паэт Марк Шэхцер (1911—1963). У ЦДАЛМ СССР, у асабістым архіве М. Шэхцера, захоўваюцца яго пераклады вершаў «А в местечке Берестечке», «Зачем у нас окаменелости...», «Непогожий вечер», «Отзвуки родины».

Пашыраюцца паступова нашы веды і пра жыццё Максіма Багдановіча. У 1983 г. звярнулі на сябе ўвагу публікацыі «Тут нараджалася яго слова» (Голас Радзімы, 1983, 15 верас.) і «Радок у біяграфію паэта» (Літ. і мастацтва, 1983, 7 кастр.), якія належаць навуковаму работніку Літаратурнага музея Максіма Багдановіча Т. Кароткай. Яна звярнула ўвагу на пісьмы Марыі Апанасаўны Багдановіч 1895 года да Адама Ягоравіча, што захоўваюцца ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. З іх яна даведалася, што ў сакавіку — жніўні 1895 года Марыя Апанасаўна гасціла з дзецьмі ў сваёй роднай сястры Сцепаніды Апанасаўны, муж якой, Франц Секержыцкі, служыў аб'ездчыкам у Вяззеўскім лясніцтве, якое належала Мікалаю Радзівілу. Вось тут, у невялічкім маёнтку Вяззе, непадалёк ад станцыі Асіповічы, і пражыла чатыры месяцы Марыя Апанасаўна з сынамі Вадзімам, Максімам і Львом. Максіму ішоў у той час чацвёрты год. Аўтар публікацыі слухна заўважае, што тут, у Вяззі, Максім Багдановіч упершыню пачуў беларускую мову. Гэтай старонкі з біяграфіі паэта даследчыкі да гэтай публікацыі не ведалі.

У 1984 годзе часопіс «Неман» № 7 надрукаваў

цікавы артыкул В. Гапавай «Где же архив Максима-книжника?». Цікавы ён не толькі параўнальным аналізам дзвюх рэдакцый верша «Касцёл св. Анны ў Вільні». У артыкуле апублікаваны невядомы ліст А. Я. Багдановіча да сына Паўла. У лісце падрабязна апісана ўрачыстая сустрэча Адама Ягоравіча ў 1923 годзе ў Мінску беларускай грамадскасцю, сустрэча, на якой ён даў згоду вярнуцца ў Мінск. Але не прыехаў. Прычына, чаму Адам Ягоравіч не выканаў сваё абяцанне, ясна выказана ў другім апублікаваным В. Гапавай лісце Паўла Адамавіча да бацькі, у якім ён выказаў думку ўсёй сям'і Багдановічаў: «Самае трагічнае ў лёсе Максіма гэта тое, што яго не разумелі і ніколі ніхто не зразумеў». Гэтыя пісьмы пашыраюць нашы веды аб жыцці і дзейнасці бацькі і сына-паэта Багдэчовічаў.

Дазволю сабе спыніцца на вопыце свайго пошуку аўтографаў М. Багдановіча. Пачала гэтую працу даўно, у 1956—1957 гг., з вывучэння каментарыяў да першага двухтомнага выдання Твораў (1927—1928) Максіма Багдановіча і вопісу аўтографаў паэта, складзенага В. Мачульскім і змешчанага ў другім томе першага акадэмічнага выдання.

З прычыны таго, што асабісты архіў Максіма Багдановіча, які захоўваўся да вайны ў Акадэміі навук БССР, загінуў, мне трэба было перш за ўсё ўстанавіць, якія творы надрукаваны ўкладальнікамі Твораў з апісаных В. Мачульскім аўтографаў і што друкавалася з іншых крыніц. Вывучаючы вопіс рукапісаў, я, напрыклад, заўважыла, што зборнік «Зеленя» друкаваўся не з аўтографа паэта, а з рукапіснай копіі, выкананай стрыечным братам Максіма — Андрэем Галаванам. Гэта ўжо дала падставу шукаць уласны рукапіс паэта, які павінен быў існаваць.

Вывучэнне матэрыялаў прывяло мяне да думкі,

што трэба нанова перагледзець прыжыццёвы рускі, беларускі і ўкраінскі перыядычны друк з мэтай выяўлення тэкстаў Багдановіча. Усе біяграфічныя матэрыялы, апублікаваныя да вайны, паказалі, што мы вельмі мала ведалі пра сям'ю Багдановічаў, пра жыццё самога паэта, пра ўмовы, у якіх ён жыў і працаваў.

Таму паставіла перад сабою чатыры задачы:

1. Выяўленне невядомых аўтографіў паэта.
2. Даследаванне прыжыццёвага Максіму Багдановічу і пасмяротнага беларускага і рускага друку з мэтай выяўлення невядомых нам твораў.
3. Пошук успамінаў у друку і ў архівах.
4. Пошук людзей, якія ведалі Максіма Багдановіча.

З 1957 г. я пачала шукаць адрасы і спісвацца з людзьмі, якія, на маю думку, маглі ведаць Максіма, а таксама вяла актыўную перапіску з архівам розных гарадоў.

Плённы вынік у той час даў прагляд перыядычных выданняў. Ужо ў 1957 годзе, праглядаючы газеты на беларускай мове, што выдаваліся ў 20-я гады за межамі нашай краіны, я напаткала публікацыю 1927 года з архіва Р. Зямкевіча ў газеце «Голас беларуса» (1927, № 57), што выдавалася ў буржуазнай Латвіі. Там былі ўпершыню апублікаваны цікавыя вершы («Жывая лялечка», «Цяжарная», «Вечар ціхі, вечар прасты...») і «Крытыку» («Дарэмна ловіце вы ў сетку матылька...») ¹. Усе яны датаваны 1910 годам.

У маскоўскім часопісе «Жизнь для всех» за 1914 (№ 5—6) і 1916 (№ 7) гады ўдалося знайсці два невядомыя дагэтуль артыкулы Максіма Багдановіча — «Иван Франко» (1916) і «Новая интеллиген-

---

¹ Гл.: Полюмя, 1957, № 5, с. 157.

ция» (1914) ¹. Асабліва цікавы апошні артыкул пра нараджэнне новай «сялянскай і рабочай» інтэлігенцыі і пра ўзнікненне нацыянальна-вызваленчага руху ў Расіі.

Не была вядома даследчыкам нават цэлая брашура М. Багдановіча «Братья-чехи», выдадзеная ў Маскве ў 1914 годзе. Некалькі пазней у «Северной газете» (Яраслаўль, 1914, № 1, 2 студз.) напаткала аўтарскі пераклад апавядання «Апокрыф» на рускую мову пад назваю «Притча о васильках». Тэкст «Притчи о васильках» і брашуры «Братья-чехи» перадала складальнікам Твораў (1957) і Збору твораў (1968) без публікацыі. У 1958 г. трапіўся мне ў дарэвалюцыйным друку (Наша ніва, 1912, № 46) невядомы да таго часу беларускі арыгінал верша «Белым цветам адзета каліна» ², трохі пазней — верш «Беларусь» (Беларускі каляндар на 1927 г., Вільня, 1927, с. 17).

У 1961 годзе Мінск наведала ленаградскі літатурознаўца і складальніца зборніка «Белорусские поэты» (Л., 1963) Р. І. Файнберг. Яна падбірала тэксты для зборніка. Я прапанавала ёй верш «Беларусь», які яшчэ не змяшчаўся ў кнігах Максіма Багдановіча. У 1963 годзе зборнік быў выдадзены, і ў ім змешчаны верш «Беларусь» у перакладзе на рускую мову А. Пракоф'ева. У 1966 годзе верш «Беларусь» у арыгінале быў надрукаваны ў кнізе «Дзень паэзіі — 66» (Мн., 1966, с. 14), а праз два гады ў акадэмічным Зборы твораў (1968). У гэта выданне ўпершыню ўвайшоў і беларускі арыгінал верша «Белым цветам адзета каліна...».

Пасля выхаду ў свет апошняга двухтомнага акадэмічнага Збору твораў (1968) удалося знайсці

---

¹ Гл.: Полюмя, 1957, № 5, с. 155—162.

² Гл.: Літ. і мастацтва, 1958, 7 чэрв.

яшчэ два невядомых аўтографы М. Багдановіча — «Эпіграф да верша» і «Да дзяўчыны»¹, а таксама беларускі арыгінал верша «Касцёл св. Анны ў Вільні»².

У 1984 годзе, праз тры гады пасля таго, як апублікавала беларускі арыгінал верша «Касцёл св. Анны ў Вільні», знойдзены на старонках малавядомай віленскай газеты «Беларускі дзень», № 13 за 1927 год, у часопісе «Неман» (1984, № 7) з'явілася публікацыя другой рэдакцыі гэтага верша, змешчанага ў 1960 годзе ў мюнхенскім выданні твораў М. Багдановіча. В. Гапава ў артыкуле «Где архив Максима-книжника?» дае параўнаўчы аналіз абедзвюх рэдакцый верша і прыходзіць да вываду, што публікацыя 1960 года з'яўляецца апошняй аўтарскай рэдакцыяй верша і зроблена з абпаленых аўтографаў Максіма Багдановіча, што захоўваліся ў Мінску ў Акадэміі навук БССР. А гэта сведчыць, на думку В. Гапавай, што архіў М. Багдановіча, прывезены яго бацькам у 1923 годзе ў Мінск, знаходзіцца за межамі нашай краіны.

Але, на маю думку, мюнхенская публікацыя зроблена не з гэтага архіва. У вопісе аўтографаў М. Багдановіча значыцца толькі ўрывак з беларускага арыгінала верша. Пасля І. Замоціна і В. Мачульскага над аўтографамі Максіма Багдановіча вельмі сур'ёзна працаваў аўтар першай дысертацыі пра Максіма Багдановіча паэт Р. Жалызняк. Ён не мог не заўважыць верша. Сама ж В. Гапава не заўважыла таго, што ў мюнхенскім выданні надрукаваны яшчэ два беларускія вершы, вядомыя нам па Зборы твораў (1968) толькі ў аўтарскіх перакладах

¹ Гл.: Шлях паэта, 1975, с. 299.

² Маладосць, 1981, № 6, с. 171—178.

на рускую мову: «Смех і гоман. Малпачка ля ганку...» і «Заціхніце, мукі кахання...».

Справа ў тым, што шмат вершаў М. Багдановіча было на руках у прыватных асоб, у літаратурных работнікаў газеты «Наша ніва» і ў архіве гэтай газеты. У архіве Р. Зямкевіча былі некаторыя рукапісы вершаў М. Багдановіча, пасланыя паэтам «Нашай ніве», але перакрэсленыя літработнікамі газеты. Рэдакцыя газеты не турбавалася аб захаванні рукапісаў, іх маглі браць тыя, хто імі цікавіўся. Верш «У вёсцы» паэту давялося пісаць нанова, бо першы тэкст, пасланы супрацоўнікам газеты, знік.

Таму цікавы артыкул В. Гапавай у «Немане» ўсё ж не даказвае, што публікацыя 1960 года зроблена з аўтографа, што знаходзіўся ў Мінску. Але пытанне аб магчымасці існавання мінскага архіва аўтографаў Максіма Багдановіча ўзнята правільна.

На маю думку, доказам таго, што аўтографы Максіма Багдановіча поўнасцю або часткова трапілі за мяжу, з'яўляецца той факт, што з кнігамі Бібліятэкі АН БССР, вывезенымі фашысцкімі акупантамі ў час вайны з Мінска, пасля вайны былі вернуты два аўтографы паэта.

Прагляд перыядычнага друку дапамог таксама сабраць рэцэнзіі, артыкулы і асобныя водгукі з дэрэвалюцыйнага беларускага, рускага, украінскага, чэшскага і польскага друку на творчасць Багдановіча.

Пошук сваякоў і людзей, што ведалі Максіма Багдановіча, не адразу даў плён. Самая вялікая ўдача напаткала мяне ў 1964 г., калі мне ўдалося пазнаёміцца са стрыечнай пляменніцай Максіма Багдановіча Наталляй Глебаўнай Кунцэвіч (1913—1982) і яе сёстрамі Анастасіяй і Таццянай. Ніхто

з іх не памятае Максіма Багдановіча, але яны вельмі паважалі свайго дзеда Адама і шмат чаго ведаюць з яго слоў.

У Наталлі Глебаўны я нарэшце знайшла аўтограф рукапіснага зборніка вершаў Максіма Багдановіча «Зеленя», які шукала многа год. Наталля Глебаўна перадала мне многа невядомых да таго часу фотаздымкаў і пісьмаў Адама Ягоравіча, Ганны Іванаўны і Пятра Іванавіча Гапановічаў. Некаторыя з гэтых матэрыялаў былі апублікаваны ¹.

Знаёмства з людзьмі, якія ведалі Максіма Багдановіча: з Ганнай Кіпрыянаўнай Валасовіч-Гразновай, Людвікай Антонаўнай Войцік (Зоськай Верас), Ціханам Мікалаевічам Годневым і Васілём Савічам Гарбацэвічам дало мне вельмі многа. Кожны з іх дадаў нешта непаўторнае да партрэта Багдановіча. Гутаркі з імі, а таксама сабраныя ў друку і архівах успаміны іншых асоб намалювалі прыгожы вобраз паэта — чалавека гарачага і добрага сэрца, адданага роднаму народу.

З 1964 г. наладзілася ў мяне перапіска з Паўлам Адамавічам Багдановічам (1901—1969). Пісьмы яго былі змястоўнымі і цікавымі ².

Шчыра ўдзячна я яшчэ аднаму чалавеку — сыну Ганны Рафаілаўны Какуевай — Мікалаю Іванавічу Лілееву, з якім я сустрэлася ў Ленінградзе і перапісваюся многа гадоў. Яго расказы пра маці і яе акружэнне асвятлілі цэлы перыяд у жыцці Максіма Багдановіча. У яго захавалася некалькі невядомых раней групавых фотаздымкаў, на якіх быў і Максім Багдановіч. Усе гэтыя матэрыялы М. І. Лілееў перадаў мне.

---

¹ Маладосць, 1965, № 2, с. 124—135; 1971, № 12, с. 114—116; Беларусь, 1965, № 8, с. 27; 1981, № 11.

² Неман, 1971, № 4, с. 146—156.

Але, публікуючы фотаздымкі, якія атрымала ад Мікалая Іванавіча, я дапусціла недаравальную памылку: на фота, дзе знята моладзь з кашамі, ліцэіст, які так хораша ўсміхаецца¹, гэта не Максім Багдановіч.

Гэта выявілі работнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Яны даслалі летам 1984 г. гэтае фота і некалькі вядомых здымкаў М. Багдановіча ў судовую экспертызу ў Маскву і атрымалі адказ, што на фотаздымках зняты розныя людзі.

Звычайна я не спяшаюся з публікацыяй новых матэрыялаў і ўсебакова правяраю іх. А тут... Вельмі ж падобны гэты ліцэіст на Максіма Багдановіча.

У 1981 годзе, да 90-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча, быў створаны літаратурны музей. У фонды гэтага музея я перадала аўтографы, фотаздымкі і іншыя матэрыялы, што збірала на працягу многіх гадоў. У сябе пакінула толькі пісьмы сваякоў М. Багдановіча, якія, на маю думку, яшчэ рана абнародаваць.

У апошнім акадэмічным выданні (1968) адсутнічаюць наступныя ўжо вядомыя нам па публікацыях у перыядычным друку тэксты Максіма Багдановіча:

1. Вершы: «Я купала — не малое, ды благое, наравістае дзіця...», «Эпіграф да верша» і «Да дзяўчыны»; беларускія арыгіналы вершаў «Смех і гоман. Малпачка ля ганку...», «Заціхніце, мукі каханья...», «Қасцёл св. Анны ў Вільні»; верш на рускай мове «Современным поэтам».

З прычыны таго, што арыгіналы вершаў «Смех і гоман. Малпачка ля ганку...» і «Заціхніце, мукі ка-

---

¹ Гл.: Маладосць, 1979, № 1, с. 171.

ханья...»¹ не публікаваліся ў нашым друку², прыводжу іх тэкст:

I

Смех і гоман. Малпачка ля ганку
Удае, «як баба ходзіць па ваду»,
І гудзе «тоску по родине» шарманка;
Я ж да птушкі ў клетцы «шчасце» браць іду.

Ды з такім стараннем дзюбкаю выймае
Птушка шэрая білецік сіні мне,
Што душа міжволі верыць ёй жадае:
«Не спадманеш?» — «Не!»
Дапраўды, птушка, не?

II

Заціхніце, мукі кахання,
Засні, безнадзейнае сэрца.
Панура, тужліва
Імкнеце гады за гадамі,
Панура, тужліва.
Адну толькі маю надзею,—
Народзіцца ў Ані дзіцёнак,
Падобны да мамы,
З вачыма, як цёмныя зоры,
Падобны да мамы.
Аддам я жыццё яму ў рукі,—
Няхай тады будзе, што будзе:
Ці хай ён у ручках
Пакрышыць яго, як забаўку,
Ці хай ён у ручках
Угрэе сірочае сэрца.

2. Артыкулы: «Народное образование», «Агляд працы за першы год Мінскага Аддзела Беларускага таварыства для помачы пацярпеўшым ад вайны», «Обзор деятельности Минской губернской продовольственной комиссии по 1 января 1917 г.»

¹ Верш пачынаецца цытатай з вядомага рускага раманса «Уймись, волнения страсти» на словы Н. Кукальніка.

² Багдановіч М. Вянок паэтычнай спадчыны. Нью-Йорк — Мюнхен, 1960.

3. Апавяданне «Экзамен», фельетоны «Карлик и человек», «Нумизматы» і «Жаль книгу», заметка «В гостях у детей».

4. Письмы: ад 26 красавіка 1912 г. да В. Я. Брусава; ад 22 красавіка 1913 г. да Ф. Я. Корша; ад чэрвеня — ліпеня 1909 г. з Крыма ў рэдакцыю «Нашай нівы», а таксама пісьмо на паштовым пераводзе ад 20 сакавіка 1914 г., адрасаваным у Маскву брату Лёве, якое захоўваецца ў Дзяржаўным літаратурна-мастацкім музеі БССР¹.

Прыведзеныя матэрыялы сведчаць пра тое, што даўно наспела вострае пытанне аб падрыхтоўцы новага акадэмічнага выдання твораў Максіма Багдановіча.

1974, 1982, 1984

---

¹ Гл.: Голас Радзімы, 1985, 7 лют.

ТРОХІ ПРА МІНУЛАЕ

ЦІ ДРУКАВАЎСЯ «СЛОЎНІК...» І. ГРЫГАРОВІЧА?

У газеце «Літаратура і мастацтва» за 2 красавіка 1960 года быў апублікаваны артыкул М. Улашчыка «Літаратурная спадчына Івана Грыгаровіча». У гэтым артыкуле паведамлялася, што навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН СССР А. Праэбражэнскі, працуючы ў Краснаярскім архіве, адшукаў архіў гісторыка і лінгвіста Івана Грыгаровіча (1792—1852) і што гэты архіў перавезены ў Маскву ў Цэнтральны музей літаратуры і мастацтва.

У архіве, сярод іншых матэрыялаў, захаваўся рукапіс слоўніка беларускай мовы, складзенага І. Грыгаровічам.

Упамінанні пра няскончаны слоўнік І. Грыгаровіча неаднаразова сустракаліся ў літаратуры, але тэкст слоўніка даследчыкамі не вывучаўся, хоць некаторыя вучоныя і сцвярджалі, што слоўнік І. Грыгаровіча на літары А, Б, В быў апублікаваны. Чым жа растлумачыць той факт, што слоўнік, апублікаваны ў сярэдзіне ХІХ стагоддзя, дагэтуль не вывучаны даследчыкамі?

Асноўнай крыніцай ведаў пра дзейнасць аўтара беларускага слоўніка, на якую спасылаюцца ўсе пазнейшыя даследчыкі, з'яўлялася біяграфія І. Грыгаровіча, апублікаваная яго сынам Мікалаем Іва-

навічам у часопісе «Странник» (1861, № 6, т. II). Каменціруючы перапіску бацькі з графам М. Румянцавым, М. Грыгаровіч дае пералік асноўных работ І. Грыгаровіча: «Лічу не лішнім далучыць да гэтых прац яшчэ адну працу, якой заняцца прапанавала яму ІІ аддзяленне Акадэміі навук, Слоўнік Заходне-рускай гаворкі, якую ён, зрэшты, паспеў аддрукаваць толькі 10 аркушаў і давёў уключна да літары В. Протаіерэй Іаан Грыгаровіч глыбока і грунтоўна ведаў мову, гісторыю і старажытнасці Заходне-Рускага краю. Глыбокае знаёмства яго з тутэйшымі пісьмовымі помнікамі, нормама і звычаямі было зарукай таго, што праца, задуманая ў шырокім плане, утрымлівала б у сабе багатыя матэрыялы для вытлумачэння народнага, рэлігійнага і грамадзянскага жыцця Заходняй Расіі. У размовах са сваімі саслужыўцамі ён нярэдка гаварыў: «Складальнік слоўніка, як праўдзівы летапісец, абавязаны запісваць усе словы, якія ўжываў і ўжывае народ у сваім хатнім побыце, у службе, сваіх малітвах да бога і ў сваіх законах; слоўнік ёсць летапіс мовы, і ў гэты летапіс павінны быць унесены ўсе факты, якія былі і ёсць».

У біяграфіі бацькі М. Грыгаровіч пісаў таксама: «Такім чынам, спецыяльнасць протаіерэя Грыгаровіча — глыбокае знаёмства з гісторыяй Заходняга краю — знайшла сабе самую шырокую ніву дзейнасці. Але ёй адкрылася яшчэ адна галіна працы, якая абяцала выклікаць і спалучыць усе яго веды пра гэты край,— мы маем на ўвазе прапанову айцу Іаану былога міністра народнай асветы князя Шырынскага-Шахматава скласці слоўнік Заходне-рускай гаворкі. Чытачам нашым можа падацца дзіўным, што мы надаем такое шырокае, жывое значэнне гэтай працы. Але так разумёў яе сам аўтар. У сваёй запісцы, прадстаўленай па гэтай справе,

аўтар выказвае такі погляд на гэтую справу, які і цяпер мае ўсю свежасць... Першыя дзесяць аркушаў гэтага слоўніка, надрукаваныя ў Ведамасцях II-га аддзялення Акадэміі навук, могуць даць некаторае ўяўленне пра гэтую працу; але, канечне, толькі некаторае. Гэта была першая спроба, толькі што пачатая, у якой аўтар не паспеў сказаць свайго апошняга слова. Смерць абарвала працу разам з жыццём нашага даравітага і нястомна дзейнага вучонага».

У некралогу «Протаіерэй І. І. Грыгаровіч», змешчаным у «Журнале Министерства народного просвещения» (1852, № 12), сказана: «Нарэшце, нельга не пашкадаваць аб філалагічнай працы яго, якая засталася далёка не скончанай, аб працы, пачатай ім ужо ў апошнія гады жыцця па прапанове II аддзялення Імператарскай Акадэміі навук: ён паспеў надрукаваць толькі дзесяць аркушаў «Слоўніка Заходне-рускай гаворкі».

У энцыклапедычным слоўніку Бракгаўза і Ефрона амаль даслоўна паўтараецца тое самае: «З задуманага ім [І. Грыгаровічам] «Слоўніка Заходне-рускай гаворкі» паявіліся толькі першыя 10 аркушаў у «Изв. II Отд. Акад. наук».

Вядомы рускі этнограф і літаратуразнаўца А. Пыпін у 4 томе «Истории русской этнографии», прысвечаным Беларусі і Сібіры, пісаў: «Нарэшце, а. Грыгаровіч займаўся складаннем беларускага слоўніка; толькі частка яго была надрукавана да смерці». І ў зноскы дадаў: «План гэтага слоўніка, у скарачэнні, надрукаваны быў у «Отчете» II аддзялення Акадэміі за 1848 г., а цалкам у яго біяграфіі «Нарыс жыцця протаіерэя І. І. Грыгаровіча» ў «Страннике», 1861, т. 2, стар. 303—338».

У другім месцы А. Пыпін гаворыць не так катэгарычна: «Мы ўпаміналі вышэй, што беларускі

слоўнік пачаў складаць яшчэ протаіерэй Грыгаровіч, але за яго смерцю слоўнік застаўся ў самым пачатку, на 10 аркушы. Рускае аддзяленне Акадэміі, жадаючы давяршыць гэтую работу, прапанавала ўзяцца за гэта двум ўраджэнцам Заходняга краю, Насовічу і Мікуцкаму: апошні паведаміў толькі нязначны матэрыял, а Насовіч у 1863 г. прадставіў на Дзямідаўскую прэмію цэлы багаты слоўнік, над якім ён працаваў на працягу 16 гадоў. Рускае аддзяленне ўзяло на сябе друкаванне слоўніка». Тут А. Пыпін ужо нічога не гаворыць пра друкаванне слоўніка І. Грыгаровіча.

Такім чынам, ва ўсіх пералічаных крыніцах было сказана, што 10 аркушаў слоўніка былі надрукаваны, а некаторыя аўтары, у тым ліку і сын І. Грыгаровіча, сцвярджаюць, што яны былі надрукаваны ў «Ведомостях II-го отделения Академии наук». Гэтую версію паўтарыў і беларускі мовазнаўца М. Суднік у артыкуле «Збіральнік беларускай старажытнасці» (Беларусь, 1945, №№ 11—12). «Толькі першыя 10 аркушаў,— піша М. Суднік,— паспеў ён [І. Грыгаровіч] надрукаваць». Але ніхто не дае дакладнай спасылкі на выданне, у якім быў надрукаваны слоўнік, не называе года публікацыі. У бібліяграфічным даведніку І. Каўфмана, у якім улічаны ўсе энцыклапедыі і слоўнікі, слоўнік І. Грыгаровіча таксама не зарэгістраваны. Я. Карскі, робячы ў I томе «Беларусаў» агляд асноўных крыніц на беларускай мове, называе толькі «План беларускага слоўніка», надрукаваны ў скарочаным выглядзе ў «Отчете» II аддзялення Акадэміі навук на 1848 г., і поўны план, апублікаваны ў часопісе «Странник» за 1861 г.

У бібліяграфічнай картатэцы аддзела беларускай літаратуры і бібліяграфіі Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна таксама ёсць толькі гэ-

тыя звесткі. У паказальніку літаратуры «Матэрыялы да беларускай бібліяграфіі. Т. 4. Этнаграфія» (Інбелкульт, Мн., 1927), складзеным А. Шлюбскім, у раздзеле «Слоўнікавы матэрыял», маецца толькі ўказанне на «Матэрыялы по составлению словаря» І. Грыгаровіча, змешчаныя ў часопісе «Странник».

У кнізе «Беларускае мовазнаўства. Бібліяграфічны даведнік», складзенай А. Васілеўскай, М. Жыдовіч, Я. Рамановіч і А. Юрэвіч (1967), зарэгістраваны таксама толькі план беларускага слоўніка І. Грыгаровіча са «Странніка».

У выданні «Отчет Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности за 1848 г.» паведамлялася: «Па гэтым выпадку пан Старшынствууючы ў Аддзяленні прапанаваў падрабязны план, у якім размеркаваны прадметы, што патрабуюць неадкладнай апрацоўкі. Першае ў ліку іх месца займае параўнанне слоўніка, выдадзенага Аддзяленнем; другое — стварэнне граматыкі рускай мовы; трэцяе — разгляд матэрыялаў па выданню Слоўніка абласных слоў; чацвёртае — складанне беларускага слоўніка і пятае — маларасійскага». І далей: «Падрыхтоўку і рэдакцыю Беларускага слоўніка <...>Аддзяленне ўсклала на протаіерэя ўласнага яго ім. вялікасці двара Іаана Грыгаровіча. Ён прадставіў падрабязнае апісанне працы сваёй».

Другое паведамленне пра слоўнік І. Грыгаровіча надрукавана ў «Известиях имп. Академии наук по Отд. рус. языка и словесности» (т. I, 1852). На старонцы 74 «Известий...» чытаем: «З гэтага можна выключыць толькі слоўнік, які друкуецца цяпер протаіерэем І. Грыгаровічам пад апекай Аддзялення...» Значыць, у 1848—1852 гадах І. Грыгаровіч працаваў над слоўнікам, і 10 аркушаў слоўніка ні-

быта былі надрукаваны пры яго жыцці (памёр 2 лістап. 1852), гэта значыць, што ў выданні «Известия...» гэтыя аркушы маглі быць надрукаваны толькі ў 1852 г. (з гэтага года пачалі выдавацца «Известия...»), бо матэрыялы слоўніка, як паведамлялі «Известия...», друкаваліся пры жыцці аўтара. Аднак у першым томе «Известий...» слоўніка І. Грыгаровіча няма. У ім паведамляецца толькі аб тым, што І. Грыгаровіч «друкуе» свой слоўнік «пад апекай Аддзялення». У наступным, 2 томе, выдадзеным у 1853 годзе, змешчаны ўжо слоўнік С. Мікуцкага «Абласныя словы беларускіх старцаў», гэты слоўнік Аддзяленне рускай мовы і славеснасці разглядала як працяг слоўніка І. Грыгаровіча.

Усё гэта наводзіць на думку, што І. Грыгаровіч паспеў апублікаваць толькі свае заўвагі па пытаннях складання, а таксама план слоўніка. Сам тэкст слоўніка, падрыхтаваны ім па літарах А, Б, В, быў, відаць, набраны і існаваў толькі ў карэктурных аркушах, але не быў выдадзены або апублікаваны ў перыядычным выданні.

Чаму слоўнік не апублікаваны ў «Известиях...» пасля смерці І. Грыгаровіча — цяжка сказаць. Можна, нават таму, што рыхтаваўся ён да асобнага выдання, маглі затрымаць адбіткі-гранкі і ў цензуры. Але на пытанне, ці існуе публікацыя тэксту слоўніка І. Грыгаровіча, трэба адказаць адмоўна. Сведчанні ж першых даследчыкаў навуковай спадчыны І. Грыгаровіча пра тое, што пачатак слоўніка быў апублікаваны, могуць быць аднесены і да заўваг І. Грыгаровіча, і да плана слоўніка (іх можна разглядаць як прадмову да слоўніка), і да карэктурных адбіткаў самога слоўніка. Мікалай Іванавіч Грыгаровіч мог таксама памыліцца, калі напісаў, што слоўнік бацькі быў надрукаваны ў «Известиях...».

У сувязі з тым, што слоўнік не друкаваўся, яшчэ большую каштоўнасць мае для нас знаходка рукапісу беларускага слоўніка І. Грыгаровіча. Зараз архіў І. І. Грыгаровіча, у тым ліку і рукапіс яго слоўніка, знаходзіцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва БССР у Мінску. Ён чакае сваіх даследчыкаў.

1969

БІБЛІЯТЭКА ІМЯ А. С. ПУШКІНА

 старой частцы Мінска, на Інтэрнацыянальнай вуліцы, № 31, захаваўся змрочны мураваны будынак. Да 1971 года тут змяшчалася Мінская абласная бібліятэка імя А. С. Пушкіна.

Цікавая гісторыя стварэння гэтай бібліятэкі.

У пачатку 90-х гадоў XIX стагоддзя настроеная прагрэсіўна інтэлігенцыя горада Мінска падала прашэнне гарадскім уладам з просьбаю адкрыць публічную бібліятэку. «У Мінску налічваецца 100 тысяч жыхароў. Даўно настала неабходнасць адкрыць публічную бібліятэку, каб кожны інтэлігентны чалавек мог узяць кнігу і пачытаць газету»,— пісалася ў прашэнні. Але мінскі губернатар не спяшаўся з дазволам. Таму прашэнне падавалі некалькі разоў. На адным з іх губернатар горада Мінска напісаў: «Хай лепш збіраюць ахвяраванні на будаўніцтва новай царквы. Трэба маліцца, а не падавацца на спакусы сатаны».

Набліжаўся 1899 год — стагоддзе з дня нараджэння А. С. Пушкіна. Ініцыятарамі падрыхтоўкі юбілею ў Расіі былі сяляне Пскоўскай губерні. Яны пастанавілі надаць імя А. С. Пушкіна багадзельні для састарэлых аднавяскоўцаў, пабудаванай на іх сродкі яшчэ ў 1895 годзе, і народнай чытальні пры ёй. Вырашылі таксама сабраць грошы на набыццё ў нашчадкаў Пушкіна часткі сялібы сяла Міхайлаўскага і на захаванне помніка на магіле Пушкіна. З гэтай мэтай звярнуліся з падпіснымі лістамі да ўсіх народаў Расіі. Даведаўшыся пра ініцыятыву пскоўскіх сялян, прагрэсіўная грамадскасць Мінска стварыла свой камітэт па падрыхтоўцы да юбілею А. С. Пушкіна.

Камітэт склаў план святкавання юбілею, у які ўваходзілі наступныя пункты: лекцыя аб жыцці і дзейнасці А. С. Пушкіна ў гарадскім тэатры; літаратурныя вечары з чытаннем твораў Пушкіна; адкрыццё Публічнай бібліятэкі імя А. С. Пушкіна; устанавленне ў Мінску бюста Пушкіна. На здзяйсненне ўсіх мерапрыемстваў сабраць грошы.

Лекцыю правесці не ўдалося, бо не прыехаў лектар з Масквы, з якім дамаўляліся. Але два бясплатныя літаратурныя вечары і адзін вялікі платны (з бясплатным уваходам для навучэнцаў сярэдніх школ) былі праведзены ў гарадскім тэатры.

Прапанову Юбілейнага камітэта аб адкрыцці публічнай бібліятэкі ў Мінску на свае сродкі і аб прысваенні ёй імя А. С. Пушкіна гараджане гарача падтрымалі. На арганізацыю бібліятэкі сабралі і кнігі і грошы. За кароткі час было сабрана 1960 кніг і 1545 рублёў грашымі.

Спецыяльна створаная камісія выпрацавала статут бібліятэкі, яго павінен быў зацвердзіць мінскі губернатар. Але губернатар усё марудзіў. Да пушкінскага юбілею ён так і не падпісаў статута.

Таму бібліятэку змаглі адкрыць толькі 25 снежня 1900 года. Гэта была вялікая падзея ў жыцці мінчан.

Штат бібліятэкі складаўся з трох чалавек: бібліятэкара, яго памочніка і вартаўніка. Карыстанне бібліятэкай было платным. Змяшчалася яна, мяркуючы па адрасу, паказанаму ў «Памятной книжке Минской губернии на 1903 год», у доме Нэйфаха па Захар'еўскай вуліцы (зараз Ленінскі праспект). Але ўжо ў «Памятной книжке Минской губернии на 1909 год» адрас яе іншы: яна знаходзілася ў доме Ленскай па Крашчэнскай вуліцы (зараз Інтэрнацыянальная вул., 31).

У першай гадавой справаздачы бібліятэкі за 1900—1901 гады было напісана: «Горад Мінск пры стотысячным насельніцтве да 1900 года не меў установы, якая з'яўлялася неабходнай прыналежнасцю кожнага культурнага цэнтра: у ім не было публічнай бібліятэкі, у якой культурныя жыхары маглі б задаволіць патрэбу пачытаць газету ці кнігу, патрэбу гэткую ж надзённую для адукаванага чалавека, як адзенне і ежа».

Напачатку кніжны фонд бібліятэкі быў выпадковы і разрознены. Але паступова праўленне бібліятэкі, выбранае са складу чытачоў, узяло камплектаванне фонду ў свае рукі, і бібліятэка пачала набываць літаратуру па ўсіх галінах ведаў, у тым ліку марксісцкую і нелегальную літаратуру.

Ад самага пачатку свайго існавання Мінская публічная бібліятэка вызначалася прагрэсіўнай накіраванасцю. Асабліва вялікую ролю ў прапагандзе рэвалюцыйных ідэй сярод працоўных адыгрывала яна ў гады першай рускай рэвалюцыі. У бібліятэцы праходзілі сходны рэвалюцыянераў, яна стала цэнтрам распаўсюджвання марксісцкай літаратуры.

У фондзе Аддзела беларускай літаратуры і біб-

ліяграфіі Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна ёсць «Каталог городской публичной библиотеки им. А. С. Пушкина за 1909 г.». У ім значыцца ва-семнаццаць кніг К. Маркса, адна кніга К. Маркса і Ф. Энгельса, адна — У. І. Леніна. Бачым мы тут бібліяграфічны дапаможнік П. Лебедзева «Библиотека социал-демократической литературы с приложением программ для чтения». Зразумела, што не-легальная літаратура ў друкаваны каталог увайсці не магла.

Аб папулярнасці твораў Пушкіна сярод чытачоў Мінска сведчыць той факт, што ў бібліятэцы было 25 кніг Пушкіна і біяграфічны нарыс пра яго, на-пісаны А. М. Скабічэўскім (Спб., 1899).

1 сакавіка 1909 года праўленне бібліятэкі абра-ла ганаровым членам бібліятэкі Льва Талстога.

Хто ж кіраваў у пачатку ХХ стагоддзя Мінскай гарадской публічнай бібліятэкай імя А. С. Пушкі-на? У праўленне бібліятэкі ўваходзілі ў асноўным прадстаўнікі прагрэсіўных колаў горада. Сярод іх быў беларускі публіцыст і літаратурны крытык Уладзімір Іванавіч Самойла, той самы Самойла, што дапамог маладому Янку Купалу апублікаваць першы верш «Мужык» і здолеў даць аб'ектыўную ацэнку першай кнігі паэта «Жалейка».

Актыўным членам праўлення бібліятэкі быў паэт, перакладчык і крытык, рэдактар мінскай га-зеты «Голос провинции» Дарафей Дарафеевіч Бо-хан. У 1907 годзе царскія чыноўнікі абвінавацілі яго ў тым, што ён заклікаў «да звяржэння існуюча-га ў Расійскай імперыі ладу», і пасадзілі ў турму на 6 месяцаў.

Д. Бохан вітаў на старонках газеты «Голос про-винции» выхад першага нумара беларускай газеты «Наша доля» і асабліва адзначыў верш Якуба Ко-ласа «Наш родны край».

Некаторыя з членаў праўлення бібліятэкі імя А. С. Пушкіна сталі пасля ўдзельнікамі сацыялістычнага будаўніцтва на Беларусі. Гэта ўрач-акуліст, удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Беларусі Сямён Давідавiч Камiнскi (1861—1939). Пры Савецкай уладзе ён стаў прафесарам, уступіў у члены Камуністычнай партыі, быў у 1920 годзе Народным камісарам аховы здароўя БССР.

Чытачом бібліятэкі быў і другі Камініскі, гімназіст, Рыгор Навумавіч (1895—1938). Ён таксама вёў актыўную рэвалюцыйную работу. У 1912 г. Р. Камініскі ўдзельнічаў у распаўсюджванні газеты «Правда». У 1913 г. ён уступіў у РСДРП(б) і па заданню партыі вёў прапагандысцкую работу ў падпольных рабочых гуртках у раёне Заходняга моста. У далейшым ён атрымаў медыцынскую адукацыю і стаў вядомым дзеячам Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы (у 1934 г.— Народны камісар аховы здароўя РСФСР, у 1936 г.— Народны камісар аховы здароўя СССР).

Членам праўлення бібліятэкі быў яшчэ адзін урач — Сцяпан Варфаламеевіч Балкавец. Пасля рэвалюцыі ён загадваў Аддзелам экспертызы Наркамата аховы здароўя БССР (1919), а ў 1927 годзе апублікаваў у часопісе «Беларуская медыцынская думка» успаміны пад назваю «Первые шаги здравоохранения в Белоруссии».

Склад праўлення бібліятэкі імя Пушкіна штогод публікаваўся ў «Памятнoй книжкe Минской губернии» на чарговы год, таму гэтыя звесткі і дайшлі да нашых дзён.

Публічная бібліятэка імя Пушкіна звязана яшчэ з адным імем. Пастаянным чытачом яе ў 1916—1917 гг. быў Максім Багдановіч. У сваіх успамінах пра жыццё паэта ў Мінску Змітрок Бядуля пісаў: «Нягледзячы на слабое здароўе, М. Багдановіч пры-

няў службу ў земстве, дзе надта шмат працаваў. У вольны ад службы час ён або сядзеў у Пушкінскай бібліятэцы, або дома і займаўся літаратурнай працай».

Мінская публічная бібліятэка імя Пушкіна, заснаваная на грамадскіх пачатках, праіснавала да самай Кастрычніцкай рэвалюцыі. Пасля перамогі Кастрычніка бібліятэка становіцца сапраўды народнай, утрымліваецца на сродкі Савецкай дзяржавы і абслугоўвае насельніцтва бясплатна.

У 1938 годзе бібліятэка імя А. С. Пушкіна з гарадской рэарганізавана ў абласную. Зараз яна з'яўляецца навукова-метадычным і бібліяграфічным цэнтрам сеткі бібліятэк усёй Мінскай вобласці, месціцца ў вялікім прыгожым будынку па вуліцы Гікала, 4.

1979

АЎТОГРАФЫ

Цішка Гартны быў частым наведвальнікам Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна. Нягледзячы на занятасць, на тое, што Зміцер Хвёдаравіч займаў адказныя пасады, ён заўсёды знаходзіў час папрацаваць у бібліятэцы. Асабліва часта прыходзіў ён у Аддзел беларускай літаратуры і бібліяграфіі. Тут ён не толькі займаўся, але і цікавіўся справамі першай дзяржаўнай бібліятэкі ў рэспубліцы, сачыў за тым, як камплектуецца аддзел нацыянальнай кнігай, што робіцца па збору літаратуры і бібліяграфіі пра Беларусь.

У 1928 годзе першая загадчыца Аддзела беларускай літаратуры, пачынальніца краязнаўчай бібліяграфіі на Беларусі Юлія Восіпаўна Бібіла рыхтавала да друку бібліяграфію твораў Цішкі Гартнага. Зміцер Хвёдаравіч зацікавіўся гэтай работай і неаднойчы дапамагаў сваімі парадамі.

У канцы 1931 года Цішка Гартны падараваў бібліятэцы многа сваіх рукапісаў, сярод іх і аўтографы першай часткі рамана «Сокі цаліны» — «Бацькава воля», асобных нарысаў і апавяданняў з кнігі, прысвечанай «вытворчым штурмам» на заводзе «Камунар» — «Наступ на горны» (1932) і інш.

У час вайны амаль увесь кніжны фонд бібліятэкі быў разрабаваны фашыстамі. Пасля вайны мы засталі будынак бібліятэкі нападзеным, страшэнна забруджаным. Кніг не было, іх акупанты вывезлі ў Германію, невялікая колькасць кніг і раскіданыя каталожныя карткі ляжалі грудамі разам з торфам у падвале. У кучы бруду стаяў і стары незгараемы сейф, які да вайны знаходзіўся ў адным з унутраных аддзелаў бібліятэкі. Паднялі яго на трэці паверх, паставілі, дзе стаяў да вайны. Здолелі адамкнуць верхнюю частку сейфа і клалі ў яе дакументы. Ніжняе аддзяленне сейфа зусім заржавела і не адмыкалася.

У сярэдзіне 60-х гадоў, пры перадачы аддзела новаму загадчыку, успомнілі пра тое, што не ведаюць, ці ёсць што ў ніжняй палавіне сейфа. Давялося ламаць яе, бо ключа не падабралі. Якое ж было дзіва, калі, адкрыўшы сейф, убачылі стос рукапісаў. Гэта аказаліся рукапісы Цішкі Гартнага, якія да вайны захоўваліся ў бібліятэцы. Іх уратавала ў вайну тое, што ляжалі яны ў сейфе, да якога не было ключа.

Зараз гэтыя рукапісы захоўваюцца ў Адзеле рэдкай і рукапіснай кнігі Дзяржаўнай бібліятэкі

БССР імя У. І. Леніна. Вось перад намі рукапіс 5-га раздзела «Бацькавай волі» — першага тома рамана «Сокі цаліны». Пісчая папера стандартнага фармату парэзана напалам. Увесь тэкст напісаны рукой самога Зміцера Хвёдаравіча выразным почыркам, фіялетавым чарнілам. Невялічкія праўкі зроблены простым алоўкам другім почыркам.

Некаторыя творы напісаны на вузкіх доўгіх лістах розным чарнілам — фіялетавым, чорным, чырвоным. На доўгіх лістах напісаны нарысы і апавяданні «Пахучы зяб», 3.IV.1931: «Прыкрае непаразуменне», 18.IX.1931; «Прыкры выпадак», 3.X.1931; «Напеды сірэн», студзень — люты 1931; «Калгаснік Трыфан Жарольца», 23.IX.1931; «Зялёны шум», 11.I.1930; «За сваю волю і за волю краіны», 1920 г.

Аповесць «За сваю волю і за волю краіны» не змяшчалася ў кнігах Цішкі Гартнага. Яна была апублікавана толькі, калі быў знойдзены аўтограф, у часопісе «Полымя», 1965, № 12. Аповесць гэта аўтабіяграфічная і з'яўляецца цікавым мастацкім дакументам часу.

Звяртае на сябе ўвагу і рукапіс нарыса «Прыкрае непаразуменне». Ён многае падкажа даследчыку. Справа ў тым, што нарыс, які напісаны 18 верасня 1931 года, з'яўляецца першым варыянтам нарыса «Прыкры выпадак», напісанага 3 кастрычніка таго ж года. У канчатковым выглядзе ўчынкі герояў значна зменены, нават імя аднаго з персанажаў Самуся Крэзы зменена на Самуся Сілоўскага. Нарыс значна пашыраны. Калі ў першым варыянце 17 старонак рукапісу, дык апошні варыянт мае 37 старонак пры адным фармаце паперы. Зміцер Хвёдаравіч змясціў нарыс у апошнім варыянце ў кнігу «Наступ на горны» (1932), пра людзей і справы мінскага завода «Камунар».

Рукапісы Цішкі Гартнага малавядомыя літарату-

туразнаўцам, яны яшчэ чакаюць дасканалага вывучэння пры падрыхтоўцы новых выданняў твораў пісьменніка.

1965

ЯЕ НЕ ЗАБЫЦЬ

Быў у даваенным Мінску невялічкі завулак, зваўся Касцельным тупіком. Знаходзіўся ён на так званай Залатой Горцы, а дакладней, цягнуўся ён ад Лагойскага завулка (зараз вуліца Захарава) да Даўгабродскай вуліцы (зараз вуліца Казлова). Касцельным ён зваўся, відаць, таму, што ўпіраўся ў Польскія могілкі на Даўгабродскай вуліцы, дзе ўзвышаўся касцёл св. Роха, у будынку якога зараз адкрыты арганны зал Белдзяржфілармоніі.

У другім драўляным доме злева, калі ісці ад Лагойскага завулка, я пражыла некалькі год, пачынаючы з 1926 г. Была я ў той час студэнткай БДУ. У зімовыя вечары моладзь завулка весела каталася з горкі на санках, бо ў гэты час па Лагойскаму завулку мала хто хадзіў.

Каля кожнага дамка быў двор з невялічкім гародам і з кветнікам. Асабліва прыгожыя кветкі раслі ў двары першага ад Лагойскага завулка дома. У гэты двор выходзілі нашы вокны, і мы часта бачылі, як палівае кветкі маладая жанчына ў пенснэ, апранутая ў белую сукенку з каляровымі кветкамі па падоле. Было жанчыне гадоў 30, не больш. Сярод жывых кветак у двары стаяў невялічкі прасты стол,

каля яго — драўляныя лаўкі. Седзячы за гэтым сталом, жанчына часта чытала або шыла, часам прымала гасцей. Пасля я даведалася, што яна працуе ў самай буйной бібліятэцы горада.

У 1930 г. я скончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт і пачала працаваць у Дзяржаўнай бібліятэцы БССР. У той час яна яшчэ не насіла імя У. І. Леніна. Тут я і сустрэлася з суседкай па Касцельнаму тупіку Юліяй Восіпаўнай Бібілай — першай загадчыцай Аддзела беларускай літаратуры і бібліяграфіі Дзяржаўнай бібліятэкі БССР.

У бібліятэцы Юлія Восіпаўна працавала з 1921 г. Да гэтага часу была супрацоўніцай Бабруйскай гарадской бібліятэкі, дзе арганізавала першы ў рэспубліцы Аддзел краязнаўчай літаратуры. Калі стваралася першая буйная бібліятэка ў рэспубліцы пры Беларускім дзяржаўным ўніверсітэце, дырэктар бібліятэкі І. Б. Сіманаўскі, сам бабруйчанін, запрасіў Бібілу на пасаду загадчыка аддзела.

Прыехаўшы ў Мінск, Юлія Восіпаўна паступіла ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, скончыла яго ў 1925 г., сумяшчаючы вучобу з працай у бібліятэцы.

Бібліятэка і яе Аддзел беларускай літаратуры і бібліяграфіі ствараліся на пустым месцы. На думку І. Б. Сіманаўскага і Ю. В. Бібілы, аддзел павінен быў стаць цэнтрам ведаў пра мінулае і сучаснасць Беларусі. Стваральнікі паставілі перад сабой наступныя першачарговыя задачы: сабраць у фонд усе кнігі, выдадзеныя са старажытных часоў да сённяшняга дня на беларускай мове, дзе б яны ні выдаваліся; кнігі на рускай і іншых мовах, што выдаваліся за ўвесь час на тэрыторыі Савецкай Беларусі; кнігі на розных мовах, выдадзеных у Расіі і за яе межамі, пра Беларусь, яе прыроду, пра беларускі народ, яго побыт, гісторыю і культуру; стварыць бібліяграфічную картатэку літаратуры пра Беларусь, якая б змя-

шчала ў сабе карткі на ўсе кнігі і артыкулы з часопісаў і газет дарэвалюцыйнага і савецкага часу.

І. Б. Сіманоўскі быў захоплены ленінскімі дырэктывамі аб развіцці навукі, выдавецкай дзейнасці, бібліяграфічнай і бібліятэчнай справы. Ён быў летуценнікам, мысліў вялікімі маштабамі і сваім энтузіязмам і мэтанакіраванасцю заражаў іншых. Юлія Восіпаўна не толькі падзяляла яго погляды на развіццё савецкай бібліяграфіі, яна была вельмі здольным выканаўцам. Трэба дзівіцца, з якім энтузіязмам яна стварала аддзел. Усе пастаўленыя перад аддзелам задачы яна пачала выконваць адначасова, шырока прыцягваючы грамадкасць. Першыя кнігі для аддзела ёй падарыў Янка Купала. Вялікую дапамогу бібліятэцы аказвалі рэктар універсітэта У. І. Пічэта і пісьменнік Язэп Дыла. Да бібліяграфічнай работы прыцягвала Юлія Восіпаўна і работнікаў Інбелкульта, асабліва археолагаў С. А. Дубінскага і К. М. Палікарповіча, а таксама мастацтвазнаўцу М. М. Шчакаціхіна, якіх мы амаль кожны дзень бачылі ў адзеле.

Для таго каб стварыць рэспубліказнаўчую бібліяграфічную картатэку, трэба было прагледзець усе асноўныя дарэвалюцыйныя і савецкія бібліяграфічныя паказальнікі і выпісаць на карткі ўсю літаратуру, якая мела значэнне для вывучэння Беларусі. З гэтаю мэтай праглядаліся таксама асноўныя рускія, украінскія і польскія часопісы і газеты. Пісаліся тысячы і тысячы картак.

Юлія Восіпаўна спяшалася. Яна хацела зрабіць усё як мага хутчэй. Для пісання картак прыцягвала студэнтаў універсітэта, якія рабілі гэта на грамадскіх пачатках. Імкненне зрабіць усё як найхутчэй даходзіла ў яе часам да кур'эзаў. Тым, хто пісаў карткі, яна загадала, пішучы год выдання, не пісаць тысячы. У картатэках Адзела беларускай лі-

таратуры і бібліяграфіі і зараз, на здзіўленне чытачоў, трапляюцца такія старыя карткі.

У сваім жыцці я нямнога сустракала людзей, якія б працавалі з такім энтузіязмам і так эмацыянальна. Кожная каштоўная, набытая ў аддзел кніга была для яе вялікай радасцю.

Падзяляючы мару І. Б. Сіманоўскага аб стварэнні цэлай сістэмы навуковай нацыянальнай бібліяграфіі, яна па асобных практычных пытаннях часта спрачалася з ім. Думку сваю адстойвала заўсёды горача і пераканаўча і звычайна рабіла пасвойму.

Юлія Восіпаўна — пачынальнік беларускай бібліяграфіі. За кароткі час у 20-я гады яна падрыхтавала некалькі каштоўных бібліяграфічных паказальнікаў, якімі мы карыстаемся і дагэтуль. Ужо ў 1929 г. быў выдадзены рэпертуар беларускай кнігі за дарэвалюцыйны час і першыя гады Савецкай улады (Летапіс беларускага друку. Паасобныя выданні на беларускай мове. Ч. 2: 1835—1916 гг. Мн., 1929; ч. 3: 1917—1924, сш. 1. Выданні на беларускай мове. Мн., 1927; ч. 4: Перыядычны друк на беларускай мове. Мн., 1927).

У 1929 г. выйшла з друку бібліяграфія артыкулаў з беларускіх часопісаў за першае 10-годдзе Савецкай улады (Беларускі перыядычны друк. 1917—1927. Сістэматычны паказальнік матэрыялаў, якія змешчаны ў часопісах і зборніках, што выходзілі на тэрыторыі БССР. Мн., 1929). У пачатку 30-х гадоў Юлія Восіпаўна падрыхтавала вялікую «Краязнаўчую бібліяграфію» пра асобныя мясцовасці Беларусі. Яна друкавалася ў часопісе «Савецкая краіна» (1932, №№ 7—10, 12; 1933, № 1).

Жыва цікавілася яна і пытаннямі літаратуры. У «Запісках Аддзела гуманітарных навук Ін-та бе-

ларускай культуры» (1929, кн. 2) былі апублікаваны яе «Матэрыялы да біяграфіі Цёткі».

З 1924 г. Беларуская кніжная палата пры Дзяржаўнай бібліятэцы БССР пачала выдаваць «Летапіс беларускага друку». Першы нумар яго склала Юлія Восіпаўна. У 1925 годзе «Летапіс...» складаў студэнт гістарычнага факультэта БДУ Мікола Улашчык, зараз доктар гістарычных навук. З М. М. Улашчыкам, які жыве зараз у Маскве, Юлія Восіпаўна перапісвалася да апошніх дзён свайго жыцця.

У Адзел беларускай літаратуры, да Юліі Восіпаўны асабіста, часта прыходзілі і Янка Купала, і Цішка Гартны, і Змітрок Бядуля. Усе яны падарылі адзелу свае рукапісы. Рукапісы Цішкі Гартнага і Змітрака Бядулі і зараз захоўваюцца ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна. Рукапісы Янкі Купалы пераданы пасля вайны ў яго Літаратурны музей. Янка Купала дапамог Юліі Восіпаўне раскрыць многія свае псеўданімы дарэвалюцыйнага часу. Адзел наведвалі таксама І. І. Замоцін, М. М. Піятуховіч, А. М. Вазнясенскі, Я. І. Барычэўскі і іншыя беларускія літаратуразнаўцы і выкладчыкі літаратурна-лінгвістычнага аддзялення універсітэта.

Ужо ў 20—30-я гады бібліятэка шырока знаёміла з беларускай літаратурай усесаюзнага чытача. Юлія Восіпаўна прымала ў гэтай справе самы актыўны ўдзел. У сваіх успамінах, што захоўваюцца ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна, Юлія Восіпаўна пісала: «У 20-я гады Дзяржаўная бібліятэка БССР, тады Універсітэцкая і Дзяржаўная, з'яўлялася адзіным асяродкам, дзе спецыяльна збіралася і апрацоўвалася літаратура для вывучэння краю. Пра гэта ведалі працаўнікі культуры і дзяржаўныя органы. А таму, калі патрабавалася

дзе-небудзь паказаць краязнаўчую літаратуру пра Беларусь, даручалася Дзяржаўнай бібліятэцы, Беларускаму аддзелу яе.

Успамінаецца некалькі такіх выхадаў «у людзі», дзе мне давялося прымаць непасрэдны ўдзел.

У 1924 годзе 9—14 снежня адбывалася ў Маскве 2-я Усесаюзная канферэнцыя па краязнаўству. Беларускаму аддзелу бібліятэкі было даручана падбраць адпаведныя кнігі, якія б паказалі, што Беларусь — гэта не проста геаграфічная назва, а краіна са сваёй складанай гісторыяй і культурай. З дэлегатаў на канферэнцыю ўспамінаю В. Самцэвіча з Барысава і М. Каспяровіча з Мінска. Кнігі былі пераданы бібліятэкарам, што ладзілі выстаўку да канферэнцыі. У памяці засталася заўзятая, гарачая спрэчка з дасведчанымі бібліятэкарамі, якім цяжка было перамагчы свае зняважлівыя адносіны да нейкіх там беларусаў. З чаго пачалося — ці ўспомніш? Пахваліцца нам не вельмі было чым, але і знявагі знесці нельга было. У нас была маладосць у шырокім сэнсе слова. З гэтай дыскусіі засталіся ў памяці імёны: Пушкін і Купала. З імем Купалы мы рынуліся ў бой.

Сярод народаў — удзельнікаў канферэнцыі — мы адчувалі сябе не горшымі за іншых. Шмат было цікавага і карыснага. Успамінаецца паважная постаць і палымяная прамова геолога Ферсмана.

У лютым 1927 года ў Маскве адбылася 3-я сесія ЦВК СССР, дзе была заслухана справаздача Урада БССР. З дакладам выступаў старшыня Саўнаркома БССР Я. Адамовіч, а таксама старшыня ЦВК БССР А. Чарвякоў.

Дзяржаўнай бібліятэцы даручана было наладзіць на сесіі выстаўку беларускага друку. Гэта была ўжо больш багатая выстаўка. Яна размясцілася ў Георгіеўскай зале Крамлёўскага палаца. Апроч

літаратуры былі паказаны дыяграмы, фатаграфіі меліярацыйных работ, вялікая карта БССР. У асобным кіёску Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі можна было набыць патрэбныя кнігі.

Паседжанні адбываліся ў Андрэеўскай зале, а ў перапынках дэлегаты запаўнялі Георгіеўскую залу і цікавіліся выстаўкай. Вось у доўгім бела-сіне-зялёным халаце кіргіз, там у цюбецейцы татарын, далей зграбны чаркес, барадач з Кастрамы, а тут беларуска ў квяцістай хустцы... На жаль, не захавалася вельмі добрая фатаграфія выстаўкі...

У пачатку 1923 года (студзень) адбыліся Дні беларускай культуры ў Маскве. Была наладжана выстаўка-паказ дасягненняў сацыялістычнага будаўніцтва БССР. Яна размясцілася ў фае тэатра з незвычайнай назвай «Сэмперантэ» («Заўсёды наперад») у памяшканні Політэхнічнага музея... Наведвальнікі тэатра на перапынках знаёміліся з дыяграмамі, фатаграфіямі, кнігамі і ўзорамі прамысловых вырабаў. Мы давалі тлумачэнні...

Беларуская дэлегацыя была на прыёме ў М. І. Калініна (прыёмная змяшчалася на Краснай плошчы насупраць Крамля). Вітаў ад беларускай дэлегацыі А. Чарнушэвіч. М. І. Калінін у час прывітання неяк неспакойна сябе паводзіў (шмат было «славасловія»), нарэшце не вытрымаў і сказаў, што, вядома, мы рады спаткацца, але давайце гаварыць аб тым, што ў каго баліць. Паўстае перад вачыма вельмі выразна і рухавая постаць М. І. Калініна і Чарнушэвіча ў паўвайскавай вопратцы.

Першы з'езд пісьменнікаў Саюза ССР (1934). Парк культуры і адпачынку імя М. Горкага ў Маскве. Тут у павільёнах ладзілася выстаўка літаратурнага народаў СССР. На мяне вялікае ўражанне зрабілі дываны кветак, тонкі іх водар кружыў галаву. У гэтыя часы мы мала дзе бачылі гэтулькі кветак.

Для беларускай літаратуры быў падрыхтаваны, аформлены мастаком стэнд. Фігура жанчыны ў жабрачай свiтцы выклікала прэрэчанні. Сучасную Беларусь у такім вобразе нельга было прыняць. Давялося на падмогу клікаць у якасці кваліфікаваных і адказных арбітраў працаўнікоў з Беларускага прадстаўніцтва пры Урадзе СССР (змяшчалася на Малой Нікіцкай). Кнігі пісьменнікаў для выстаўкі ўважліва падбіраліся — і старэйшых і маладзейшых. Я не чакала адкрыцця з'езда і, перадаўшы кнігі, выехала. Кнігі так спадабаліся кіраўніцтву, што яны хацелі пакінуць іх у бібліятэцы Саюза пісьменнікаў СССР. Доўга т. І. Сіманоўскі (дырэктар Дзярж. б-кі БССР) вёў перапіску, патрабуючы звароту, бо гэта былі экзemplяры з фондаў бібліятэкі»¹.

У Дзяржаўнай бібліятэцы БССР Юлія Восіпаўна працавала да 1937 года. У другой палове 30-х гадоў лёс закінуў яе ў горад Саратаў. Там яна працавала галоўным бібліёграфам у бібліятэцы Саратаўскага універсітэта да выхаду на пенсію. З яе ўдзелам выдадзена некалькі бібліяграфічных даведнікаў пра Саратаўскую вобласць навукова-дапаможнага тыпу. Але і там яна ніколі не забывала пра родную Беларусь і пра Адзел беларускай літаратуры і бібліяграфіі, у арганізацыю якога ўклала столькі сэрца і сіл.

Адразу пасля вайны мы пачалі атрымліваць ад Юліі Восіпаўны з Саратава кароткія пісьмы. У іх чуўся клопат аб узнаўленні разбуранай фашыстамі Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна, яе каталогаў і бібліяграфічных картак. Амаль у кожным пісьме былі ўкладзены карткі з запісам публі-

---

¹ Рукапіс успамінаў Ю. Бібілы захоўваецца ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна.

кацый беларускіх пісьменнікаў у рускім друку. Думка пра Адзел беларускай літаратуры і бібліяграфіі не пакідала яе ніколі. Яна ўвесь час перапісвалася з дырэктарам бібліятэкі І. Б. Сіманаўскім і з навуковым супрацоўнікам Літаратурнага музея Янкі Купалы Алесяй Александровіч. Алеся Іванаўна парадавала Юлію Восіпаўну паведамленнем, што захаваліся рукапісы Янкі Купалы.

У 20-х гадах Янка Купала прынёс у Дзяржаўную бібліятэку два пачкі сваіх рукапісаў. Перадаючы іх Юліі Восіпаўне, ён сказаў: «Гэта мае рукапісы. У вас яны лепей захавваюцца». Юлію Восіпаўну вельмі непакоіў лёс купалаўскіх рукапісаў. Таму паведамленне А. Александровіч было для яе сапраўдным святам.

Сярод рукапісных успамінаў Бібілы ляжыць невялікая яе запіска. Змест яе наступны: «Пра лёс купалаўскіх рукапісаў, некалі пераданых праз мае рукі ў Беларускі адзел Бібліятэкі, піша ў лісце да мяне Алеся Александровіч (ад 26.X.46 з Мінска). Яна мяне парадавала, што «...рукапісы Я. Купалы, якія захоўваліся ў Беларускім адзеле, былі вывезены ў Германію, але зараз вернуты назад. У канцы ёсць розныя паметы, заўвагі, зробленыя Вашымі рукамі. Цяпер яны захоўваюцца ў нашым Музеі. Іх усяго каля сямідзесяці. Якое шчасце, што яны захаваліся!»

Сапраўды, яны ў нас «лепей захаваліся», бо ўвесь купалаўскі архіў згарэў у часе Айчынай вайны ў яго доме».

Гэтую запіску без даты Юлія Восіпаўна напісала да ведама сучаснага кіраўніцтва бібліятэкі незадоўга да сваёй смерці. У запісцы яна яшчэ паведаміла: «Лісты А. Александровіч я перадала ў Музей Я. Купалы. Яна пісала да мяне ў часе вайны з Масквы і пасля перамогі з Мінска».

Зноў сустрэліся мы з Юліяй Восіпаўнай у 1959 годзе, калі яна, пайшоўшы на пенсію, у лістападзе прыехала ў Мінск. Гэта была ўжо не тая рухавая і задорная Юлія Восіпаўна. Гады і паўната змянілі яе хаду, твар гаварыў аб тым, што яна многа перажыла, нямала перадумала. Але вочы па-ранейшаму ўспыхвалі ўсмешкай. І няўрымслівы характар застаўся той жа. Будучы на пенсіі, яна амаль штодзень наведвала бібліятэку і дапамагала нам у рабоце. Асабліва многа працавала яна разам з загадчыкам Аддзела беларускай літаратуры і бібліяграфіі А. А. Сакольчыкам. Яны склалі разам вялікую бібліяграфію «Асвета ў Беларускай ССР за 50 гадоў Савецкай улады» (Мн., 1973). Пры вялікім яе ўдзе-ле рыхтавалася і кніга М. Г. Крэканэ і А. А. Сакольчыка «Бібліяграфія па гісторыі Беларусі. Феадалізм і капіталізм» (Мн., 1969).

Працуючы разам з удумлівым і пунктуальным Адамам Антонавічам, яна часта спрачалася з ім, бо не любіла спыняцца на дробязях. Зусім розныя па характару, яны вельмі плённа супрацоўнічалі і дапаўнялі адзін аднаго.

Было ў Юліі Восіпаўны ў апошнія гады яшчэ адно захапленне: яна ткала беларускія сялянскія паясы, гальштукі і закладкі для кніг. Узоры сваёй работы яна падаравала многім супрацоўнікам Дзяржаўнай бібліятэкі і пісьменнікам.

Жыццё Юліі Восіпаўны склалася нялёгка. Ужо калі была на пенсіі і прыехала з Саратава ў Мінск, упершыню выйшла замуж за чалавека, якога ведала ў маладосці. Але ён хутка памёр. Я ніколі не чула ад Юліі Восіпаўны ніводнай скаргі на свой лёс або на якую нястачу. На матэрыяльны дабрабыт не звяртала ніякай увагі.

Апошнія гады Юлія Восіпаўна жыла вельмі сціпла, асобнай кватэры не мела. Быў у яе невялікі па-

кой ў кватэры тыпу інтэрната. На сцяне вісеў самаробны дыван з кавалка парусіны, на якім алейнымі фарбамі былі намалюваны рознакаляровыя асеннія кляновыя лісты. У пакойчыку ўтульна і чыста. У гэтым цесным пакойчыку яе наведвалі многія знаёмыя, бо з ёй было заўсёды цікава пагутарыць. Заходзілі і навуковыя работнікі Інстытута этнаграфіі і мастацтва, гісторыкі і літаратуразнаўцы.

Калі Юлія Восіпаўна зразумела, што яна смяротна хворая, таксама нікому не скардзілася. За час хваробы яна перагледзела ўсе матэрыялы, якія ў яе былі, і, каб не згубіліся, перадала ў Літаратурны музей Янкі Купалы. Перадала туды ўспаміны пра сустрэчы з Янкам Купалам, пісьмы Алесі Александровіч і цікавы альбом узораў сваіх ткацкіх вырабаў. Для Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна напісала ўспаміны пра сваю працу ў Адзеле беларускай літаратуры і бібліяграфіі.

Да апошняга дня свайго жыцця яна думала пра людзей і пра будучае беларускай культуры.

З М Е С Т

У ВЯНОК МАКСІМУ БАГДАНОВІЧУ

У Горкім

7

Лёгкіх шляхоў не шукаў

34

«Яна — выдумка маёй галавы...»

40

Зноў пра Вераніку

55

«А сэрца ўсё імкне да бацькаўскага краю...»

65

«Глядзіш,— і ціхнуць сэрца раны...»

75

«Вянок»

80

Максім Багдановіч — Валерыю Брусаву

86

З кнігай у руках

90

Дарэвалюцыйны друк пра паэта

94

«...бацька паэта (мой тытул у Беларусі)»

108

172

Пошукі творчай спадчыны Максіма Багдановіча

123

ТРОХІ ПРА МІНУЛАЕ

Ці друкаваўся «Слоўнік...» І. Грыгаровіча?

147

Бібліятэка імя А. С. Пушкіна

153

Аўтографы

158

Яе не забыць

161

Нина Борисовна Ватацi

ПУТИ

Историко-литературные статьи

Минск, издательство «Мастацкая лiтаратура»

На белорусском языке

Рэдактар *Н. А. Давыдзенка*. Мастак *С. С. Мельнікаў*. Мастацкi рэдактар *А. I. Цароў*. Тэхнiчны рэдактар *Г. П. Тарасевiч*. Карэктар *Т. М. Собалева*.

ІБ № 2454

Здадзена ў набор 20.06.85. Падп. да друку 17.01.86.
АТ 05007. Фармат $70 \times 100 \frac{1}{32}$. Папера друк. № 1.
Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк.
арк. $7,09 + 0,65$ укл. Ум. фарб.-адб. 8,70. Ул.-выд.
арк. 7,43. Тыраж 2000 экз. Зак. 1592. Цана 55 к.
Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага
камітэта БССР па справах выдавецтваў, палігра-
фіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект
Машэрава, 11. Мінскі ордэна Працоўнага Чырво-
нага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Кола-
са. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Ватацы Н.

**В 21 Шляхі: Гіст.-літ. артыкулы.— Мн.: Маст.
літ., 1986.— 175 с., 8 л. іл.**

У кнігу старэйшага бібліёграфа рэспублікі і літаратуразнаўцы ўвайшлі матэрыялы, якія расказваюць пра жыццё і творчую спадчыну класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча, а таксама асобныя артыкулы, прысвечаныя культурнаму жыццю Беларусі XIX — пачатку XX стагоддзя.

В 4603010200—045 82—86
М 302(05) — 86

ББК 83.3Бел

